శ్రీ ర స్తు.

ల.కు.ణ.కవి కస్తూరి రంగయకవికృత

ఆ నం ద రం గ రా ట్ఛం ధ ము.



చె న్న పు రి:

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్‌సన్స్‌వారిచే

ప్ర క టి త ము.

1922.

పేజీ.	పద్యము.	పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
39	55	3	వార	తార
	57	2	కారయితా	కారయితు
40	72	2	బురుపై	బురువో
41	79	1	బోనాడుదురో	బోనాడుదురా
	82	1	కురుణా	కురూణా
43	102	2	వేదినః	వేధినః
	104	1	వ్యాప్తంబై	వాప్తంబై
45	119	1	స్వర్ణములకు	స్వర్ణములకుఁ
46	124	2	సేనాని	సేనాని
		7	లాగు	లాకు
	126	2	కసమువు	కసమపు
	127	2	యయితులు	దయితులు
47	131	2	సనము	సవము
		,,	సనని	నవలి
49	144	2	గను	గనుక
51	165 తర్వాత	1	కవిసరిర్ప	కవిసర్ప
	166	1	గీస్తుత్యా	గీస్తుత్యా
52	173	3	లోప్పు	లోప్పుఁ
	,, తా	4	చొప్పున	చొప్పునఁ
53	175	4	నిడ	నిడఁ
	177	2	దాఁగృతి	దాకృతి
	180	3	కప్రుదు	కెళ్గు
54	186	2	కమర	కమగు
	,, తా	4	మూడు	మూఁడు
55	194	1	గజానాం	గణానాం
56	200	2	గొట్టియ...గూడే	గొట్టియు...గూడ
57	209	4	ఘుటా	ఘుట
61	233	2	డగు	దగు
	237	2	విడఁగా	లిడఁగా
62	241	3	బెట్లు	బెంట్లు

పేజీ	పద్యము.	బంతి.	తప్పు.	ఒప్పు.
63	248	2	క్రియమ్	శ్రియన్
65	258	2	మెసగు	మెసఁగు
68	269	7	కేశ	కేశవ
	270	4	విప్రలకు	విప్రకుల
	272	2	భైక్షవం	చైక్షవం
69	275	1	వారితావి	వారితాలి
70	280	1	కాబామ్	శాబామ్
73	6	3	పభబభల్	పఫబభల్
		4	పవర్గు	బవర్గు
73	8	2	ముళా	ముల్
74	11	7	ఘుఙ్	ఘుఙ్
77	25	2	తిగుఁ	తగఁ
	27	1	కొష్మి	కొష్మ
81	56	1	దనుపట్టు	గనుపట్టు
82	62	2	కలఁతిగ	కలతిగ
84	77	2	లగు, ప్రథమ	లగుఁ, బ్రథమ
85	89 ముందు	1	అనుశాసఠిక	అనుశాసనిక
			(అంతట నిట్లే సవరించుకొనునది)	
87	105	2	శ్లేశ	శ్లేశ
	106	1	చి, ట్టీసియు	బి, ట్టీసియు
		8	చిందఅవందఅగుఁగాఁగ	చిందఅవందఅగాఁగ
89	117	1	రాజులఁ	రాజుల
91	150	1	వినంగా	వినఁగా
94	158	1	సిసిషివి	మనిషివి
96	180	1	దేశ్య	దేశి
	181	2	బ్బరపు	బ్బురపు
98	193	1	నలినఁ	నలిఁ
	194	2	వాగ్ఘురుఁ	వాగ్ఘురుఁ
103	289 తా	1	తృబ్ధ	తృబ్ధ
106	291	8	ముప్పిఁ	ముష్టిఁ
110	294	2	మర్ధింపంగ	మర్దింపంగ

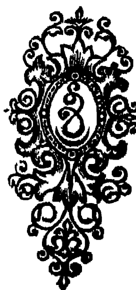
పేజీ.	పద్యము.	బంతి.	తప్పు.	ఒప్పు.
111	302	1	జ్ఞాయ	జ్ఞాన
	308	2	య్యాన	యాను
113	324 తా	2	జ్	అజ్
117	357	2	మేనుగఁ	మేనునఁ
125	41	1	జరిప	జరిత
		,,	బరగు	పరగు
		2	జైవులకు	జైవులకుఁ
127	54	3	గాన	గావ
	56	3	పాటి	సాటి
	59	1	వచ	నీచ
127	61	1	సురలు	నరలు
128	70	1	మెకట	లోకట
131	89	1	బండి	బంతి
	91	1	వ్రానిఁ	వానిఁ
		2	లబ్దా	లబ్ధా
132	94	3	విడుచు	లిడుచు
	95	2	మాత్రలనో	మాత్రనరయు
	,,	4	నాలుగన	నాలుగవ
	95 తా	3	32	3౨
		4	యింటి	యింట
136	106ముందు	1	ప్రసపపర	ప్రసవశర
148	135	2	జండప్పష్టా	జాడన్పష్టా
149		2	ఖేదంబులు	ఖేదంబులఁ
		12	పష్ఠికి	పష్ఠికిఁ

144 వ పేజీలో 164వ పద్యమునకుఁ దర్వాత పద్యసంఖ్య మారినది.

శ్రీ ర స్తు.

ఆనందరంగరాట్ఛందము.

పీ ఠి క.



శ్రీవక్షస్స్థలి ముద్దుగుల్కుచును ధాత్రీదేవినీలాసతుల్
ఠీవిం బ్రేమల నొప్ప నిర్జరఘనాటీకోటి సద్భక్తిచే
సేవ ల్సేయఁగ హర్షరీతిఁ గొలువై చెల్వొందు లోకేశ్వరుం
డావిష్ణుం డొగిఁ బ్రోచుఁ గాత దయతో నానందరంగాధిపున్. 1

ఉ. తెల్లనికొండ యిల్లుగను దెల్లనిగిబ్బ రౌతు వారువంబుగాఁ
దెల్లనియేఱుఁ దాల్చికొని తెల్లనిమిన్కులవానిఁ బువ్వుఁగాఁ
దెల్లనిత్రాఁచు సొమ్ముఁగను దెల్లమిగాఁ గయికొన్నయట్టి యా
తెల్లనిసామి రంగనృపధీమణి కీవుతఁ గీర్తిసంపదల్. 2

చ. ముదిమియు వారిలోనఁ గడుముఖ్యుఁడు ముందటిజాతి తోఁడు ప్రాఁ
జదువులకొణచూచి పజపామి తనంతనె కల్గుమేటి నె
న్నుదుటను వ్రాయుసంప్రతి కనుల్గడిగచాకము గల్గువేల్పు స
మ్మదమున రంగభూపతికిఁ బూర్ణతరాయువొసంగుఁ గావుతన్. 3

సీ. ఘనమహాపద్మనిఖరి సంఘ్రిలు వహింపఁ గచ్ఛపసుహిమ మీఁగాళ్లు గాంచ
మకరసంతదను దేహము జంఘ లింపొంద శంఖరీతి గళంబు సరవిఁ జెందఁ
బద్మరాగప్రౌఢిఁ బాణిద్వయము గేరఁ గుందవిస్ఫూర్తిఁ బల్కుదుర మీఱ
నిందీవరోన్నతి నీక్షణంబు లదల్ప నీలనైభవముఁ బెన్నెఱులు దాల్ప
తే. శ్రీముకుందవక్షస్స్థలి నమరులక్ష్మి, ప్రకటమతియావజారతరాయవిజయ
రంగదానందరంగధరావిభునకుఁ, జెలఁగునవనిధు లిచ్చి రక్షించుఁ గాత! 4

సీ. బలుచాలి సుధదీవివలె తీవి గలమోవి పై దంతకాంతులు పరిఢవిల్ల
మనుగప్పుమవిచొప్పునను మెప్పు గలకొప్పు నవలకుఁ బుట్టిల్లుగను జెలంగ
సితధామఁ దగుసోముగతి గోము గలమోము నను నవ్వువెన్నెల లెసఁగి కాయ
మరుతూపులను బాపు నెఱవైపు గలచూపులందు దయాదృష్టి చిందుచుండ

తే. నీపరాశక్తి కన్న వేఱొకరు మిన్న, గన్న వేలుపని విపన్నగణము లెన్న
హాయనిసామేనుఁ గైకొన్న యయ్యపర్ణ,పూని యానందరంగేంద్రుఁ బ్రోచుఁగాత!

సీ. వాలుకపై నటనము నేయుగజయాన పుస్తకరూప మై పొసఁగుచాన
భజన చేసినవారిపాలికల్పకవల్లి యన్నిబాసలు తాన యైనతల్లి
మూఢునైనను జగత్పూజ్యుఁ జేయునధూటి యఖిలవర్ణాత్మిక యైనబోటి
నిస్తులశోణమాణిక్యవీణాపాణి మత్తవనప్రియమంజువాణి
తే. వాణి శ్రీనందగోపాలవంశజలధి, రాజతిరువేంగళేంద్రగర్భప్రశస్త
నవ్యవార్త్తిక మైనయానందరంగ, నృపమణీయంబుజమున నెప్డు నిలుచుఁ గాత! 6

తే. అనయమును దాను గజముఖుఁ డయ్యుఁ దంష్ట్రియైనపంచాస్యుచేఁ బూజ లందిగట్టి
గణపతి సమగ్రభోగభాగ్యంబు లొసఁగుఁ, గాత యానందరంగభూకాంతునకును.

వ. అని ప్రార్థించి. 8

సీ. ఆదిమసుకవి భీమనకు దండము వెట్టి యన్నయభట్టుకు నర్థి మ్రొక్కి
యమరఁ దిక్కనసోమయాజికిఁ గేల్మోడ్చి కవిరాక్షసునకుఁ జోకఁ బ్రణమిల్లి
అలసాని పెద్దనకంజలి గావించి శ్రీనాథునకు రెండుచేతు లెత్తి
రంగనాథునకు సాష్టాంగంబు గావించి యలభాస్కరునికిఁ జోహారు చేసి
తే. బాణ భవభూతి భారవి భాస కాళి,దాస దండి మయూరా ద్యుదారసుకవి
రాజిరాజత్పదాబ్జపరాగ మెలమి, మస్తకస్థలి ధరియింతు మహితభక్తి. 9

ఆ. వాణి వేణిరీతి వన్నెగా మిన్నగాఁ, గలియఁ గూర్చు కవిత కవిత గాక
కసువ...నట్లు పస లేనికవితయుఁ, బలుకఁ గవిత యగునె పవిదె గాక. 10

ఉ. ఒప్పును దప్పులేనికృతి యుగ్మలి.........తిరొప్పునుక్
దప్పును రెండు గల్గుకృతి దక్కఁగ హీనపునాతిజాతి రో
తప్పును లేక యొప్పుగను దార్కొనుసత్కృతి రూపరేఖలన్
జొప్పడుప్రౌఢ యా వయసు సుందరిరీతిగ బా తలంపఁగన్. 11

వ. అని యిష్టదేవతానమస్కారంబును సుకవిపురస్కారంబును కుకవితిరస్కారం
బును గావించి యొద్దియేనియు నొక్కదివ్యప్రబంధంబు నిబంధింపఁగా మది నెంచు
నవసరంబున. 12

సీ. తనయుక్తి తనభక్తి తామరసాసను నతనితనూభవు నపహసింపఁ
దనకీర్తి తనమూర్తి దైత్యకులాంతకు నతనితనూభవు నటమరి(టి)ంపఁ
దనకల్మి తనబల్మి దాక్షాయణీభర్త నతనితనూభవు ననువుఁ గాంచఁ
దనవైపుఁ దనయొప్పు ధారాధరతురంగు నతనితనూభవుఁ బ్రతిభ మించ

ధరణి ప్రాంసుమహారాజదత్తమత్త, కరటిఘటఘోటకభటాదిఘనవిభూతి
ప్రబల శ్రీమద్విజారతరాయవిజయ, లాంఛనానందరంగధరావరుండు. 13

అమితవిక్రము లైనవాదురావు లొకచోట నొకచోట మత్తరాహుత్తతతి
సరిలేక మితిమీఱుసరదారు లొకచోట నొకచోట రాయబారికసమాజ
మమరఁ గుంపినివర్తకావళి యొకచోట నొకచోటఁ దక్కునుద్యోగిజనము
ఘనధరామండలాఖండలు లొకచోట నొకచోట రాయనియోగిచయము
లొకట శాబ్దికతార్కికసుకవిరాజ, వందిమాగధగాయకవైణికభట
నటవిటులుగొల్వఁగా సమున్నతవిభూతి, రమణఁగొల్వుండె నానందరంగవిభుఁడు. 14

వెండియు సముద్దండభుజాదండమండలాగ్రఖండితారిభూమండలాఖండలశుండా
లకాండవరూథినీమండలుండును, మండలీకృతకోదండ ముక్తచండకాండదండి
తాభియాతిసమూహ ఢిల్లీశ్వరప్రముఖరాజన్యమూర్ధన్యమస్తక నిస్తుల కోటీరకోటీ
రచితశోణమణి శ్రేణీవిరాజిత పదరాజీవ ప్రాంసుమహారాజేంద్ర హృదయాను
గతచర తుంపినీప్రభువర్య సర్వకార్యనిర్వాహణచణ మనీషావిశేషుండును,
శేషశయనచరణారవిందమకరంద తుందిలేందిందిరాయమాణ మా న స క థా భి
(కిడాంబి) శ్రీనివాసాచార్యవర్యపదభక్తివైభవుండును, భవనాంతరప్రవర్ధమాన
సామ్రాజ్యలక్ష్మీవిలాసభాసురుండును, సురధేను మందాకినీ మందార కుందార
వింబారి బృందారకాహారహారడిండీర తుషారక్షీరపారావారవారణాహిత సితఘ
నాఘన ఘనసారనారదపారదశారదాశరధరదరపురస్స్ర హరగిరికులిశమరాళ హరి
దంతకరిదంతనితాంత కాంతియశస్సమాక్రాంత భూనభోంతరుండును, తరతమ
ప్రజ్ఞావిచక్షణుండును, క్షణక్షణప్రవర్ధితోత్సాహబాహుళ్యుండును నగుచు నిగ
నిగమను మగఱాలనిగరాలజిగి చాలఁజాలుకొను జాళువారుటంపు బోదియలప్రోది
యల మించుపగడాలజగడాలకంబంబుల డంబుమీఱి విడంబించునీరాజచందువుల
నందగంబై చెలువొంది నిండుసరిగెబవాతిపనివార్వ్యజాలరులకు జాలుకొని శ్రోత్ర
ముత్తియపుగుంపుల నింపఁజాలుతివాసులరతనంపు జతినంబుల మించు జలతారు
బారిమెఱుఁగుదిండ్లు బటువుదిల్లలు నుల్లసిల్లుకొల్వుకూటంబున సుఖాసీనుండై
సకలరాజాధిరాజపరివృతుం డగుపట్టాభిరామమూర్తి తెఱంగున నిఖిలయాదవసము
న్నిగుం డైనకృష్ణదేవుని ఠీవిని సమస్తబృందారకసంసేవితుం డైనదేవేంద్రునిచందం
బున నపారతారకాగణమధ్యభాసమానుం డగుపూర్ణచంద్రునియోజం దేజరిల్లుచు
నొకయెడ జితామిత్రు లగుమిత్రులును, నొకచెంతఁ బురోహితు లగుపురోహితు
లును, నొకచాయ గాయకు లగుగాయకులును నొకదండఁ బండితు లగుపండితులును,
నొకయోర నర్థు లగు నర్థులును వెలయ నొకక్రేవ నిజకీర్తిప్రతాపదీపిత గద్యపద్యా

త్ర్యకదివ్యప్రబంధంబుల వందిబృందంబు కైవారంబు సేయ నొకతేప భావధనశాస్త్ర ప్రవీణ లగుగణికామణికాగణంబులు స్వాభావరీతి సన్నారమ్యంబుగ నృత్యగీతవాద్యాభినయంబు లభినయంబుగా మెరయింప నొకచక్కి రాయసము లగురాయసములును, నొకవంకఁ బ్రవర్తకు లగుప్రవర్తకులును, నొకచోట, నిప్పపటువంతు లగునిప్పపటువంతులును, నొకపొంత మహాదాశుచిత్ర విస్తారశ్లేషావిశేషాధికసాహిత్యంబులు కవిరాజులు ప్రకటింప నొకయిక్కఁ బరమపావనరామాయణభారత భాగవతాష్టాదశపురాణేతిహాసప్రసంగ నిగూఢార్థ తత్పరతావాదప్రతివాదంబులు సేయుశాస్త్రజ్ఞు లెసంగ నొకదాపున బహువిధసమర నిపుణతాసహిష్ణు శూరసమీర సందోహంబును, నొకచేరువ నప్పాజి భట్టి యౌగంధరాదిమంత్రి మూర్ధన్యప్రతిమాన మనీషావిభవాప్రతిమాన మానభాసమాను లగునమాత్యశేఖరులును, నొక్క దిక్కున నటవిటభట పరిహాసిక వైణిక వైతాళిక ప్రముఖపరివారంబును యథాస్థానంబులం బరివేష్టించి కొలువ భూలోకదేవేంద్రుని చందంబున వైభవోన్నతుఁడై పేరోలగంబునఁ గొలువుండె. 15

మ. నను శ్రీసాంబపదాబ్జసేవకు నపర్ణాపూర్ణకారుణ్యభా
జనసంశీలుఁ జతుర్విధాంధ్రకవితాసల్లక్షణగ్రంథశో
ధనధీసంయుతు భావగర్భితపదపద్యాళిప్రబంధానుబం
ధను నిన్ గస్తురిరంగసత్కవిని జెంతం బిల్చి నెయ్యంబునన్. 16

మ. కవితాధోరణి నెన్న నీవలె సమగ్రఖ్యాతి గైకొన్నవా
రవనిం బ్రౌఢు లనేకు లొప్పెదరు వార ల్లిందఱున్నన్ భవ
త్కవితల్ భద్రకరంబు లయ్యె నదిగాకన్ మాకుఁ బట్టంపుస
త్కవి వీవై తివి గావునన్ బుధమణీ కస్తూరిరంగాగ్రణీ! 17

క. అబ్బురముగ నీచే నొక, కబ్బము గావించి దానిఁ గైకొని కీర్తుల్
జొబ్బిల నందతితో నను, గబ్బిగఁ బొలన మొనర్తుఁ గడు ముద మొదవన్. 18

తే. పుత్రసంతానములను శాశ్వతయశంబు, దనరఁ జేయును సత్ప్రబంధంబు గాన
గరిమతో నొకలక్షణగ్రంథమును మదంకితమ్ముగ రచియింపు మనుచుఁ బలికె. 19

వ. సగౌరవంబుగా సన్మానించి పనిచిన నమందానందంబు డెందంబున సందడింప మందిరంబునఁ జేరి మదంతరంగంబున. 20

క. భువనోపకారముగ నవ్యనవముగ నాపేర లక్షణగ్రంథమునున్ (మనకన్)
వివరింపు మనుచుఁ బలుకుట, నవరణ నేఁ జేయుసుకృతసారము గాదే! 21

వ. కావున నాధిపుకవిభీమన ప్రభృతులు గావించినదశవిధచ్ఛందంబులు, లక్షణశాస్త్రంబులుం గ్రోడీకరించి యందునఁ గలసారం బంతయు లక్షణంబుగాఁ గైకొని కాళి

దాసాదిగీర్వాణకవులు నన్నయభట్టప్రముఖాంధ్రకవులు గావించిన మహాకావ్యం
బులందు లక్ష్యంబులు వివరించి సకలకవిసమ్మతంబుగా నానందరంగచ్ఛందం బను
లక్షణగ్రంథంబు విస్తరించెద 22

తే. వనలతోఁ గూడి వాసించు నాగ్రరత్న, శంఖమునఁ గూడి తీర్థమౌ జలము భాతిఁ
బూర్వసుకవీంద్ర సాహిత్యములను గలసి, నేను రచియించుసాహితి నెగడకున్నె? 23

వ. అని యిట్లు తనరాని సంతసంబున వజారత రాయ విజయానందరంగ రాయచక్రవర్తి
పేర నంకితంబుగ ఛందంబుఁ బొందింప నుద్యుక్తుండ నగుటం జేసి తత్కృతిపతి
వంశావతారం బభివర్ణించెద. 24

సీ. ఏదేవదేవునిపాదపరాగంబు శిరసావహించు నిర్జరసమూహ
మేదేవుమహాదివ్యనామకీర్తనములు భజనగావింతురు పరమహాను
లేస్వామిశుభమూర్తి నీక్షింప మదిఁ గోరి కమలజప్రముఖులు సేవకులుచుందు
రేదయానిధియపాంగేక్షణం బాశించి వ్యాసాదిసద్భక్తులాశ్రయింతు

తే. రట్టిపురుషోత్తమునిఁ బరమాత్మఁ డైన, కృష్ణదేవుని సుతునిఁగాఁ బ్రేమఁ బడసి
బలిమిఁ గలిమిని మించి వేపట్టునందు, నందుఁడొక నాఁడు సంతతానందుఁ డగుచు.

సీ. శ్రీకృష్ణమూర్తి నీక్షించి మించినభక్తిఁ "బరమాత్మ జగదీశ భక్తవరద
నీ విట్లు ఎనుదేవదేవకీదేవులకడుపునఁ బుట్టి నాకొడుకనఁగ
నమరి సమస్తలోకములను సత్కీర్తి యొనరఁ జేసితివి యింకొక్కమనవి
యున్నది నీవు సమున్నతప్రేమ మద్వంశమ్మున జనింపవలయు" ననుచు

తే. నెలమిఁ బ్రార్థింప నట్టులే కలియుగమున, నవతరించెద నని చాల నాదరించి
పలుక నానందుఁ డుల్లంబు పల్లవిల్ల, నల్ల వేపట్టి శ్రీ యుల్లసిల్ల వెలసె. 26

క. అతనిమనుమలు భువనఖ్యాతభుజాబలవినిర్జితారాతిధరి
త్రీతలనాథులు కొండలు, నూతనరాజ్యపరిపాలనోత్సుకు లగుచున్. 27

తే. ప్రబలి తమకు విభాగసంప్రాప్త మగుచు, నెగడుమంజీరవాణీమణీతటాక
మంచికనిజోత్తమాంగంబు లనుపురత్రయమును నేలుచు నుండిరి హర్షమునను. 28

క. అందగ్రవంశజుఁడు గోవిందనృపతి యయనపురము వెస నేలుచు శ్రీ
నంది యశంబొంది విజయనందనుఁ డను పేర వెలయునందనుఁ బడసెన్. 29

వ. ఇట్లు వడసిన యాకుమారశిఖామణుఁడు దినదిన ప్రవర్ధమానుండై, చతుష్షష్టివిద్యా
విశారదుండై సకలశుభలక్షణలక్షితుండయి తేజరిల్లుచు నొక్కనాఁడు మృగయా
వినోదంబుగా వనాంతరంబునకుం జని యచ్చట విహరించుసమయంబున. 30

సీ. ఘనుఁడు విద్యారణ్యుఁ డనుపుణ్యపురుషుఁడు, బహుళతరైశ్వర్యపదవిఁ గోరి
పరదేవతోపాస్తి బహుకాల మొనరింప, నయ్యంబ ప్రత్యక్షమగుచు నీదు
కోర్కు లీడేర్తు నింకొకజన్మమున కంచుఁ, బలికిన వ్యాకులపాటుఁ జెంది
సన్న్యసించినను దత్క్షణమున నాదేవి, సాన్నిధ్యమై మహైశ్వర్యసమితి
తే. బలిమి నొసఁగినఁ జింతించి తెలివిఁ గాంచి, విజయనగరాఖ్యపురము గావించి మించి
దీనిఁ బాలించుటకు యోగ్యుఁడైన మేటి, యెవ్వఁడో యనియాత్మలో నెంచుచుండ.

తే. ఆమహారణ్యసీమ వేఁటాడువిజయ, నందనునిఁ జూచి యతని నానగరమునకు
శ్రీకరంబుగఁ బట్టాభిషిక్తుఁ జేసి, విజయనందనరాయ లన్పే రొసంగ. 32

చ. అతఁడు సమస్తభూమివలయం బనవద్యవిశేషనీతిప
ద్ధతిఁ దగ నేలుచుం గుటిలదర్పవిరోధివరూధినీహిమ
ప్రతతిసహస్రభానుఁ డనఁ బ్రస్తుతికెక్కి మనోజ్ఞభాషియై
శ్రితజనపోషియై ప్రజలఁ జేకొని ప్రోచెను వెన్నవాసిగన్. 33

సీ. ఆమహామహునకు రామచంద్రాఖ్యరాయలు పుట్టె నతనికి సెంచ (యంబ) దేవ
రాయ లావిభునకు రాజశేఖరరాయ లానరేంద్రునకు గోళనరసింహ
రాయ లతనికి శ్రీరామచంద్రేశుఁ డాఘనునకు లాంగూలగజపతీంద్రుఁ
డతనికి గరుడమహాదేవరాయ లాధీరున కచ్యుతదేవరాయ
తే. లాయనకు వీరనరసింహరాయనృపతి, చంద్రు లుదయించి గండరు ఛత్రపతులు
చక్రవర్తులునై ధరాచక్ర మేలి, మేలుఁ గాంచిరి ప్రజలు మేల్మే లనంగ. 34

సీ. ఆవీరనరసింహభూవరుపట్టంపురాణి లక్ష్మమయందు రామదేవ
రాయలు తిరుమలరాయలు శ్రీరంగరాయ వేంకటపతిరాయఘనులు
హేమంతరాయ లీరేడ్వురు పుట్టిరి యడపకత్తె నదీపాలి యందుఁ
గృష్ణరాయలు పుట్టి కీర్తిగా నప్పాజి యనుమంత్రిఁ గూడి రాజ్యంబుఁ జేసి
తే. యశము రెట్టింప బంధువు లనుమతింపఁ, దొలుతఁ జెప్పినయేడ్వురువారలు కొంత
సీమ కధిపతులై రందు రామదేవ, నృపతిమణి చంద్రగిరిదుర్గ మేలుచుండె. 35

క. ఆరామదేవరాయధ, రారమణునకున్ దివాకరసమద్యుతియై
మీఱి కళాధరుఁ డనఁదగుకు, మారుఁడు జనియించె వంశమండనుఁ డగుచున్. 36

చ. లలితగుణాభిరాముఁ డకలంకయశోవిభవుండు సింహాస
ద్బలుఁడు కళాధరుండు తమతాతలనాఁటిమిరాశియై సమా
జ్జ్వలబలరాశియై యనఁగఁ బట్టణరాజ్యముఁ జేరి యచ్చటం
జెలువుగ రాజ్యపాలనము సేయుచునుండె ననేకవర్షముల్. 37

క. వెరయోధ తదీయశౌర్యధురునకుఁ గాముదికి గర్భదారకుఁ డనఁగా
వరపుత్త్రుఁ డొకఁడు పుట్టెను, గరికలభమువీని బలవికాస ప్రౌఢిన్. 38

వ. అతఁడు దినదినప్రవర్ధమానుం డై నిఖిలవిద్యానిధానుం డై వదాన్యగుణవిభాసమానుం డై యయ్యనగరము పాలించుచుండెఁ దదీయకీర్తి నిఖిలదేశంబుల నిండి మెండుకొనినం జూచి కుసుమశంకు మొదలుగాఁ గలకవిదిగ్గజంబు లెనమండ్రు గోలకొండనుండి వెలువడి యాగర్భదారకనృపాలుని రాజధాని యైన యయ్యనపురంబుఁ జేరి నగరివాకిట వచ్చునెడ నంతు వడ్లకణజంబు ముందటఁ జిందియున్న ధాన్యం బేర్పఱించు నేర్పరియే గర్భదారకుం డని యచ్చటివారలచే నెఱింగి యిట్టివాఁడు మన కేమి త్యాగమీయఁబోయెడి నెందుకు వచ్చితిమని మంతనంబునం గొంతచింతించి యంతలో నిసుమంత దిటవు దెచ్చుకొని యతనిచెంతం జేరి యాశీర్వదించిన రాజన్యమూర్ధన్యుండు వారియంతరంగం బెఱింగి చిఱునవ్వునవ్వుచు యవ్విద్వన్నికరంబును దనయంతఃపురంబునకుం దోడ్కొని పోయి రంగలరారు బంగారుపళ్లెంబులఁ జిరత్నంబు లగునవరత్నంబు లుంచి పేఱుపేఱ వడ్డించి భుజియింపుఁ డని యుపచరించిన నయ్యర్థు లతనిసమర్థతకు హెచ్చుగా మెచ్చినం జూచి యనంతరంబ షడ్రసోపేతంబుగా భోజనంబుఁ జేయించి వలయుధనకనకవస్తువాహనభూషణాంబరంబులు బహుమతు లొసంగి యొసంగినప్రేమను వీడ్కొలిపిన వార లుప్పొంగి. 39

సీ. శిబిన్నపాలుఁడు ఘనశ్రీమంతుఁ డై యుండి తూఁచియిచ్చినయిట్టి కోఁచఁదనము
వైరోచనుఁడు చక్రవర్తియై యుండియుఁ గొలిచి యిచ్చినయిట్టి పలుచఁదనము
పుడమిలో ధారాధరుఁడు ఘనుఁ డై యుండి మొలలు నెట్టుటుయిచ్చుములు చఁదనము
వెరదాత యనుపేరఁ బరఁగి రాధేయుండు బదులుకు బదులిచ్చుపరుసఁదనము
తే. పొర నిందించి నీకీర్తి సన్నుతించు, వారికిని వారి...యవ్వారిగాను
ధన మొసంగెడుదాతలదాత వీవె, ప్రకటగుణశీల గర్భదారకనృపాల! 40

చ. ఇఁక నిను వంటిదాత గలఁడే త్రిజగంబులలోన నెన్నఁగా
సకలగుణాభిరామ యని సారెసు సన్నుతిఁ జేసి గోలకొం
డకుఁ జని గర్భదారకగుణాతిశయంబుల నెల్ల మేలు త
ప్పక మకరాంకభూపతికిఁ బల్కిన నాతఁడు సంతసింపుచున్. 41

తే. గర్భదారకుఁ బిలిపించి గారవించి, ఛత్రపతి యనుపేరును జేత్రపురము
కోటిరాజ్యంబు రథరథ్యపంజరములు, సన్నుతు లొసంగి పనుప నుత్సాహలీల. 42

ఉ. చేత్రపురంబుఁ జేరి కనువేడుక మీఱఁగ దానధర్మముల్
పాత్ర మెఱింగి సేయుచు నపారయశంబును గాంచి యెంతయుం

బుత్రులం తేమి డెంపమునఁ బొక్కుచు నుండెడు గర్భదారక
చ్ఛత్రపతిక్ష్మాపతికి సారసనేత్రుఁ దయాసమగ్రతన్. 43

క. శ్రీలక్ష్మాంబయుం(బలి)దును, శాహుజనరనాథశౌరి సూనృతభాషా
శీలుండు వడసు లనరణీ, పాలుండుం దిరుమలవిభుండుం బ్రభవించి రొగిన్. 44

వ. అందు. 45

సీ. సకలజనామోదచర్య వాక్యప్రౌఢి నేదాత యాధాత నెగ్గులాడుఁ
గమనీయరూపరేఖావిలాసస్ఫూర్తి నేభర్త శ్రీభర్త నెగురుమాడు
వసహూనతరసముగ్రైశ్వర్యవిఖ్యాతి నేరాజు రారాజు నే పణంచుఁ
బ్రవిమలతేజోవిభాసమానోన్నతి నేయినుం డాయినునాయఁ దెగడు
తే. నట్టి శ్రీనందగోపవంశాబ్ధిసంభ్రగర్భదారకనరపాలగర్భశుక్తి
మౌక్తికం బైన శాహుమహీశశేంద్రు, సుగుణముల నెవ్వరికి నైనఁ బొగడవశమె.

తే. అట్టి వీరయోధయగు శాహుభూపతికి, శ్రీమదలమేలుమంగాపమానునికిని
బొమ్మయప్రభుఁగువయించి భోగభాగ్య, గరిమసరమన్న దొర లెన్న ఖ్యాతిఁ గాంచె.

చ. వెలవెలఁ బోక యప్పుగొని వ్యర్థిని వెందక మూలవస్తువుల్
అల్లి భువిఁ బాఁటుకోకను ఫలాపధి నొందక ని(ల్వ)చ్చి యిచ్చి యా
కులపడకుండ నేని యొక కొంత సమం బగుఁ గల్పకం బిలన్
వెలయఁగ బొమ్మయప్రభుని విస్ఫుటదానకళావిభూతికిన్. 48

వ. అని జనులు వొగడ ఖ్యాతినిం గాంచి. 49

క. నయనమ్మయందుఁ గనియెన్, వ్నయనోత్సవ మొంద సుతుల నయముగఁ బెదబొ
మ్మయనరనాథుని చినబొమ్మ యధీశునిఁ గవనరూపసమితోదాయన్. 50

సీ. ఆచిన్నబొమ్మనృపాగ్రణిగర్భాబ్ధిసంగుఁ డై బొమ్మ యస్మాధవుండు
నయనప్రభుండు కృష్ణప్రభుండు వర్ధమానావనిపతి గామధీవరుండు
లక్ష్మీనృపాలలలామం బనఁగ నిట్టి పుత్రు లాలుగురును బుట్టి రైన
మంగళావతి పుట్టి మహీజాల వర్ధిల్ల నం దగ్రజుఁడు బొమ్మయాధిపతికి
తే. జాయ యై తగు రామానుజమ్మ యందు, శాంగదవిభుండు శ్రీతిరువేంగడేంద్రుఁ
డనఁగ నిద్దఱు సుతులు మంగమ్మ యనెడు, తనయుఁ జనియించి కాంచిరి భువనులోకంబు.

క. తీవిని నా వెంగడధాత్రీవిభునకు నందనులుగఁ దిరుమలునను డుఁడున్
గోవిందనృపతి వెంగడభూవరు లుదయించి రమితభుజబలు లగుచున్. 52

తే. చతురుఁ డౌ తిరుమలధరాధిపతికి వేంకటాచలన్నపాలశేఖరుం డవతరించె
మతి యల గోవిందవరనాథమణికి రంగసామి జనియించె నసుగుణాభిరామఁ డనఁగ. 53

వ. ఇంతకు మున్ను వివరించియున్న బొమ్మన్నపాలక రామానుజాంబికాగర్భశుక్తి ముక్తాయమానభవ్యగాత్రుండును, సకలజనమిత్రుండును, బుధ్యాచారిత్రుండును, నైనతిరువేంగడధరణీరమణుండు శుక్లపక్షసుధాకరునిచందంబున దినదినప్రవర్ధమానుండై రాజాధిరాజపూజనీయుండై తేజరిల్లుచు. 54

సీ. నీలకంధరరీతి నీలకంధరుభాతిఁ దనదానవిభవంబు ఘనతఁ గాంచ
రాజరాజును మీఱి రాజరాజును గేరి తనమహైశ్వర్యంబు ఘనతఁ గాంచఁ
జిత్రభానుని గెల్చి చిత్రభాను నదల్చి తనవిక్రమోన్నతి ఘనతఁ గాంచ
హరినందనునిమించి హరినందనుహసించి తనమోహనాకృతిఘనతఁగాంచ
తే. నందగోపాలవంశరత్నాకరైకపూర్ణచంద్రాయితాంగవిస్ఫూర్తి బొమ్మ
యావనీపాలరామానుజాంబికౌతనూజుఁ డగుతిరువేంగళేంద్రుండు వెలయు. 55

సీ. అసురగురుండైన నాతనిదెస కేగి యనుసారిగా మాటలాడఁ గలఁడె
చతురాననుండైన నతనిచమత్కృతికింతైన నుత్తరం బీయఁగలఁడె
యలబృహస్పతియైన నతని యోజనరీతి దీర్ఘదర్శితఁ గని తెలుపఁగలఁడె
యాదిశేషుండైన నతనివాగ్ధాటికిఁ బ్రతిపోటిగా నిల్చి పల్కఁగలఁడె
తే. యెంతమతియెంత చతురతయెంతయుక్తి యెంతవాక్ప్రౌఢియని జను లెల్లఁబొగడ
నెగడెఁదిరువేంగళేంద్రుండుజగతిలోన, భూపమాత్రుఁడె యవతారమూర్తిగాక.

సీ. తీరనివ్యాజ్యము ల్తిరుగుపూనుచు యుక్తి తీరనితగవులు దీర్చుశక్తి
యెటువంటివారలైన నెంతలేదనుపద్దు ఫార్సిసుభాషను కథ ల్పల్కుముద్దు
సమయోచితముగ నీసభలఁ బల్కెడునేర్పు హితుల నేరములు సహించునోర్పు
తనకుఁబ్రియోక్తు లందఱుఁబల్కఁదగుపీఁక పురుషసింహ మనంగఁబొసఁగుడాక
తే. గాంచి యిలఁజా(ల)తి దొరల మెప్పించి మించి, కవులఁదనియించి చుట్టాల గారవించి
యహితుల నణంచి దిక్కుల యశము నించి, ప్రబలు శ్రీతిరువేంగడప్రభుకిరీటి. 57

వ. ఇవ్విధంబున మహాయోగశాలి యై ప్రాంసుహింగ్లీజుదినమార్గయొులందాయుం పరదొరపురతకేశు మొదలయినజాతిభాషావిశేషంబులఁ బ్రవీణతఁ గాంచి యాయాజాతిఘాదరులపం దెలియనిగూఢార్థంబులఁ దెలియఁజేసి వారిచే మేలు మేలని పొగడికలు గాంచి యితరమతంబుల మర్మకర్మంబులన్నియుఁ బరిశీలించి జ్ఞాననిధు లయినసకలకలావల్లభసన్నిధులగు తోటరమల్లు ప్రముఖులకు విశదపడనిభావార్థంబుల మాటమాత్రంబున నాటలవలెఁ దేటపఱిచి బుద్ధి మూర్తీభవించినట్లు ధైర్యంబు సాక్షాత్కరించినట్లు, చాతుర్యంబు రూపంబు గైకొన్నట్లు నీతి యాకృతిం దాల్చినట్లు దేజరిల్లి పరేంగితజ్ఞానంబును, దారతమ్య విమర్శనంబును ఘటనా ఘటనసామర్థ్యంబును నుచితానుచిత కార్యవివేచనంబును గలిగి యవ్యాజపరోపకార

మూర్తియై దిగంతపరివ్యాపితవిశాలకీర్తియై ప్రవర్తిల్లునమ్మహాపురుషుని ప్రభఁజూచి సైరింపఁజాలక ప్రాంసుకుంపిని కార్యధురంధరుం డైన [1]జంప్రాలు పట్టంబునుం బూని దొరతనంబు సేయు ముశియానె జప్రాలు కొన్నికుచోద్యంబులు సేసి నానాఁట హెచ్చుగా మచ్చరించిన నాజాడ దెలిసి యేవిధంబున నైన నితని మట్టుపెట్టెదనని యెంతయుం బంతగించి సీమకు సూత్రంబులుపన్ని లక్షాంతరంబులు కర్చుచేసి విస్తారంబుగా దస్తరంబులు వ్రాయించి ప్రాంసురాజస్యన కౌజంప్రాలు దుర్వ్యాపారంబు లెఱింగించి తత్క్షణంబునం బదులుదొరను రప్పించి యాతనిచేత నామూశేయే చెరను వానిఁ బట్టి కట్టించి కొట్టించి గిడ్డంగిన వేయించి యనమనంబునం గలచలం బంతయుఁ దీర్చికొని పద్దుచెల్లించితి నని యెల్లవారలుం గొనియాడఁ గుంపిని(ణి)కి ముఖ్యమంత్రియై యవతారపురుషుం డనఁదగిన మూశేను సంతటిదొర చేత మెప్పులొందుమఁ బెంపొందినంజూచి నవాబులు, సంస్థానపతులు, సాఁటివారలు వర్తకులు నాశ్చర్యంబునం బొదలి యిట్లనిరి. 58

క. [2]జాతికొంసేలు మేజాపల్కాపైఁ గొట్టి లీల నేఁకునుఁడు చెల్లించుకొనియె
సీమమట్టు ఫిరాదు చేసి దస్త్రాల్ వ్రాసి యేతంత్రి[3] కసితాను నెత్తఁ గొట్టెఁ
దగఁబ్రాంసుదొరలతోఁ దగవులకేర్పడియేదిటవరి నిర్వహించి మించెఁ
గరితోరుపట్నాలు గలుగుమంత్రులలోనఁ జెలఁగి యేమేటి ప్రసిద్ధిఁ గాంచె
తే. సకలభాషలు మాటాడఁజదువవ్రాయ,నిపుణతనహించియెవ్వాఁడు నెగడజగతి
నట్టితిరువేంగళేంద్రుగుణాతిశయము,లెలమిఁ బన్నగపతి కైన నెన్న నశము? 59

సీ. ఏతంత్రియుజ్జ్వలశ్వేతాతపత్రంబు పరితాపమును జేయుఁ బగతురకును
తేజనపాలుని తేజంబు చీఁకట్లు గ్రమ్మించు రిపుకోటికన్నుఁగవల
కేనెరయోధను దానఘనుం డధికము సేయు వైరిశోకానలంబు
నేమంత్రిసత్కీర్తిసోముఁ డించిం(కిం)చు నిర్నిద్రారిసేనాసముద్రములను
తే. జగతి నేమేటి నెరడాక సాటియైన,మంత్రులకు గుండె గాలంబుమాడ్కిదనరు
నట్టితిరువేంగడేంద్రుదీ కైనయోధ,కలుగనేర్చునె మూఁడులోకములయందు. 60

క. అతనికులపాలికామణి,పతిభక్తివిశాల బంధుపరిపాల యరుం
ధతిసదృశశీల బుధసన్నుతసద్గుణజాల లక్ష్మమాంబిక వెలయున్. 61

చ. సతిపతులిద్ద లెంతయును సం(తతి)పద గాంచు తలంపునక్షా మహా
వ్రతములుఁ దీర్థయాత్రలుఁ దపంబులు బ్రాహ్మణపూజనముల్ శివా
యతనిలయంబులక్షా వనచయంబులు సత్రము లగ్రహారముల్
వితతతటాకపాళి చలివెందర లచ్చపుభక్తి సేయఁగన్. 62

---

1 General. 2 Council. 3 Captain.

వ. ఇవ్విధంబున నవ్వధూవరులు సుపుత్త్రులఁ బడయుటకై కావించుపూజల శ్రీ
కృష్ణమూర్త్తి సంతసిల్లి తొల్లి నందునికులంబున నవతరించెదనని యతనికి వరం
బొసంగినవిధంబు దలంచి యీతిరువేంగడనాథునకు లక్ష్మమాంబికకుఁగూర్మి
నందనుఁడై యుద్భవింతుంగాక యని నిశ్చయించి. 63

మ. క్షితిలోఁ గోసలరాజవర్యసుతకున్ శ్రీరాముఁడా పార్వతీ
పతికిన్ శక్తిధరుండు గల్గుగతి గృష్ణస్వామి విఖ్యాతిగా
నతులప్రౌఢిని లక్ష్మమాంబసుతుఁడై యానందరంగక్షమా
పతిచంద్రుండన నుద్భవించెను గళాభాగప్రపూర్ణాకృతిన్. 64

క. అతనికి సహోదరుండై మతిధృతివితరణకళాచమత్కారమహో
న్నతుఁడు తిరువేంగడమహీపతి యుద్భవమై చెలంగె బాలార్కుక్రియన్. 65

సీ. ధైర్యంబు సంతతౌదార్యంబు శౌర్యంబు గాంభీర్యచాతుర్యకౌశలములు
మతిశక్తి ఘనయుక్తి మధురోక్తి పితృభక్తి యుచితజ్ఞతయు నివియోర్పు నేర్పు
దాక్షిణ్యమును జల్లఁదనము చక్కఁదనంబు రసికత యాశ్రితరక్షకతయుఁ
దారతమ్యప్రౌఢి తంత్రంబు శీలంబు సత్యవాక్యోన్నతి చలము బలము
తే. నుగ్గుతోఁ బాలతోఁ దల్లి యొనరఁగూర్చి ప్రేమ నల్లారుముద్దుగాఁ బెంచినట్టు
లఖిలసుగుణాభిరాముఁడై యనుదినంబుఁ బ్రబలె నానందరంగభూపతికిరీటి. 66

చ. తెలివికిఁ బుట్టినిల్లు జగదీశుల కెల్లను మేలుబంతి వి
ద్యల కొరగల్లు తాలిమికిఁ దావు వదాన్యతకున్ నిధాన మా
ప్తులకును మెట్టపంట కవిభూసురవాటికి గల్పవాటియై
కలియుగకృష్ణమూర్త్తి యనఁ గాంచెను రంగవిభుండు కీర్త్తులన్. 67

సీ. శ్రీవిష్ణునంశచే నావిర్భవము చెందుకతమున శ్రీరంగపతి యనంగ
సర్వజనానందసంధాయి యగుటచే నెలమి నానందరంగేంద్రుఁ డనఁగ
నఖిలదిక్కుల విజయముఁ గాంచగా విజయానందరంగభూజాని యనఁగ
మెచ్చి పాచ్ఛా కితాబిచ్చుటచే వజారతవిజయానందరంగరాయ
తే. లనఁగ బౌరుష నామధేయముల వెలసి శుక్లపక్షసుధాకరస్ఫూర్త్తిగాను
దినదినంబున కమితవర్ధిష్ణుఁ డగుచుఁ దేజరిల్లును దులలేనిరాజసమున. 68

సీ. బంగారుకొండ దా ముంగిట నమరెనో సురభూజరాజంబు పెరటిచెట్టొ
శ్రీరామమాడసంచితముగానున్నదో కామధేనువు దొడ్డిఁ గట్టినాఁడొ
రసవాదశక్తి కరస్థలామలకమో తఱుచు నిక్షేపంబు దొరకినదియొ
తగధనాంజనవిద్యఁ దా నేర్చుకొన్నాఁడొ స్పర్శవేధియు బొక్కసమునఁ గలదొ

తే. కాకయుండిన నిటుల లక్షలకొలంది, నిచ్చి యరులఁ దనియింప నెనరిశక్య
మని జనంబులు దనకీర్తి వినుతిసేయఁ, బ్రబలు జితవైరి యానందరంగశౌరి. 69

శా. అంతం జెంగలిపట్టునం దనరుశేషాద్రీంద్రుసత్పుత్రి యా
కాంతారత్నము రూపవిభ్రమకళాకారుణ్యదాక్షిణ్యవి
శ్రాంతిన్ లక్ష్మిని మించుసద్గుణసమాజన్ మంగతాయీసతిన్
సంతోషంబునఁ బెండ్లియాడె విభవైశ్వర్యంబు లుప్పొంగఁగన్. 70

సీ. సదమలపతిభక్తి సాధ్వీ దరుంధతి యసమానగుణముల నాదిలక్ష్మి
దీనులపాలిటిదేవతారత్నంబు నన్నదాన ప్రౌఢి నన్నపూర్ణ
యాశ్రయించినవారి కపరునిక్షేపంబు పాలుపొందునోర్పున భూమిదేవి
కొనియాడువారికిఁ గొంగుబంగారంబు బంధుజనములకుఁ బారిజాత
తే. మనుచు జనులెల్ల వేనోళ్ల నభినుతింప
సత్యమును ధర్మమును బద్దుఁ జల్లఁదనము
దయయుఁ దాక్షిణ్యమును బూని ధరను బ్రబలు
మానినికురుంబ యలమేలుమంగమాంబ. 71

సీ. కన్నులా చిన్నారిపొన్నారికి బిడారు చూపులా కరుణకుఁ జొప్పు దాపు
పలుకులా సత్యసంపదలకుఁ బుట్టిల్లు గుణములా యమ్మ తానకు నిలయంబు
వితరణమా సదావిశ్వవిఖ్యాతంబు శీలమా లోకప్రసిద్ధికరము
చిత్తమా బహుధర్మచింతనాయత్తంబు పుణ్యమా సౌజన్యమునకుఁ దావు
తే. నగుచు నేసతీమణికిఁ జెన్నలరు నట్టి, శ్రీమదలమేలుమంగమ్మ చెయ్యినట్టి
నదిమొదలు ప్రాజ్యసామ్రాజ్యపదవిరంగ, భూపతికినాఁడునాఁటికుప్పొంగకున్న.

సీ. పెండ్లియాడినమొదల్ పెనిమిటి కైశ్వర్య మధికమై వెలసినయతిశయంబు
చేపట్టినదిమొదల్ చెలువునకును గీర్తి విస్తరిల్లుచువచ్చువిస్మయంబు
బొట్టుగట్టినమొదల్ పురుషునకునుమండ లాధిపత్యము వచ్చునద్భుతంబు
చేకొన్నయదిమొద ల్చెలఁగి భర్తకు దొరా దొరలెల్ల స్వవశులై పరఁగువింత
తే. యింతయంతని కొనియాడ నెవరివశము, మహితలక్షణవతి యైనమంగతాయి
యాదిలక్ష్మియె నిజము కాదనిన నెట్లు, రంగశౌరికిఁబట్టంపురాణియగును. 73

క. అని జనములు దనుఁ బొగడఁగ, ఘనతరగోభూహిరణ్యకన్యాదానా
ద్యనుపమదానంబులు భ, క్తినిభూసురకోటి కొసఁగి కీర్తిఁ జెలంగున్. 74

వ. అంత. 75

గీ. సీమలోనుండి ఫ్రాన్సురాజ్పేష్కరుండు,పనిచె బత్తంబుభూషణాంబరము లనిచి
కంపినీదబాసీజనమియౌసాంప్రమాజీ, రహిచెలఁగమీరటయానందరంగశౌరి. 7

సీ. వినుపక యేవేళ విపదవృత్తి భరించు కులపర్వతంబులకొలఁది యెఱిఁగి
చెదరి మూలకుమూలఁ జేరినహరిదంత దంతావళంబులఁదారిఁ జూచి
యొన్నాళ్లకును దల లెత్త నేరకయుండు పన్నగవల్లభు బలిమి గాంచి
సతతంబు తా నధోగతిఁ బడియున్నట్టికచ్ఛపప్రభునియోగ్యత గణించి
తే. లీల సర్వంసహారమణీలలామ, శ్రీనజారతరాయఁడై చెలఁగువిజయ
రాజితానందరంగవీరాగ్రగణ్యు, పటుభుజాస్తంభమున నిల్పి ప్రమద మొందె. 77

వ. తదనంతరంబ. 78

సీ. సదమలాచారంబు సత్యవాక్యప్రౌఢి యమర చెల్వొందు లక్ష్మాంబ యనఁగ
దయయు దాక్షిణ్యంబు ధారాళగుణమూచె హావణిల్లుకతన స్వర్ణాంబ యనఁగ
అమరిక బుద్ధి శీలమూ నోర్పు నేర్పుచేఁ జెలివొందుజానకీదేవి యనఁగ
హరిభక్తి గురుభక్తి యాత్రితాపనశక్తిఁ బరఁగి శ్రీత్రిపురసుందరి యనంగ
తే. నలుగురు సుపుత్త్రికలు తదానందరంగ, రాయశేఖరునకు మంగతాయిసతికి
నుదయ మొందిరి సంతతాభ్యుదయ మొదవఁ, దల్లిదండ్రులయుల్లము ల్పల్లవింప.

క. ఆవిజయరాయరంగసు, ధీవరుసమాజన్ముఁడై నతిరువేంగడగో
త్రావిభుఁడు నాఁడునాఁటికిఁ, బూవులచేరత్తినటులఁ బొసఁగి చెలంగెన్. 80
గీ. ప్రాన్సుప్రుషతకేసుహార్వపార్స తెనుఁగు, నరవమును మొదలయి నభాషాంతరముల
మాటలాడఁజదువ నావ్యమేటియగుచు, సాంద్రతరకీర్తితిరువేంగడేంద్రుఁడమరె.
క. నెరయోధయై తగినయా, తిరువేంగడభూపమణికిఁ దిరువేంగడధీ
నరపాళి రాజరాజేశ్వరి యనుసత్పుత్త్రికయును జనియించి రాగిన్. 82

సీ. చక్కఁదనంబునఁ జక్కఁరవిలుకాఁడు చల్లఁదనంబునఁ జందమామ
మిక్కుట మైనట్టిలెక్కకు శేషాహి విక్రమక్రమమున విక్రమార్కుఁ
డమరు నశ్వారోహణమున రేవంతుఁడు సురుచిరవాక్ప్రౌఢి సురగురుండు
ఘనదానవైఖరిఁ గలియుగకర్ణుండు సత్యవాక్యమున నజాతవైరి
తే. యనఁగఁ జెలువొంది తిరువేంగడావనీంద్రు
గర్భకలశాంబునిధికి రాకామృగాంకుఁ
డగుచు సానందరంగేంద్రుఁ డనుదినంబు
మనుపఁ దిరువేంగడేంద్రుండు మహినిఁ బ్రబలె. 83

వ. తదనంతరంబ. 84

సీ. ప్రభవవత్సరధనుర్మాసశుద్ధాష్టమిభానువాసరము రేవతియుఁ దనర
లగ్నంబు కటకమారాశిని గేతువు నాలుగింటను సూర్యనందనుండు

నాఱింట రవిబుధు లలసప్తమమున బృహస్పతికవిరాహు లష్టమమున
మహితనూజుఁడు నవమమునఁ జంద్రుఁడుగతి ఘనసార్వభౌమయోగం బెసంగ

తే. రాయసింహాసనాసీన రంగపతికి
శ్రీమదలమేలుమంగాసతీమణికిని
రమణ ముద్దువిజయానందరంగరాయ
చంద్రుఁ డుదయించెసత్కళాసాంద్రుఁ డగుచు. 85

సీ. ఈధన్యుఁ డేకదా యెలమి సాక్షాద్విష్ణు నంశచే నుదయించినట్టిదేవుఁ
డీఘనుఁ డేకదా యిల ఢిల్లిపాచ్ఛాయిచేతఁ బూజలు గాంచు శ్రీనిధానుఁ
డీరాజరాజేగదా రాజసింహాసనోద్దామసామ్రాజ్యయోగశాలి
యీమహామహుఁ డేగదా మేటిమండలాధీశుల మ్రొక్కులందెడికిరీటి

తే. యనుచు సకలమహీపాలు రభినుతింప, శుక్లపక్షస్ఫురత్సుధాంశునవలెదినదిన
నభివృద్ధి ముద్దువిజయానందరంగ, రాయమణి పట్టభద్రుఁడై రహిఁ జెలంగు. 86

క. ఈలీల నిరుపమానమహాలక్షణశాలి యగుచు నతఁ డొదవినయా
వేశం దనరునవగ్రహలీలావసరములు నేర్పరించెద నేడ్కన్. 87

వ. తద్విధంబు. 88

సీ. రతనంబులను బాల జతనమౌ మొలనూలు బలుకిరీటంబు సొమ్ములు చెలంగఁ
జెలిచల్వఁ గట్టి ముత్తియపుఁ బేరులు దాల్చి మురువైన పంగోలు ప్రసిగిల్ప
సింహాసనస్థుఁడై చెనఁటివైరులఁ గొట్టి యఖిలధరామండలాధిపత్య
గర్వసంజనిత మహాఘనసంభ్రమమునంగఁ జిత్తంబు లీనతఁ జేసి నుంచి

తే. తగ నజాతారి యగుచు నుత్తరముఖముగఁ
బొడవుగాంచుచుఁ గుడి శ్రేవ యొడరఁగాను
అలుక తోఁచుట యవసరంబయ్యె కటక
లగ్నయుతకేతునవసరోల్లాస మరయ. 89

గీ. మఱిచతుర్థాధిపతి శని సరిగె కంబి, నీలివలువకిరీటభూషాదిఁ దాల్చి
తూర్పు గని కుడికాలు ముందుంచి నిల్చి, యమరకేతుపట్టము గట్టునవసరంబు. 90

సీ. మఱియు నయ్యాఱింట మెఱయుచున్న బుధుండు లలిమీఱఁ బసపు దట్టముఁ బూని
బలుతోలుకుళ్లాయిపై నిప్పగొల్సును జుట్టిజందెంబువేసుకొని విల్లు
నమ్ము చేఁ బూని యాయనిలునిదెస కేగి బలిమి సమస్తభూముల జయించి
యాగ్నేయదిక్కున కందుండి చనుదెంచి గగనమండలమున నెగసి నిలిచి

తే. దక్షిణాభిముఖంబుగాఁ దనరి యూర్ధ్వదృష్టి గైకొని శరము సంధించినించి
పంతమున ముజ్జగముల దహింతుననుచు, నాగ్రహావేశమున నుండునవసరంబు. 91

గీ. అటిటను వగునినుఁడుపీతాంబరంబు,వరకిరీటము ముత్యాలసరులు దాల్చి
పరఁగుగజ్జెలహాయ నెక్కి పశ్చిమమున, హాసుగా స్వారివెలువడునవసరంబు. 92

గీ. సప్తమాధిపతిగురుండు స్వర్ణకాంతి,వెలయఁగేతుసామ్రాజ్యాభివృద్ధి యొసఁగి
తగ శిరోవేష్టనముఁ బూని దక్షిణముగ, నమరి నైఋతిదిశఁజూచునవసరంబు. 93

సీ. అసప్తమాస్థాన మగుమకరంబున దీపించుశుక్రుఁడు తెల్లపాగ
తెల్లకోకలు గట్టి దివ్య మాపచ్చనిగంధంబుఁ బూసుకొకాంతతోడఁ
దూగ్పుఁ బడమటివాస్తువును దక్షిణముగ నెసఁగువాఁకిలి గలయింటిలోనఁ
బట్టెమంచముమీదిపఱుపుపై నమరి యయ్మైశ్వర్యసంపన్నుఁ డగుచు నెడను

తే. జెయ్యి తలక్రింద నిడి జిండిచెరఁబూఁదిరాజ్యమునఁ గల్గుమదవదరాతివితతి
నక్రమంబున ఖండింప నాత్మలోన,నమరి యోజన గావించునవసరంబు. 94

సీ. మఱియును నాసప్తమస్థితరాహువు యమునిముఖముఁ బోలునట్టిముఖము
రక్తనేత్రముల ఘోరముగాను జూపట్టి యలశుభాయుద్యోగములను బూని
భక్షించునంతఁ గోపంబుతో వాయవ్యదిశఁ దల యాగ్నేయదిశను దోఁక
యుంచి కేతువును నత్యుగ్రతఁ జూచుచునవిశంబు సకలగ్రహములు తనకు

తే. వెఱచునట్లు నహంకారవివశుఁ డగుచు,నుండు వేళ శరీరంబు రెండుగాను
విఱచి గాయాలచేఁ బ్రజ్ఞ మఱచిసోలియునినిమీఁదనుబడియుండు నవసరంబు. 95

గీ. అష్టమాధిపతి కుజుండు నరునుముక్తి,నుములఁ దగుకిరీటమును దూఱాంబరంబు
చెలఁగుసింహాసనమును దనచేత నెత్తి,యుచటి కేతువు కొసఁగెడునవసరంబు. 96

సీ. నవమాధిపతి శశి నవడాలకంబముల్ రతనాలకొఙిగలు వితతములుగ
వెన్నెకోకలు చందునలు గలమంటపం బొకటినిర్మించి యం దున్న తాన
నమున నహాసుగ నర్తనసుగీతవాద్యము లగు గొంచు లేఖలువినుచు రాజ్య
శాసనుఁడై ధాన్యరాశి కట్టిగుటను రెండుప్రక్కలఁ బైఁడివెండికుప్ప

తే. లొనర రత్నపరీక్ష చేయుచును గేతు,జాతిపలకను రెండవయాతఁ డగుచు
దిండుచేరకొపడమటిదిక్కుఁ జూచి, యధికసంతోషమున నుండునవసరంబు. 97

క. ఈవిహి నవగ్రహములు ని,జావసరప్రౌఢిఁ దనరి జాతకునకు సు
శ్రీయోగబలా(శ్రీవితతా)యుద్యోగమ,హావిభవములొసఁగనతఁడుహావణిల్లు నెడన్.

సీ. ప్రభవమొందిననాఁడె ప్రాంసు రాజేంద్రుఁ డను బహుమానములుచాలఁబనిచినదియుఁ
బలుకనేర్చిననాఁడే పాచ్ఛాయి మొదలైన ప్రభువులుశ్లాఘ్యులై పరఁగినదియు
నడువనేర్చిననాఁడె కడిమిని సీమను సుబా దొరతనంబువహించి మెఱసినదియు
నాడనేర్చిననాఁడె మకుటలసూపతులచేఁ గానుకకప్పము ల్గాంచినదియుఁ

తే. జనువనేర్చిన నాఁడెవిస్తారమండ,లాధిపత్యంబుఁ బూని చెలంగినదియు
నందకులజముద్దువిజయానందరంగ, నృపతికే కాక కలుగునే యితరులకును. 99

సీ. చందమామను మించునంద మౌనెమ్మోము కమలంబులవానించుకనులగోము
కదియఁబట్టినఁ జాలుగారుచెక్కులతీవి చిగురుటాకును మీఱుచిన్నిమోవి
వాసించుసంపెఁగవంటిచక్కనిముక్కు నద్దాలఁ గేరుపల్వరుస టెక్కు
వన్నె దేరువిశాలవక్షఃస్థలము వీఁక యొనరునాజానుబాహువులజోఁక
తే. కలిగి మహిమహాపురుషలక్షణత నమరు,నితఁడు రాయసింహాసనాధీశుఁడగుట
కేమియాశ్చర్య మని జనులెల్లఁ బొగడఁ, బ్రబలు ముద్దువిజయానందరంగశౌరి.

వ. అంత. 101

సీ. మహిఁ బ్రమోదూతసంవత్సరాశ్వయుజశుక్లాష్టమిదినమున నమరునుత్త
రాషాఢయందుఁ దివ్యం బైనలగ్నంబు మేషమౌ రాశిని మెఱయు గురుఁడు
మిథునానఁ గేతువు మెలఁతయందుఁ గుజుండు తుల నర్కశుక్రబుధులును వృశ్చి
కమునమందుఁడు కార్ముకమునరాహువు మకరమ్మునఁ జంద్రుఁ డసురహిఁ జెలంగి
తే. కలితసామ్రాజ్యవిభవయోగం బెసంగ, రంగనృపతికి నలమేలుమంగకును
దనర రెండవపుత్రుఁ డై తగి కుమార,విజయతిరువేంగడేంద్రుఁ డావిర్భవించె.

క. ఇల రామలక్ష్మణులవలె,బలకృష్ణులరీతి జంటఁ బాయక వారు
జ్జ్వలయోగశాలులై తగి,తలిదండ్రులు సంతసింపఁ దనరుచు రలమిన. 103

వ. ఇట్లాపుత్రరత్నంబులు దినదినప్రవర్ధమాన ప్రభఁ బ్రబలిన నందగ్రజుండగు
ముద్దువిజయానందరంగరాయనృపాలుఁడు బాలగోపాలమూర్తివలె ముద్దుగుల్కు
చు సేతుశీతాచలాంతరధరావలయం బంతయు నేకచ్ఛత్రాధిపత్యంబుగా నేలుచు
రాయసింహాసనారూఢుం డగుటం జేసి యతనిప్రబలజాతకఫలశుభసూచకంబు
నానాఁట విస్తరిల్లి వెలయుకతంబునఁ దదీయయోగాతిశయంబునకు దృష్టాంతం
బెట్టిదనిన. 104

క. ఇమ్మహిఁ బ్రబలినఢిల్లి య,హమ్మదుషా పాదుషా ధరాధీశ్వరుహు
కుమ్మున నాసరజంగము,నమ్మునఁ జేకొనక మెలఁగినఁ గా విని కినుకన్. 105

గీ. వడిగ నాసరజంగుసత్వం బడంచి,కోరి దక్షిణసుబ కట్టుకొమ్మటంచు
ఘనహిరాయతమొహాదీనుఖానుఁ బూని, పాదుషా పంపనతఁడు సోర్బలము చెలఁగ.

వ. తద్విధంబునఁ బరిపంథికంధరసందోహగంధవహాదుస్సహగంధాంధసింధుర బంధుర
సైంధవవరూధినీసంగతుం డై తరంగిణీభుజోత్తుంగతరంగమాలికలపోలికై దళంబు
వెంటనంటిరా వెడలి మందంపుఁగలదుష్టుల సుట్టుపెట్టి యిష్టులం జేపట్టి మట్టు

మీఱినచలంబునం బలం బగ్గలంబై కనుపట్టి బహుదూరంబు గడచివచ్చునెడఁ దన
కుం బ్రాంసురాజు సహాయంబు సేయవలె నని మంతనంబునం జింతించి యా పుదు
చ్చేరికుంపినికిం గార్యస్వతంత్రియుఁ దండ్రియు మంత్రియు నైనవిజయానంద
రంగనృపాలపుంగవునకుఁ గాగిదంబు వ్రాసి తనకు సహాయంబు సేయవలె నని
ప్రార్థించిన నత్తెఱంగంతయు దొరయైన [1]డూప్లెక్సు మహారాజున కెఱింగించి
పరమప్రయత్నంబున నతని సమ్మతిలంజేసి నిజతంత్రశక్తివలన నాతారకుం దగిన
సూత్రంబులం బన్నియు, నచ్చటం జేరంబడియున్న ఛందాసాహేబు న్విడిపించి
యాహిరాయిత మొహా(దీను) దీనిఖాను వెంటనంటిరా దిట్టపఱిచి పుదుచ్చేరి నున్న
రజాసాహేబునకు నవాబుతనం బిప్పించి, యతని వెనువెంట విక్రమవిక్రమార్కు
లగుఫ్రాన్సుసోల్జరులను నసహాయశూరు లగుబారుసిపాయీలను గూర్చి తగినజగ
డంపుసామానుల దిట్టపఱిచిన నమితోత్సాహంబున వెలువడి యారజాసాహేబు,
ఛందాసాహేబు, హిరాయిత మొహా(దీను) దీనిఖానుండు మొదలయినశూరు లేక
స్థులై ఫ్రాంసుఫౌఁజునుమున్నిడుకొని అనవర్దిఖానుని నతనిఫౌఁజును నిముసమాత్రం
బున ముంచి యార్కాడాక్రమించి మించినకీర్తిచేఁ బ్రకాశించినయానిజామునబా
బుల పుదుచ్చేరికిఁ బిలిపించి సకలవైభవంబులతోన దొరచెంతం దోడ్కొనిపోయి
నవరత్నభూషణాంబరంబులు నపారంబుగా బహుమతినిగావించి మధుర, తంజా
పురి, మైసూరు, యిక్కేరి మొదలైనసంస్థానంబుల నిట్టట్టుగావించి తమపై దండెత్తి
వచ్చి నాసరజంగు లక్షగుఱ్ఱంబుతోఁ బుదువాపురినావరించుకొనిన వాని నాసెట్టున
నిలువనీయక తఱుమఁగొట్టి గులాంనహుషుమహమ్మదుఖానుని బలాయమానునిం
జేసి తురకతమాషుఖానుని నిర్నామంబుగావించి నబుసిందుఖానుని దండంతయుఁ
జాఱలాడించి మహమ్మదుఅబరాల్‌షాశియం బంతయు నెత్తఁగొట్టించి మహామ
దల్లిఖానునిఫౌఁజంతయుఁ బటాపంచలై పాఱందఱిమి మఱియునుం గలుగువీరా
ధివీరుల నెచ్చటికిఁ బోఁదనీక చెల్లాచెదరుగావించి పరాక్రమించినయట్టి
యెడ నాహిరాయిత మొహదీనుఖానుఁడు నాసరజంగుదళంబునం జొచ్చి పీనుం
గుపెంటలు గావించి పేర్చి యార్చి పోరాడి యవగడంబుగా వారిచేఁ బట్టువడిన
యాసుద్ది విని కట్టల్క రెట్టింప సామాద్యుపాయభేదంబులం దంత్రంబులం
బన్ని యన్నాసరజంగుం ద్రుంగడంచి వారిదం డంతయుఁ జాఱలాడించి యొప్ప
టియట్లు హిరాయత మొహదీనుఖానుని నిజాముపట్టనంబునఁ బ్రతిష్ఠించి యతనివలన
వజారతరాయఁ డనుబిరుదుపేరునుం జెంగలిపట్టుకిల్లా జాగీరునుం గుమారశేఖరుం
డైనముద్దువిజయానంద రంగరాయాగ్రణిపేర మూఁడువేలగుఱ్ఱంబునకు మనసుబా
దొరతనంబును నవపత్తుమాయిమురాతంబు మొదలయిన మహారాజలాంఛనంబులుం

1 Dupleix,

గైకొని దొరలైనడూప్లిక్సు రాజేంద్రునిచేత నా నవాబులనిజాములచేత ననేక స్తో
త్రంబులం బడసి యపారం బైన కీర్తింగాంచిన సకలదేశాధీశు లానందకందళిత
హృదయారవిందు లై. 107

సీ. సాతారలో నున్న చందసాహేబును జెఱఁబాపి పిల్పించు నెఱతనంబు
ధృతి హీరాయితమొహదీఖానుఁ బఱఁజేసి యనవర్దిఖానుఁ గొట్టినచలంబు
హెచ్చుగా డండెత్తి వచ్చినపాసరజంగును దునిమినసాహసంబు
నార్కాడు మొదలైనయట్టికర్ణాటక సుబకునబాబుగాఁ బ్రబలుకీర్తి
తే. డాఁకఁగాఁ గృష్ణ మొద్దుకన్యాకుమారి,దాఁకఁ గలిగినదేశమంతయును గట్టి
నట్టిసామర్థ్యము విజయానందరంగ,ఘనునకేగాక యొరులకుఁ గలదె ధరను? 108

ఉ. వింతకు నందగోపకులవీరవరేణ్యుఁడు రంగధారణీ
కాంతునిచేతిహేతికినుకన్ వెస మార్కొని పోరఁ జాలఁడు
శ్రాంతునిజాముసైన్యనికరంబులు కొద్దినిబోవసియ్యదా
నంతకు నంతకుం బఱచునంతకు నంతకుఁ జేరునంతకున్. 109

సీ. పురినుండి వెడలి గోపురి గొని వాకిళ్లు చొరవ నేర్చినరీతి చోద్య మయ్యె
రణమండలిని జొచ్చి రవిమండలముఁ జొచ్చి చనునది మిగుల నాశ్చర్య మయ్యె
నత్తురకేటు మానింగి మిన్నేట లేచినచంద మెన్న విచిత్ర మయ్యెఁ
గరికుంభములనుండి సురవధూకుచకుంభములకు లంఘించు టద్భుత మయ్యె
తే. రాయవినుతవజారతరాయవిజయ, విక్రమానందరంగభూవిభునిహేతి
జగడమున నింద్రజాలవిద్య గనుపింప,వలయుఁగాదేని రిపు లిట్లు మెలఁగఁగలరె ?

క. అని యిట్లు సకలజనములుఁ, గొనియాడ ననర్ఘ రత్నఘోటకమదవా
రణభూషణాంబరంబులు, ఘనమోదము మీఱ నజరుఁ గైకొని వేగన్. 111

సీ. ముష్కూరి యాసైనులుష్కూరిఖానుఁడు గరిమ యబ్బలిమీరుఖానుధీరుఁ
డబ్బల్లబీఖానుఁ డబ్బల్లజీతుఖాన్ ఘనులు దిలావరుఖాను మేటి
ప్రబలుఁ డాహిమ్మదుఖాదరుఖానుఁడు పైదుషరీలుఖాజ్ పానవాసు
ఖానులు మహమదుఖాను నవాసులఖానుఁ డల్లనమూషిఖాను మేటి
తే. యాదిగాఁ బేరుపెంపుచే నమరుపాఁజు, దార్లు హుందురావులును కిల్లాదారులు సర
దారులు వజీరులును సుబాదార్లు దొరలు, వచ్చి రానందరంగభూవరునిసభకు. 112

వ. మఱియును. 113

సీ. సరసరాజారామచంద్రరాయాగ్రణి జాకోటినింబాళుజనవరుండు
ధైర్యవంతుఁడు సులుతాన్జనింబాళును మాధవరావు దామర్ల వారు

మట్లవారును హనుమంతరావు బరికి వేంకటరావుకపిలజంగ
నలరామరాజేంద్రుఁ దేచభూపాలుండు మగరాలవారును మాకరాజు
తే. వారు తక్కినసామెయప్పట్లదొరలు, ప్రబలుమోకోజిపంతులు రామదాస
పండితార్యులు మొదలైన ప్రభువు లెల్ల, వేడ్క వచ్చిరి శ్రీరంగవిభునిసభకు.
వ. ఇట్లతివైభవంబున సకలరాజాధిరాజులు నదురుగైకొని భేటికి వచ్చునెడ నతనినగరి వాకిలి నీవు ముందు నేను ముం దని చొరవ నేఁ జుంబోయి యచ్చటి నకీబులు మహాలుదార్లచే నిలువరింపఁబడి వెలవెలఁబోయి యొండొరుల మొగంబులఁ జూచుకొనుచు. 115

సీ. ఈహజారముచెంత నెంతయు భేటికై చేరి నిల్వనిదునేదారు లెవ్వ
రీబంకునందు నకీబులచేత... దొబ్బులు పడనినవాబు లెవ్వ
రీవాకిటను జాళువావెండిబెత్తాలచేఁ బెట్లువడనివజీరు లెవ్వ
రీదరుబారున నెపుడుదౌవారికులఁ గనివేఁడనిహుగురావు లెవ్వ
తే. రైన నేమాయె నివి యవమానము లన, రాదు మహి నెంతవారికి రంగవిభుని
సన్నిధిని హెచ్చుతక్కువ లెన్నఁదగునె, యనుచుఁ జేరిరి వారంద ఱతనిసభకు. 116

తే. ఇటులు సభఁజేరి వైభవం బెసఁగ మత్తవారణతురంగకాంచనవస్త్రరత్న
భూషణంబులబహుమానములు నొసంగ, నదురుఁ గైకొని యతులితానందముగను.
తే. వారివారికిఁ దగునుపచారములను
బలికి మర్యాద లొనరించి బాగుగాను
కరితురగరత్నభూషణాంబరము లొసఁగి
పనుప వీడ్కొని రుత్సాహభరితు లగుచు. 118

సీ. తనరాక విన్నమాత్రమున బల్లిదుఁడైన ఢిల్లిపాచ్ఛాగుండె తల్లడిల్లఁ
దనధాటి విన్నయంతనె ఆయసింగును భయపడి కొన్నాళ్ళకప్పము లొసంగఁ
దనపేరు విన్నంత దద్దరిల్లి మరాటిపాఁజు చీకాకుగాఁ బరువులెత్తఁ
దనయాజ్ఞ బలుసుబాదారులు నితరదేశాధినాథులు శిరసావహింప
తే. జగతిఁ బెంపొంద నాసురజంగువంటి,వాని నవలీలఁ దెగటార్చి వన్నె వాసి
చెందిన వజారతవిజయానందరంగ,ఘనునిదృష్టికి నెవరైనఁ గాని యెదురె! 119

చ. నిలుకడ లేక ముందటికి నిల్వక నూటికి మించ కేరికిం
దెలియక యుండుబ్రహ్మలిపి ధీరవజారతరంగశౌరి త్రా
యుతులితశాసనాక్షరము లుర్విఁ దిరంబుగ నాస్తియై యసం
ఖ్యలు నయి లేట యాఘునతఁ గాంచవె పూజ్యులు సేయుకార్యముల్. 120

సీ. ఏఘనుజయభేరికాఘనధ్వని విన్నఁ బరరాజహంసలు పఱువులెత్తు
నేవరేంద్రుని ధాటి వీక్షించినంతనె భోగికులంబులు పుట్టలెక్కు
నేరాజుతేజంబు నిసుమంత విన్నంత శత్రుచక్రంబులు సంచలించు
నేనృపకేసరిహెచ్చుధాళను విన్న వైరికుంజరపాళి పూరిగఱచు
తే. నట్టియానందరంగధరాధినాథు, బలపరాక్రమశైఖరిఁ బ్రస్తుతింప
వశమె మహిలోన మనవంటివారి కనుచుఁ, బొగడుచును దమతమదేశములకుఁజనిరి.

వ. ఇవ్విధంబున నబాబులు మొదలగునఖండమండలాధీశ్వరులచేఁ బొగడికలు గాంచి
యసమానవైభవంబు, ననుపమానకీర్తి, ననూనప్రభావంబు, నహీనదాతృత్వంబు,
నఖండసామ్రాజ్యంబు, నపారతరైశ్వర్యంబు, నమితోత్సాహంబు, ననవరతలక్ష్మీక
టాక్షంబు గలిగి చెలంగుచు నొక్కనాఁడు నిజపుత్రికాపుత్రికలకు వివాహ
మహోత్సవంబులు గావింప నిశ్చయించి చతుస్సముద్రముద్రితం బైనభూమండ
లంబునం గలుగుప్రముఖులకు నాకల్యాణమహోత్సవంబు గనుంగొన వచ్చుటకై
శుభపత్రికలును వస్త్రతాంబూలంబులుం దగువారిచేఁ బనిచి సకలలక్షణవతి య
గుజానకీదేవిని నక్షీణలక్ష్మీకటాక్షవీక్షణాలంకృతుం డైనస్కందనృపాలపురం
దరునకు నిత్యకళ్యాణసౌభాగ్యవతి యైనత్రిపురసుందరీదేవిని, నహార్యవర్యధైర్య
స్థైర్య శౌర్యగాంభీర్యౌదార్యచాతుర్యైశ్వర్యధుర్యుం డగుచిదంబరనాథనరనా
థునకు నగణ్యతారుణ్యలావణ్యసాద్గుణ్యనైపుణ్యమహాపుణ్యవతి యగురాజరాజేశ్వ
రినినశేషభాషామనీషావిశేషాశేషీకృతశేషాహిభాషాయోషాస్వామి యగునారా
యణభూపాలునకుం గన్యాకాప్రదానంబులు సేయసమకట్టి యసమానసమానలసమా
నరూపానునయ దాననిదానసుగుణనిదానసకలకలావిరాజమాన యానారోహణస
మాశ్రయుఁడునై సహజనందనుం డగుతిరువేంగడమహీపాలపుంగవునకు శ్రితజన
కల్పకవల్లియుం బల్లవాధరీమతల్లియు నైనకనకవల్లీదేవినిం బరిణయంబుగాఁ గైకొన
నిర్ణయించి కుబేరునిపుష్పకంబును గేరి యింద్రుని యాస్థానమండపంబును మీఱి,
మయునిసభతోడఁ సరిపోరి, లక్ష్మీరంగస్థలంబుదారి విలసిల్లు పెండ్లిచవికలోన
రచేయించి రెండులక్షలు నిష్కంబులుం బెండ్లిసెలవులు నేమకంబులుం జేసికొని
దొడ్డకొంచెంబుల నెంచక నలువదిదినంబులు నొకనాఁటిచందంబునం బెండ్లివేడు
కల నొనరింప నిశ్చయించి భూదాన కన్యాదానోపనయనదానాన్న దాన భూరి
దానంబులును బదియాఱువిధంబుల మహాదానంబు లొనరించి యథాశాస్త్రప్రకా
రంబున వివాహమహోత్సవం బొనరించునవసరంబున. 122

ఉ. శంబరవైరినిం గెలుచుచక్కఁదనంబును వారివంటిభో
గంబును గల్గుకందవిభు కందనృపుం గబరీనిర స్తరో

లంబకదంబ మంజులకలానికురుంబ గుణావలంబ నె
య్యంబున జానకమ్మ వరియించె హరిఁ వరియించు శ్రీవలెన్. 123

సీ. కలితాబ్ధికన్యకాకలితశుభాగారు నభినవమదనమోహనశరీరు
నిఖిలలోకైకవర్తితకీర్తివిస్తారు భానుసూనుసమానదానశూరు
విశ్వవిశ్రుతసర్వవిద్యాజ్ఞనాధారు జాంబూనదాచలసదృశధీరు
ఘనసదాశివమహీకాంతప్రియకుమారు శ్రీచిదంబరనాథనృపవజీరు
తే. మానవిభవసమానసుశ్రీనిధాన, యైనత్రిపురసుందరి పెండ్లియాడెఁ గోరి
జనకసుకుమారి శ్రీరామచంద్రుఁ జేరి, పెండ్లియాడిన దారిన ప్రేమ మీఱి. 124

మ. రవితేజుం ఘనపుణ్యమూర్తిని యశోలంకారునిన్ వీరరా
ఘవనారాయణభూమిపాలకమణిం గారుణ్యసంశీలన
ర్మ్యవచోజాలగుణాలవాల యగు శ్రీమద్రాజరాజేశ్వరీ
యువతీముఖ్య వరించె గౌరి వృషవాహుం బెండ్లి యైనట్టులన్. 125

సీ. సంతతసత్యభాషాహరిశ్చంద్రుని వరనందగోపాలవంశచంద్రుఁ
డనఘుఁ డాతిరువేంగడాధీశుపౌత్రుఁడు తిరువేంగడక్ష్మాధిపతిపుత్త్రుఁ
డానందరంగభూజాని ప్రియకుమారుఁ డలపెరంబూరిపత్తుల విహారుఁ
డలమేలుమంగాంబ యరిమె పెంచినబాలుఁ డలకుమారతిరువేంగళనృపాలుఁ
తే. డతులలక్షణవతి రూపవతి శుభవతి, పుణ్యవతిని యరుంధతిఁ బోలుకనక
వల్లిసతి నల్లమలర వివాహమయ్యెఁ, గృష్ణమూర్తి రుక్మిణిని వరించినటులు. 126

క. ఈరీతి వేడ్కమీఱఁ గుమారీమణులకును సత్కుమారునకు మహో
దారతఁ గల్యాణమ్ముల, శ్రీ రంజిలఁ జేసి ముదము చేకొని వెలయన్. 127

సీ. రాజాధిరాజులు రాయమన్నీలు సుబాదారులు వజీరు ఫౌజుదారు
సంస్థానపతులు నిజాముల్ నవాబులు వర్తకుల్పాళెయప్పట్లదొరలు
మొదలైనవారు సొంపుగఁ బెండ్లివేడుక గనుఁగొని యాశ్చర్యకలితు లగుచు
నవరత్నభూషణాంబరగజాశ్వంబులు నదరులు ఘటియించి బదులుగాంచి
తే. వీడ్కొనిన యంతనత్యంతవిభవ మొదవ, నల్లురకు ముప్పురకుఁజాల నరణమిచ్చి
కూఁతురులు మదిఁ గోరినకోర్కు లొసఁగి, యొసఁగి సౌభరిసంతతి పొసఁగి వెలయు.

సీ. ఇటులు సమస్తధాత్రీంద్రులు వజీర్లు బలురాయమన్నీర్లు ఫౌజుదార్లు
మొదలైనదొరలచేఁ బొగడికల్ గైకొని పుత్రులు పుత్త్రికా పౌత్రులాప్త
భృత్యులు మంత్రులు హితులు బంధువులతోఁ దామరతంపరదారి నలరి
యాసేతుశీతాచలాంతరావనియందు నాచంద్రతారార్కయశము నించి

తే. మెఱయుదాతలదాతలై మేటి యగుచు, శ్రీపెరంబూరివంశకిరీటి యగుచు
రాజసమున వజీరతరాయవిజయ, విక్రమానందరంగభూవిభుఁడు వెలయు. 129

షష్ఠ్యంతములు.

క. ఇత్యాదిసకలగుణసాం,గత్యునకు నసాధ్యకార్యఘటనాఢ్యునకుఁ
నిత్యమహాసత్యమహా,కృత్యమహారాజమణికిఁ గృతధోరణికిన్. 130

క. కలహాశనబలశాసన, జలజాసనభక్తివిభవచాతుర్యునకుఁ
ఖలభీషణబలశోషణ, బలభూషణునకు నపారపటుధిషణునకున్. 131

క. భటనాయకనటనాయక, విటగేయకసద్విశేషవితరణగుణికిఁ
గుటిలాహితపటవాతత,చటులోద్ధతశౌర్యనికరసజలాబ్దునకున్. 132

క. కమలాహితకమలాహిత, కమలాహితసదృశశౌర్యకరుణాకృతికిఁ
సుమనోగమసుమనోవిమ, లమనోజ్ఞమణీసముజ్జ్వలవిభూషునకున్. 133

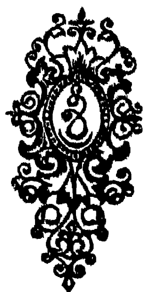
క. నందకులామందకలా,నందవిలాసప్రభావునకు సారసభూ
నందనహరిచందనహరి, చందనహరినిభయశోవిశాలద్యుతికిన్. 134

క. యౌవనజనపావనఘన,పావనగుణశాలికి సముపార్జితభాస్వ
ద్భావిజయశ్రీవిజయ,శ్రీవిజయానందరంగనృపచంద్రునకున్. 135

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పంబూనిన లక్షణచూడామణి రైన యానందరంగచ్ఛందం బను పేరం జెలువొందులక్షణగ్రంథంబునకుం గవితాలక్షణ ప్రకరణంబునకుం గలిగినమార్గంబు లన్నియు విశదంబుగా వివరించెద. 136

ప్రథమాశ్వాసము.

గ్రంథప్రారంభము.



శ్రీరామారమణపదాం
భోరుహపూజావిశేష బుధసత్కవిమం
దారా! విపత్కుశైలకు
ఠారా! యానందరంగధరణీశమణీ! 1

గీ. అవధరింపుము నీపేర నంకితముగ, సకలలక్షణగ్రంథవిస్తారసార
కటిమ లన్నియు నొకటిగా ఘటనపఱచి, లక్షణగ్రంథ మొనరింతు రంగనృపతి!

క. సుకవీంద్రులు తల లూఁచఁగ, కుకవు లోఁగిలి దలలు వంచుకొనఁ జేసెద నే
నొకలక్షణకావ్యంబును, రకముగ నానందరంగరాట్ఛంద మనన్. 3

గీ. లక్షణమె కాని యెఱుఁగరు లక్ష్యపటిమ, లక్ష్యమే కాక యెఱుఁగరు లక్షణంబు
కొంద ఱొకొంద ఱానంద మొంద లక్ష్య, లక్షణము తేర్పరించెద రంగనృపతి! 4

వ. తద్విధం బెట్టిదనిన. 5

క. చను నుత్తమగండాథ, ర్వణభానుమదనంతను(న)కవి రాక్షసజయదే
వనుతశ్రీధరగోక, ర్ణనీలకంఠాదిభీమనచ్ఛందంబుల్. 6

వ. ఉత్తమగండచ్ఛందము, భానుమచ్ఛందము, అథర్వణచ్ఛందము, అనంతచ్ఛందము, కవిరాక్షసచ్ఛందము, జయదేవచ్ఛందము, శ్రీధరచ్ఛందము, గోకర్ణచ్ఛందము, నీలకంఠచ్ఛందము, ఆదిమకవిభీమనచ్ఛందము యీదశవిధచ్ఛందంబులు గాక లక్షణగ్రంథములగు [1]నన్నయభట్టులక్షణసారంబును, చిన్నకోటపెద్దిరాజు నలంకారశాస్త్రంబును, రఘునాథీయలక్షణదీపికయును, భైరవునికవిగజాంకుశమును, నప్పనయాంధ్రప్రయోగరత్నాకరంబును, సెత్తాప్రెగడ కవిసర్పగారుడమును, దాతంభట్టుకావ్యచింతామణియును, మల్లన[2]పాదాంగచూడామణియు నను నీమొదలగు లక్షణకావ్యంబులందుఁ గలుగు కవితాలక్షణప్రకరణంబు లన్నియుఁ

---

1 అన్నయ. 2 వాదాంగ; పాదాంగద.

గ్రోడీకరించి సారవంతంబుగా సకలకవిజనసమ్మతంబుగా లక్షణలక్ష్యంబు లేర్పఱచి భవదీయ విపులకృపావిభవసంపాదిత మనీషాచాతుర్యంబున వివరించెద నాకర్ణిం పుము. 7

గణాష్టకసంభవనిర్ణయము.

క. హరుని త్రినేత్రములం దిగ, గురువు లాదవి మగణ మయ్యె గురుతుగ వరుసక్ష-
యరసతజభనగణంబులు, స్థిరముగ దానికి జనించె శ్రీరంగన్నృపా! 8

గీ. అదు లచ్చులు కాదులు వ్యంజనములు, హల్లు లనఁ జెల్లు నందులో యరలవశష
సహాలు నంతస్థ లూష్మ లక్షసంజ్ఞఁ దనరు, సుందరీమోహనాంగ యానందరంగ!

స్త్రీపున్నపుంసకాక్షరనిర్ణయము.

గీ. సక్షలను రెండు నొత్తనియక్షరములుఁ, బదియు మగలచ్చులను నొత్తఁబడినపదియు
రమణు లౌ ఙఞణనమయరవహలశలు, రహిని పేడులౌ నానందరంగశౌరి. 10

వ. సకారక్షకారములు రెండు నొత్తనియక్షరము లగుకగచజటడతదపబయమనిపది యును గూడఁ బండ్రెండక్షరములు పురుషజాతివి. అకారాదిస్వరములు పన్నెండును, నొత్తుగలయక్షరములు పదియును, శషలు రెండును మొత్త మిరువదేడక్షరములు స్త్రీజాతివి. ఙఞణనమయరలవహాళయను నిపదునొకండక్షరములు నపుంసకజాతివి అని తెలియునది. మఱియు నీశ్వరునిమూఁడుకన్నులనుండి మూఁడుగురువులు పుట్టి మగణ మాయెను. దానివలన వరుసగా యగణరగణసగణతగణజగణభగణనగణం బులు పుట్టెను. 11

గణంబు లుద్భవించిన యామములు.

గీ. పరవిని జయవిజయశంఖమహాశంఖ,ము లను జాల మయరసలు జనించె
రాత్రిజాము లైనరామవిరాములు, ప్తప్రసుప్తలఁ దజభనలు పుట్టె. 12

క. ఏజామునఁ గృతిఁ బూన్చిన, నాజామగణంబె మొదట నమరింపక తే
టఁ జెప్పఁదగదు సద్గుణ,రాజిత యానందరంగ! రమణీయాంగా! 13

వ. ఆయెనిమిదిగణములు నెనిమిదిజాములయందుఁ బుట్టినవి గనుక నందుఁ బగటిజాము లయిన జయవిజయశంఖమహాశంఖముల మగణయగణరగణసగణంబు లుద్భవించె. రాత్రిజాము లయినరామవిరామసుప్తప్రసుప్తలయందుఁ దగణజగణభగణనగణం బులు జనియించినవి. కాన సుకవీంద్రుఁ డేవేళఁ గృతిసేయ నుపక్రమించె నా వేళఁ బుట్టినగణమును పద్యాదిని బ్రయోగించినఁ గృతీశ్వరునకుఁ దనకు మేలుగలు గును. భేదముగాఁ జెప్పినఁ గీడొదవును. 14

ఇందుకు లక్ష్యము, కవిసర్పగారుడమున:—

సీ. జయవిజయంబులు శంఖమహాశంఖ, ము లనంగఁ బగటిజాములు చెలంగు
రాత్రిజాల్ రామవిరామసుప్తప్రసు, ప్తులు ననఁగా భువిఁ బరగుచుండు
నీయెనిమిదిజాలఁ బాయక మగణాది, గా జనించె గణాష్టకంబు వరుస
నేజామునను గావ్యఁ దేలమిఁ గబ్బంబును, విరచింపఁ బూనె నవ్వేళయందు
తే. సుప్రభవం బైనగణముఁ బ్రయోగమునను, శుద్ధి గాఁ గూర్పలేక విజ్ఞోడుపడఁగ
గణము లూహించి కూర్చుబికారికకవి, పద్య మొల్లఁడు బ్రను కౌసపడెడువాఁడు.

బీజాక్షరనిర్ణయము - వానిశుభాశుభఫలములు.

క. ఆదిక్షాంతాక్షరముల, నైదువరుస లునుప వరుస కవి పది యగుచుఁ జె
ప్పోదిఁ బవనాగ్నిభూజల, ఖోదితబీజాక్షరమ్ము లౌగి రంగనృపా! 16
గీ. అనిలబీజాళి శోకదం బగ్నిబీజ, సమితి మడియించు భూమిబీజములు శ్రీద
మంబుబీజము లుదనిచ్చు నభ్రబీజ, రాజి లేమ లొసంగు శ్రీరంగభూప! 17

అ	ఊ	ఏ	క	చ	ట	త	ప	య	ష	౧౦
ఆ	ఋ	ఐ	ఖ	ఛ	ఠ	థ	ఫ	ర	స	౧౦
ఇ	ౠ	ఓ	గ	జ	డ	ద	బ	ల	హ	౧౦
ఈ	ఌ	ఔ	ఘ	ఝ	ఢ	ధ	భ	వ	ళ	౧౦
ఉ	ౡ	అం	ఙ	ఞ	ణ	న	మ	శ	క్ష	౧౦

వ. అకారము మొదలు క్షకారముపఱకుఁ గలయేఁబదియక్షరముల నైదువరుసలుఁగ వ్రాసిన నవి వరుసకుఁ బదియక్షరము లగును. అందు మొదటివరుసయందలి "అ ఊ ఏ క చ ట త ప య ష" లను నీపదియు వాయుబీజాక్షరములు. వీనిఁ బద్యాదినుంచిన నశుభము. రెండవవరుసయందలి "ఆ ఋ ఐ ఖ ఛ ఠ థ ఫ ర స" లను నీపదియు నగ్నిబీజాక్షరములు. వీనిఁ బద్యాదినుంచిన నశుభము. మూఁడవవరుసయందలి "ఇ ౠ ఓ గ జ డ ద బ ల హ" లను నీపదియు భూబీజాక్షరములు. వీనిఁబద్యాది నునుప శుభము. నాలవవరుసయందలి "ఈ ఌ ఔ ఘ ఝ ఢ ధ భ వ ళ" లను పదియక్షరములు జలబీజాక్షరములు. వీనిఁ బద్యాదినుంచిన శుభము. ఐదవ వరుసయందలి

"ఉ ఙా అం జ ఞ ణ న మ శ క్ష"లను నిపదియును నాకాశబీజములు. వీనిఁ బద్యాది నునుప నశుభము. కాన సుకవీశ్వరు లగువారిది విచారించి పద్యముల రచియింపునది. 18

ఇందుకు లక్ష్యము, కవిసర్పగారుడమునః—

§సీ. అఇఉఋఌఌను మఱి యాదీర్ఘవర్ణంబు, లైను నెకారాను లైను నవని
వరుసఁ గవర్గాదివర్గపంచకమును, యాదు లైదును షాను లైదుఁ గూడ
నొండొంటితోఁ గూర్చి యొనరఁదొంతిగఁ జేర్చి, మానుగాఁ జూచిన వానిలోనఁ
బ్రథమాక్షరంబులు పవనబీజంబులు, నవలివి దహనబీజాక్షరములు

తే. నవనిబీజంబు లాతృతీయాక్షరములు, వారిబీజంబు లాతలు వాతి లిపులు
గగనబీజంబు లేనవకడలవెల్ల, వానికీడును మేలును వలయుఁ దెలియ. 19

§మ. క్షితిబీజంబులు సంపద ల్పొదలఁ బోషించుఁ బయోబీజముల్
సతతంబుఁ బ్రమదం బొనర్చు శిఖిబీజంబు ల్మృతిం జేయు మా
రుతబీజంబులు శోకవారిధిఁ బడం ద్రోయుఁ నభోబీజముల్
పతి నత్యంతదరిద్రుఁ జేయుఁ గృతులఁ బద్యాది నొందించినన్. 20

అనంతచ్ఛందము:—

గీ. పరగుఁ గవితగద్యపద్యంబులన పాదకల్పనంబు వలను గద్యమునకుఁ
బాదనియతి నొప్పఁ బద్యంబు లవియు వృత్తములు జాతులనఁగ[1] దనరుఁగ్రన్న. (1. 6.)

యతిప్రాసంబు లుంచు తెఱఁగు.

క. ఎన్నిట యతి రాఁదగునని, రన్నిట సంస్కృతమునందు నగు విచ్ఛేదం
బెన్నిట యతి రాఁదగు నని, రన్నిటఁ దెనుఁగునను మొదటియక్షర మమరున్. 22

సాహిత్యరత్నాకరమున:—

"ఛందోజ్ఞాన మిదం పురా త్రిణయనా ల్లేభే శుభం నందిరాట్
తస్మా త్ప్రాప సనత్కుమారక తతోఽగ స్త్య స్తతో వాక్పతిః,
తస్మా ద్దేవపతి స్తతః ఫణిపతి స్తస్యానుజః పింగళ
స్తచ్ఛిష్యై ర్మునిభి ర్మహాత్మభి రిదం భూమౌ ప్రతిష్ఠాపితమ్."

§ఈ రెండుపద్యములు కవిసర్పగారుడములో నివనిఇక్కడ స్పష్టముగా ఉన్నది; గాని, వీటినే (కొద్దిగా పాఠభేదములతో) కవిజనాశ్రయములో సైతము చూచినాము (చూ. సంజ్ఞ. 58, 59) నిజముగా ఇవి ఎవరిపద్యములో తెలియదు.

1 నమరున.

అథర్వణచ్ఛందమున:—

గీ. ఇందుమౌళివలన నందిగాంచినఛంద, మెలమిఁ జదివి రాకరివలన శౌకరు
లలి సనత్కుమార కలశజ జీవ ప్రస్త్రారి శేష పింగళాఖ్యు లోలి. 23

గురులఘుసంజ్ఞలు.

క. సున్నలు గలవర్ణములు స్వమున్నతదీర్ఘాక్షరములు నూఁదినలిపులుఁగా
చెన్నుగ గురువులు దక్కినవన్నియుఁ బరికింప లఘువు లగు రంగనృపా! 24

వ. సున్నలు గలయక్షరములు, దీర్ఘములగునక్షరములు, సంయుక్తాక్షరములకు ముం
దున్నయక్షరములు ఇవియన్నియు గురువులు. తక్కినవి లఘువులు. 25

గీ. చంద్రసంకవిధము ప్రాయుసంజ్ఞ గురువు, మరునిబాణమువలె వ్రాయుగురుతు లఘువు
నట్టిగురులఘుత్రయముచే నగుగణములు, రసికమందార యానందరంగధీర! 26

వ. గురువు ∪, లఘువు |, ఇట్లు తెలియునది. 27

క. మొదలక్షరంబు వడి యగుఁ, బదపడి రెండవది వెలయుఁ బ్రాసం బగుచుఁగా
బదపద్యవృత్తజాతుల, నిదియే యానందరంగ! నృపసారంగా! 28

క. చరణాదిని లఘువుండిన, గురువుండిన నట్లు నాలుగుచరణములకుఁగా
సరిపడ రచియింపవలెఁగా, వరవిజయానందరంగ వసుధాధిపతీ! 29

గణములు.

వృత్తరత్నాకరమున:—

"ఆదిమధ్యావసానేషు యరతా యాంతి లాఘవమ్,
భజసా గౌరవం యాంతి మనౌతు గురులాఘవే."

గీ. మొదల నడుమను దుద గురు లాదవేని
భజస లగు నట్ల లఘువులు పరగెనేని
యరత లగు నాది మూఁడేసిగురువు లున్నఁ
దగ లఘువు లున్న మగణంబు నగణ మగును. 30

క. రంగేంద్రా యన మగణము, రంగన యన భగణమయ్యె రంగేంద్ర యనఁగా
సంగతిగఁ దగణ మయ్యె శ్రీరంగా యన యగణమయ్యె రంగనృపాలా! 31

క. సరస యనఁగ నగణం బగు, సరసా యన సగణ మంశజాయన రగణం
బిరవొంద జిత్తారి యనఁగా, మరి జగణం బయ్యె రంగమహీపతిచంద్రా! 32

క. సగణంబు లఘువు సలమగు,నగణంబును లఘువు నలము నగణము గురువుఁగా
నగము గురుయుగము గగమగు,భగణము గురులఘువు ఁగణ మగులఘుగురువుఁగా.

వ. సగణముతో లఘువుకూడిన సలము. నగణముతో లఘువు కూడిన నలము. నగణముతో గురువుగూడిన నగము. రెండుగురువులుండిన గగము. ఒకగురువు నొకలఘువు గూడిన హగణము. ఒకలఘువు నొకగురువు గూడిన వగణ మని తెలియునది. 34

క. భగణము రగణము తగణము, నగము నలము సలము దేవనాయకగణముల్
తగు నహము లినగణంబులు, మిగిలిన విందగణములు సుమీ రంగనృపా! 35

వ. భగణము, రగణము, తగణము, నగము, నలము, సలము ఇవి యాఱు నింద్రగణములు. నగణము హగణము ఈరెండును సూర్యగణములు. తక్కినవి చంద్రగణములు. 36

కందపద్యలక్షణము.

క. గగనలభజసలలోఁ ద్రిశ,రగణంబులు గూర్చి మునివిరతి తుదగురువుగా
జగణము సరింట నలజలు,మొగినాఱిట నిలుపఁ గంద మొగి రంగనృపా! 37

వ. గగము, నలము, భగణము, జగణము, సగణము యీయైదుగణములలోన మొదటి చరణమునకు మూఁడుగణములు రెండవచరణమున నైదుగణములు నుండఁజెప్పిన సగముపద్య మగును. తక్కినసగము నిట్లే యుండునది. దీనికి యతి మొదటిచరణము మూఁడుగణములు, రెండవచరణమున మొదటిమూఁడుగణములు మొత్తము ఆఱుగణములు పోఁగా నేడవగణముయొక్క మొదటియక్షరమునకుఁ దగులవలెను. పద్యమంతయు నలములుగాఁ జెప్పినను రెండవచరణముకడపటను నాలవ చరణముకడపటను గురువులుండవలెను. బేసిగణము జగణముగా నుండరాదు. ఆఱవ గణము జగణముగనైనను, నలముగనైన నుండితీరవలెను. ఇన్నిరీతుల నమరి నాల్గుప్రాసములతోఁ గూడినది కందపద్యము. 38

సీసపద్యలక్షణము,

క. సురరాజు లాఱుగురు భాస్కరు లిద్దఱుఁ గూడ నొక్కచరణ మటువలెఁగా
చరణములు నాల్గు గీతియు, మరువొందిన సీసపద్య మగు రంగనృపా! 39

వ. ఆఱింద్రగణములు నావెనుక రెండుసూర్యగణములు గూడిన నొకచరణము. అట్టి చరణములు నాల్గును, నొకగీతియుఁ గూడినది సీసపద్యము. 40

గీతపద్యలక్షణము.

గీ. అబ్జహితులు మువ్వురమరేంద్రు లిద్దఱు, నైదుగురుదినేశు లాటవెలఁది
ఇనుఁ డొకండు నింద్రు లిద్దఱు నిద్దఱు, రవులు తేటగీతి రంగనృపతి! 41

వ. ఆటవెలఁది యనపద్యమునకు మొదటిచరణమునఁ గ్రమముగ సూర్యగణములు మూఁడు, నింద్రగణములు రెండును, రెండవచరణమున నైదుసూర్యగణములును

నుండఁజెప్పిన నిది సగముపద్యమగును. తక్కినసగము నిట్లేయని యెఱుఁగునది. తేటగీతియనుపద్యమునకు మొదటిచరణమున సూర్యగణమొకటియు నింద్రగణములు రెండును మరల సూర్యగణములు రెండును నీరైదుగణము లుండవలెను. తక్కిన మూఁడుచరణములు నిట్లే యని యెఱుంగునది. ఈ రెండుజాతులగీతములకుఁ జరణ చరణమున మూఁడవగణమువెనుక యతియైనను బ్రాసయతియైన నుండవలెను. 42

⟶ వృత్తలక్షణము. ⟵

ఉత్పలమాలికాలక్షణము.

ఉ. పన్ని పదొయతిన్ భరనభారవసంజ్ఞగణాళిఁ గూడి య
త్యున్నతవృత్తితోఁ దనరు నుత్పలమాలిక రంగధీమణీ ! 43

వ. భగణరగణనగణభగణభగణరగణనగణనగణములును, పదియవయక్షరము యతియుఁ గలదొకచరణము. ఇట్టి నాల్గుచరణములు చెప్పిన నుత్పలమాలిక యగును. 44

చంపకమాలికాలక్షణము.

చ. సలలితరీతితో నజభజాజరసంజ్ఞగణాళిఁ జంపకం
బలవడు రుద్రవిశ్రమసమంచితమై తగి రంగభూపతీ ! 45

వ. నగణము, జగణము, భగణము, మూఁడుజగణములు, రగణములును, యతి పదు నొకండవ యక్షరముగను జెప్పిన నొకచరణము. అట్టిచరణములు నాలు గొకచంపక మాలావృత్త మగును. 46

శార్దూలవిక్రీడితలక్షణము.

శా. సారంబౌ మసజల్ సతాగురువులున్ శార్దూలవిక్రీడితం
బారూఢిం బదుమూఁటఁ గల్గుయతిచే నానందరంగాధిపా ! 47

వ. పదుమూఁడవయక్షరము యతియు, వరుసగా మగణము, సగణము, జగణము, సగ ణము, తగణము, తగణము యీయాఱుగణములు, నొకగురువును గలయది యొక చరణము. ఇట్టివి నాల్గైన నొకశార్దూలవిక్రీడితవృత్తము. 48

మత్తేభవిక్రీడితలక్షణము.

మ. నలువొందన్ సభరల్ నమల్ యవలతోనంగూడి మత్తేభ మిం
పలరారున్ బదునాలుగౌవిరతిచే నానందరంగాధిపా ! 49

వ. పదునాల్గవయక్షరము యతియు వరుసగా సగణము, భగణము, రగణము, నగణము, మగణము, యగణము, వగణము నేఁడుగణములు గలిగిన నొకచరణము. ఇవి నాలు గైన మత్తేభవిక్రీడిత మగును. 50

ద్విపదలక్షణము.

క. సురపతిగణములు నాలుగు, తరణిగణద్వయముఁ గూర్పఁ దనరు ద్విపద యీ
తెలుఁగున నలుచరణమ్ములు, సరసుకొనఁ జౌపద యనఁజను రంగనృపా. 51

వ. నాలు గింద్రగణములు రెండు సూర్యగణములు నొకచరణమగును. ఇట్టిచరణములు రెండు ద్విపద యనఁబడును. ఇట్టి నాలుగైనఁ జౌపద యనఁబడును. వీనినే మహానవమిపద్య మందురు. 52

ప్రస్తారక్రమము.

గీ. వరుస సర్వగురువు లుంచి గురువుక్రింద, లఘువు నవలఁ బైబంతిలాగు వ్రాసి
దాపట గురువు లుంచఁ బ్రస్తారమయ్యె, ననఘ యానందరంగ రాయాగ్రగణ్య

వ. ఎన్నవఛందము ప్రస్తరింపవలసిన నన్నిగురువులు వ్రాసి తొలిగురువుక్రింద లఘువు వ్రాసి యావలఁ బైబంతిలాగుననే వ్రాసి దాపల నంతట గురువులే యుంచవలెను. ఇట్లన్నియు లఘువు లగుదనుకఁ బ్రస్తరించవలెను. ఇదియే ప్రస్తారక్రమము. 54

సులక్షణసారమున:—

క. చాలుగను సర్వగురులిడి, లాలితముగ గురువుక్రింద లఘువు వెలుపలఁ
ఓలిసమంబును దాఁపలి, వ్రాలునఁ గురువులిడినఁ బ్రస్తార మజా! 55

ఇనేంద్రచంద్రగణప్రస్తారము.

గీ. గురువు లొగి రెండు మూఁడు నా లుంచి ప్రస్త
రింపఁ బ్రభవించు గణముల రెండు ద్రోసి
లఘుగణాదుల నొక్కొక్క లఘువుఁ బెట్ట
రవిబలారీందుగణము లౌ రంగధీర! 56

వ. రెండుగురువు లుంచి ప్రస్తరించిన నాల్గుగణములు పుట్టును. అందు రెండుగణములు మొదటఁ ద్రోసి తక్కినరెంటిలో లఘువు మొదలనుండుగణము మొదల మఱియొక లఘువుఁ గూర్చితో నినచో హగణనగణము లగును. ఇవి సూర్యగణములు. మూఁడు గురువు లుంచి ప్రస్తరించిన నెనిమిదిగణములు పుట్టును. అందు మొదలి రెండుగణములు గాక తక్కినయాఱుగణములలో మొదట లఘువుగలగణమునకు మఱియొక లఘువుఁ జేర్చినయెడ నవి రగణము, నగణము, తగణము, సలము, భగణము, నలము అగును. ఈయాఱుగణములు నింద్రగణములు. నాలుగుగురువులుంచి ప్రస్తరింపఁ బదునాఱుగణములు పుట్టును. అందు మొదటి రెండుగణములుగాక తక్కినపదునాల్గుగణములలో మొదట లఘువుగలగణము మొదల నొకలఘువుఁ జేర్చిన రగురువు, నగము, తగురువు, సవము, భగురువు, నవము, మలఘువు, సహము, రలము,

నహము, తలము, సలలము, భలము, నలలము నను నీగణములు అగును. ఇవియే చంద్రగణములు. 57

అనంతచ్ఛందము:—

క. ద్వి త్రి చతుర్గురుభవములు, ధాత్రీధవ రెండు మడఁపఁ దక్కిన గణముల్
మిత్రేంద్రచంద్రు లనఁదగు, మాత్రాదిగణంబు మొదల మాత్రలు నిలుపన్. 58
(1. 18.)

మఱియుఁ బదునాఱగుచంద్రగణములకు నుదాహరణములు:—

సీ. కదనశూరా నగగంబు కమలనేత్ర నహ మరిమర్దన నాఁగ సలల
మిందురుచి భలంబు సందకులా యన్న భగురు రంగాధీశ మగణలఘువు
సువజారతా యన్న సవ మనసుస్వాంత సహము రంగాధిపసంజ్ఞ తలము
రంగశౌరి రలంబు రసికమణీ యన్న సవ మమితగుణ నా నలల మయ్యె
తే. రగణగురువు రంగరాజా యనంగ విద్వన్నుతా యనంగఁ దగణగురువు
విజయుఁడా యనంగ విజయుఁడ విజయాంక, నాఁగ నొప్పు నగము నలము సలము.

వ. ఇవ్విధంబున గణాష్టకసంభవనిర్ణయంబును, స్త్రీపున్నపుంసకాక్షరనిర్ణయంబును, గణంబు లుద్భవించినయామంబులును, బీజాక్షరనిర్ణయంబును, వానిశుభాశుభఫలంబులును, యతిప్రాసంబు లుంచుతెఱంగును, గురులఘుసంజ్ఞలును, గందసీసగీతవృత్త ద్విపదలక్షణంబులును, నిశేంద్రచంద్రగణప్రస్తారంబును వివరించినాఁడ. నింక మగణాద్యష్టగణంబులకు నధిదేవతాగ్రహాదినిర్ధారణంబును, నన్యోన్యగణ సాంగత్యంబును, వానిశుభాశుభఫలంబులును, బంచాశద్వర్ణసముద్భవనిర్ణయంబును, దజ్జాతి గ్రహాధిదేవతాఫలబీజనాయకనిర్ణయంబును, దదుపహారవస్త్రభూషణవర్ణవిమర్శనంబును, దదూర్ధ్వముఖాధోముఖపార్శ్వముఖసమముఖవివేచనంబును, నమృతాక్షరవిషాక్షరప్రకటనంబును, సంయుక్తనరఫలాఫలంబులును, సురనరతిర్యగ్రాక్షసాక్షరభేదంబులును, నల్పప్రాణమహాప్రాణాక్షరసూచనంబును, జీవపక్షమృతపక్షసంగతులును, దగ్ధజ్వలితధూమితనక్షత్రవిమర్శనంబును, రాశివిరోధంబులును, సత్త్వరజస్తమోవేళాపరిశీలనంబును, రాశ్యధిపతిప్రకారంబును, నుచ్చనీచస్థానవిధంబును, గ్రహమిత్రామిత్రసమత్వభావంబులును, గ్రహావర్ణనిష్పత్తియు, భూసురాదివర్ణంబులకు గ్రహమైత్రిముఖ్యపొంతనములు పరికించుతెఱంగును, షోడశచక్రక్రమంబును, మాతృకాఖ్యానపూజావిధానంబును నివిమొదలుగాఁ గలకవితాలక్షణప్రపంచంబు వివరించెద నవధరింపుము. 60

మ. పరరాజన్యచమూభిదుగ్రబలదీప్రస్థాన ప్రస్థానభా[1]
గురుభేరీరవసంచలీకృతదిశాకుంభీన కుంభీనసే

1 భాం, కురు.

శ్వరనికాశవచః ప్రమోదితసుధీసంతాన సంతానఖే
చరకానీనసమానదానకలనాసన్మాన సన్మానదా । 61

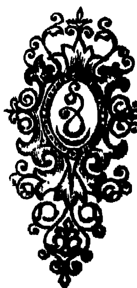
పంచచామరము:—

దరాతికంపితాజిభూసదాపరాజయాంతభా
గరాతిరాజసుందరీకరాబ్జఘూర్ణమాన చా
మరప్రకాండసంభవోగ్రమారుతప్రవృద్ధమా
నరౌద్రదుస్సహప్రతాపనవ్యహవ్యవాహనా । 62

క. సితధారావిస్ఫురదసి, లతికాసంచలితముష్కరవిపక్షధరా
పతిజీవమారుత వజ్రా,రతవిజయానందరంగరాయ శుభాంగా । 63

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమానాథమహేశ్వరకరుణాకటాక్ష లబ్ధసాహితీవిభవధర్మవెచ్చకుల జలధిసమావమిత్ర శ్రీవత్సగోత్రపవిత్ర వేంకటకృష్ణార్యపుత్ర విద్వజ్జనమిత్ర కుశవిజనతాలతాలవిత్ర యార్వేలకమ్మనియోగికులీన లక్షణకవికస్తూరిరంగయనామధేయప్రణీతం బైనయానందరంగచ్ఛందం బనులక్షణచూడామణియందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

ద్వితీయాశ్వాసము.



వనితాతాండవలసి
తావాసవిలాస మందహాసవదనరా
జీవ తిరువేంగళేంద్రుని
శ్రీవిజయానందరంగ! నృపసారంగా! 1

గీ. అవధరింపుము నీపేర నంకితముగ, సకలలక్షణగ్రంథవిస్తారసార
పటిమ లన్నియు నొకటిగా ఘటనపఱిచి, లక్షణగ్రంథ మొనరింతు రంగనృపతి. 2

వ. తద్విధం బెట్టిదనిన. 3

అష్టగణాధిదేవతాగ్రహాదినిర్ణయము.

క. మగణాద్యష్టగణములకుఁ, దగ దేవత గ్రహము రాశి తార రసము యో
ని గణమ్ము జాతి ఫలితము, జిగి రూప మెఱుంగవలయు శ్రీరంగనృపా! 4

వ. మగణము మొదలయిన యష్టగణములకు నధిదేవతలు, గ్రహములు, రాసులు, నక్ష
త్రములు, రసములు, యోనులు, గణములు, జాతులు, ఫలములు, కాంతులు,
రూపములు, ఇవి పన్నొకండువిధములని తెలియునది. 5

మగణమునకు:—

క. ధర వేల్పు జ్యేష్ఠతారక, పురుషుఁ డసురగణము శూద్ర బుధుఁడు గ్రహము రౌ
ద్రరసము పసురుచి శుభఫల, మురువృశ్చికరాశి హారిణయోని మగణమా. 6

వ. మగణమున కధిదేవత భూమి, నక్షత్రము జ్యేష్ఠ, రూపము పురుషుఁడు, రాక్షస
గణము, శూద్రజాతి, గ్రహము బుధుఁడు, రౌద్రరసము, పచ్చనికాంతి, శుభ
ఫలమ్ము, వృశ్చికరాశి, హారిణయోని యని తెలియునది. 7

ఇందుకు లక్షణమ్ము పాదాంగచూడామణియందు:—

చ. పరగ ధరాధిదైవతము పచ్చనికాంతియు శూద్రజాతియా
నరయ బుధుండు తద్గ్రహము హాటకవర్ణ మతండు తత్ఫలం

బురుశుభ మెన్నఁగా హరిణయోనియు వృశ్చికరాశి నిర్జరే
శ్వరవరతార దైత్యగణసంగత(ముక్)మా మగణంబు శంకరా! 8.

కవిసర్పగారుడమున:—

మ. ధర దైవంబు గ్రహంబుసౌమ్యుఁడు హరిద్వర్ణంబుదత్కాంతి యా
సురమాహింపగణంబు జాతి దలఁపించుక్ శౌద్రి(శూద్ర)యాయోనిదా
హరిణం బుజ్జ్వలతారజ్యేష్ఠ రస ముఖ్య ద్రౌద్ర మారాశితే
లురుభద్రంబు ఫలంబు నా మగణ మింపొందుక్ బుధస్తుత్యమై. 9

చమత్కారచంద్రికయందు:—

"క్షేమం సర్వగురు ర్ధత్తే మగణో భూమిదైవతః" 10

సాహిత్యచంద్రోదయమున:—

"సౌమ్యోఽపి మగణః క్రూరః క్రూరం గణ ముపాశ్రితః,
క్రూరగ్రహసమాయుక్త శ్శత్రుదేశే బుధో యథా,
బుధః పాపయుతః పాపీ క్షీణచంద్రోఽన్యథాశుభః." 11

శ్రీధరచ్ఛందంబున:—

క. మగణం బెప్పుడు శుభకర, మగు నైనక్ గూరగణము నది డాసినచోఁ
దెగి చంపు బుధుఁడు క్రూరుం, డగుగ్రహమును గదిసి క్రూరుఁడై చనుమాడ్కిన్. 12

అలంకారచూడామణియందు:—

"కర్తుః కారయితు శ్చైవ మగణో బుధక ర్తృకః,
సగణేన సమాయుక్త స్సర్వకామఫలప్రదః." 13

కవిగజాంకుశమున:—

క. మగణంబు పద్యముఖమున, సగణముతోఁ గూర్చి చెప్పఁ జనుఁ గృతి యొండెన్
దగఁ బద్య మిడిన భర్తకు, నగణితముగ నర్థసిద్ధు లను సత్యముగన్. 14

మఱియును, గావ్యచింతామణియందు:—

క. జగతి గణంబుల కెల్లను, మగణము కారణముగాన మగణముఁ గదియన్
నిగిడించు గణము లెల్లను, దగ శుభ మొనరించుఁ గీడు తగులదు ధానన్. 15

వ. ఇట్లు మగణసగణముల కన్యోన్యమైత్రి గనుకఁ బద్యాదిని బ్రయోగార్హ మని పూర్వ
కవులు నిశ్చయించుటచేతను మగణ మత్యుత్తమ మయ్యెను. 16

ఇందుకులక్ష్యము, రఘువంశము మొదటఁ గాళిదాసు:—

"వాగర్థావివసంపృక్తౌ" అనియెను. 17

ఆదిపర్వము మొదట శబ్దశాసనుఁడు:—

"శ్రీవాణీగిరిజాః" అనియెను. 18

వ. మఱియు నాంధ్రగీర్వాణములయం దనేకులు ప్రయోగించినారు. 19

యగణమునకు:—

గీ. జలము వేల్పు కాంతి తెలుపు పూర్వాషాఢ,చుక్క రసము కరుణ రొక్కమీవి
నరగణమ్ము బ్రాహ్మణది రాశి విల్లు గ్రహము కవి కపియోని యగణమునకు. 20

వ. అధిదేవతజలము, కాంతి తెలుపు, పూర్వాషాఢానక్షత్రము, కరుణరసము, ధనప్రదము, మనుష్యగణము, బ్రాహ్మణజాతి, అఁడుది, ధనూరాశి, శుక్రుఁడు గ్రహము, వానరయోని. 21

ఇందుకు లక్ష్యములు, పాదాంగచూడామణియందు:—

చ. జల మధిదైవముఁ రజితసన్నిభకాంతి కులంబు విప్రుఁడుఁ
ఫలము ధనంబు తద్గ్రహము భార్గవుఁ డాతనివర్ణ మెన్నఁగాఁ
దెలుపు జలంబు [1]తారకము తెల్లమిగా ధనురాశి యోనియుఁ
బలిముఖ మాగణంబు నృగణంబును నా యగణాన కీశ్వరా. 22

కవిసర్పగారుడమున:—

మ. అలరఁ దైవము వారి బ్రాహ్మ్యము కులం బావన్నె తెల్పర్థమా
ఫల మాయోని ప్లవంగ మాగణము చెప్పఁ మానవం బాగ్రహం
బలశుక్రుండు రసంబు దాఁగరుణ పూర్వాషాఢనక్షత్ర మి
మ్ములఁ గోదండము రాశి నా యగణ మొప్పుఁ గోవిదస్తుత్యమై. 23

చమత్కారచంద్రికయందు:—

"కరో త్యర్థా నాదిలఘు ర్యగణో వారిదైవతః" 24

సాహిత్యరత్నాకరమున:—

"ప్రకృత్యా యగణో నిత్యం శ్రీకరః కథ్యతే బుధైః,
సఏవ వికృతిం యాతి సగణోనుగతో యది." 25

గోకర్ణచ్ఛందంబున:—

క. సయులం జెప్పిన శుభ మగు, జయులం జెప్పినను బలికి జయకీర్తు లగుఁ
రయులం జెప్పిన నెంతయుఁ, బ్రియ మగు మఱి మయులఁ జెప్పఁ బెంపొనరించుఁ.

---

1 తారయును జెల్లమిగా ధనురాశి రాశియుఁ, బలిముఖయోనియుఁ నరగణం బగు నయ్యగణంబు శంకరా.

వ. అని యున్నదిగనుక యగణము శుభప్రదమేయైనను సద్గణసాంగత్యముచేత విశే
షముగ శుభఫలము నిచ్చును. 27

రగణమునకు:—

గీ. గ్రహముభౌముఁ డగ్నికర్త శృంగారంబు, రస మసురగణంబు రాచవెలఁది
భయముఫలము కృత్తికయు తార కెంపుడాల్, రాశి యోని యజము రగణమునకు.

వ. గ్రహమంగారకుఁడు, అగ్ని దేవత, శృంగారరసము, అసురగణము, క్షత్త్రియజాతి,
యాఁడుది, ఫలము భయము, నక్షత్రము కృత్తిక, కాంతి యెఱుపు, రాశి యోని
యు మేషము. 29

ఇందుకు లక్ష్యములు, పాదాంగచూడామణియందు:—

చ. జ్వలనుఁ డధీశుఁడున్ గులము క్షత్త్రియమున్ బవడంపుఁ గాంతి పెం
పలరు గ్రహంబు భూతనయుఁ డాతఁడు రక్తపువన్నె సొంపెకా
ఖ్య లలితతార దైత్యగణ మయ్యజయోనియు మేషరాశియున్
ఫలము భయప్రదంబు రగణంబునకున్ త్రిదశేంద్రవందితా. 30

కవిసర్పగారుడమున:—

మ. అనలుం డీశుఁడు రాశిమేషము గ్రహంబాభౌముఁ డత్తార సం
ప్రణతిన్ గృత్తిక దైత్య మాగణము క్షైరాజ్యంబు వంశంబు మే
క సెతిన్ యోని ఫలంబు భీ రసము శృంగారంబు సత్కాంతి శో
కనదాచ్ఛచ్ఛవి మించు నారగణ మేకాలంబు ధాత్రీస్థలిన్. 31

చమత్కారచంద్రికయందు:—

"భీతిదాయీ మధ్యలఘూ రగణో వహ్ని దైవతః" 32

సాహిత్యచంద్రోదయమున:—

"రగణ క్షీకరః పుంసాం యగణానుగతో భవేత్.
గద్యపద్యప్రబంధాదౌ తత్రోదాహరణం కృతిః." 33

అథర్వణచ్ఛందంబున:—

క. పొగడొందఁ బద్యముఖమున, రగణము యగణంబుఁ గూడి రాజిల్లిన నీ
జగమంతయు నేలెడి వాఁడగుఁ గృతిపతి విభవయుక్తుఁ డగుఁ గవివరుఁడున్. 34

వ. రగణము కానిదైనను సద్గణసాంగత్యముచేత శుభఫలము నిచ్చును. ఈరగణ మగ్ని
గణమగుగనుక వాయుగణ మైనసగణముతోఁ గూడినఁ జిచ్చు గాలికూడినట్టులు
కావున నటువలె నుంచరాదు. 35

సాహిత్యచంద్రోదయమున:—

"అనలానిలసంయోగం కరోతి విభుమందిరే,
మహానలభయం తత్ర భీమజ్వాలాసమాకులమ్." 36

కవికంఠపాశమున:—

"మారుతపూర్వే వహ్నౌ వహ్నిభయం శుభయుతోఽన్యేషామ్." 37

అథర్వణచ్ఛందంబున:—

క. అనలానిలసంయోగం, బనుపమకీలాకరాళ మగువహ్నిభయం
బొనరించుఁ గర్తృగృహమున, ననుమానము లేదు దీన నండ్రు కవీంద్రుల్. 38

వ. అనియున్నది గనుక రగణసగణములు కారావు. 39

సగణమునకు:—

గీ. అనిలుఁ డీశుఁడు శేడి గ్రహంబు మందుఁ, డంత్యజాతి తులారాశి యసురగణము
స్వాతి తార మహిషయోని క్షయఫలదము, శ్యామరుచి భయరసమున సగణమొప్పు.

వ. వాయువుదేవత, నపుంసకుఁడు, శనిగ్రహము, చండాలజాతి, తులారాశి, రాక్షస
గణము, స్వాతీనక్షత్రము, మహిషయోని, క్షయఫలము నిచ్చునది, నలుపువన్నె,
భయరసము. 41

ఇందుకు లక్ష్యములు, పాదాంగచూడామణియందు:—

చ. అనిలుఁ డధీశుఁడుగా గువలయంబులకాంతి కులంబు హీనమౌ
జనుగ్రహ మాశనైశ్చరుఁడు చాలఁగ నల్లగువన్నె తోలయాఁ
దనరఁగ రాశి స్వాతియగుఁ దార ఫలంబు క్షయంబు దానవం
బొనరగణంబు నా మహిషయోని యగుఁగా సగణాన కీశ్వరా. 42

కవిసర్పగారుడమున:—

మ. అనిలుం డీశుఁడు స్వాతితార రుచిశ్యామాభావ మెన్నఁగా గ్రహం
బినజుండౌ దుల రాశి హైన్యముకులం బేపార క్షీణంబుదా
మునుల భ్రంబు భయంబు తద్రసము కారోప్తి తెమ్మొయిఁగా యోని యొం
దును దైత్యుండు గణంబు నాసగణ మొందఁగా గీర్తివిస్ఫూర్తిగన్. 43

సాహిత్యచంద్రోదయమున:—

"సగణ స్సర్వసౌభాగ్యదాయక స్సర్వదా భవేత్,
కర్తు ర్మగణసాన్నిధ్యా ద్రగణో నపురో యది." 44

అప్లే కవిరాక్షసమున:—

"అనంతపదవిన్యాస చాతుర్యసరసం కవేః,
బుధో యది సమీపస్థో న దుర్జనపురో యది." 45

కవిసర్పగారుడమున:—

గీ. సగణమగణములు పొసంగిన విభవంబు, రసగణంబు లెనయఁ బ్రబలుఁ గీడు
రగణయగణయుతము రాజ్యప్రదం బగు, భయము లిరువురకును భయము లిడును.

సాహిత్యచంద్రోదయమున:—

"సౌమ్యగ్రహాధిష్ఠితత్వా త్సగణ శ్శుభదాయకః,
మిత్రామిత్రగణై స్సార్థం పారిశ్శుభఫలప్రదః,
శుభగ్రహానితేంద్రేజ్యౌ పాపామందారభాస్కరాః." 47

వ. సగణము కాని జైనకేమి గురుశుక్రగ్రహాధిష్ఠితగణము లగమి పమునన న్ననె వెనుక
కుజగ్రహాధిష్ఠితగణము లేకున్నను మంచిది. 48

మఱియును, సాహిత్యచంద్రోదయమున:—

"సగణ శ్శుభదో జ్ఞేయః రగణస్య పురస్థితః." 49

అథర్వణచ్ఛందంబున:—

క. మునుకొని పద్యముఖంబున, ననిలగణం బిడిన నాయురారోగ్యంబుల్
కొనసాగు దానిముందఱ, ననలగణం బిడినఁ బలికి నలజడి సేయున్. 50

ఇందుకుఁ జెల్లుబడి, శాలినీసహాకారమున-సార్వభౌమకవి:—

"అవలంబస్య హేరంబం" అనియు. 51

వృత్తరత్నాకరమున-కేదారకవి:—

"సుఖసంతానసిద్ధ్యర్థం" అనియు సగణరగణములు చేరియున్నవి. 52

తగణము.

క. దివి వేల్పు తార పుష్యమి, దిశ జగణము కర్కటగ్రహము ధిషణుఁడు నీల
చ్ఛవి విప్రుఁడు శాంతరసము, భువి శ్రీదము యోని మేషము తగణమునకున్. 53

వ. ఆకాశము దేవత, నక్షత్రము పుష్యమి, దేవగణము, కర్కటకరాశి, గ్రహము
బృహస్పతి, నల్లనికాంతి, బ్రాహ్మణజాతి, పురుషుఁడు, శాంతరసము, ఐశ్వర్య
ప్రదము, మేషయోని. 54

ఇంమకులక్ష్యము-పాదాంగచూడామణియందు:—

చ. నెఱయ నభంబు దైవతము నీలపుఁగాంతియు విప్రజాతి గీ
ర్వరుఁడు గ్రహంబుఁ గాంచనపువర్ణ మతండు ఫలంబు చెప్ప నై
శ్వర్యము వార పుష్యమియు వాలినకర్కటరాశి మేషమౌ
నిరవగుయోని దేవగణ మీతగణంబున కిందుశేఖరా! 55

కవిసర్పగారుడమున.—

మ. అమరల్ మిన్నధిదైవ మక్కలను బ్రాహ్మ్యం బౌగణం బెన్నదై
వము జీవుండు గ్రహంబు నల్పు రుచి యైశ్వర్యంబు లబ్ధంబు మే
షము దాయోని రసంబు శాంత మలనక్షత్రంబు పుష్యంబు రా
శి మహిన్ గర్కటకంబు నాఁ దగణ మత్యేకం బగున్ జెల్వమై. 56

ప్రయోగసరణి-సాహిత్యరత్నాకరే:—

"నిత్యం భగణసాన్నిధ్యా త్సర్వాభీష్టఫలప్రదః,
కర్తుః కారయితా శ్చైవ తగణో వ్యోమదైవతః." 57

ఉత్తమగండచ్ఛందంబున:—

క. తగణంబు తొలుతఁ బిమ్మట, భగణముఁ గదియించి నిలిపి పద్యము హృద్యం
బుగ రచియించినఁ గర్తకు, నగణితముగ నొదవు నాయురైశ్వర్యంబుల్. 58

చమత్కారచంద్రికయందు:—

"ఈశత్వ మంత్యలఘు చ తగణో వ్యోమదైవతః" 59

సాహిత్యచంద్రోదయే:—

"తగణ స్సర్వసౌభాగ్యదాయక స్సర్వదా భవేత్" 60

కావ్యచింతామణియందు:—

క. తగణంబున కధిదేవత, గగనం బని శూన్య మనుచుఁ గాదని పలుకన్
దగ దది మిక్కిలి మంచిది, గగనం బది నిత్యవిభవగావునఁ దలఁపన్. 61

అనర్ఘకావ్యమున:—

"జ్యాకృష్టబద్ధ కటకాముఖపాణి" రితి. 62

కుమారసంభవమున:—

"అస్త్యుత్తరస్యాందిశి" 63

తర్కభాషయందు.—

"బాలోఽపి యో న్యాయనయే ప్రవేశం" 64

కృష్ణవిజయమునందు:—

"ప్రాయా దపాయా త్పరమస్య పుంస" ఇతి. 65

కుసుమాయుధవ్యాకరణమున:—

"యే నాక్షరసమామ్నాయం" ఇతి. 66

మంత్రమహార్ణవమున:—

"ఓంకారపంజరశుకీమ్" ఇతి. 67

మంత్రదర్పణమున:—

"ఆధారపద్మవనఖేలనరాజహంసీ" అనియు నిందఱుమహాకవులు తగణము నాదిని ప్రయోగించిరి కాన మంచిదని తెలియునది. 68

జగణమునకు:—

క. అరుణుఁడు పతియు గ్రహము వీరరసము పురుషుండు సింహరాశి నృగణము
త్తరతార రోగదము రాజకుణస్మృతి ధేనుయోని జగణంబునకున్. 69

వ. అధిదేవత గ్రహము సూర్యుఁడు, వీరరసము, పురుషుఁడు, సింహరాశి, మనుష్య గణము, ఉత్తరానక్షత్రము, రోగకరము, క్షత్రియజాతి, రక్తవర్ణము, పశు యోని. 70

పాదాంగచూడామణియందు:—

చ. రవి యధిదైవముఁ బరఁగ రాట్కులముఁ గురువిందకాంతియుఁ
రవి గ్రహ మెన్నఁగా నతఁడు రక్తపువర్ణము సింహరాశియు
ద్భవ మగు రోగ మాఫలము తారక యుత్తర ధేనుయోని మా
నవగణముఁ దలంప జగణంబునకుఁ త్రిదశేంద్రవందితా ! 71

కవిసర్పగారుడమున:—

మ. అరుణం జేలిక చాయ రక్తిమ రసం బవ్వీర మాయన్వయం
బురువై రాజ్యము రాశిసింహము గ్రహం బుష్ణాంశుఁ డత్తార యు
త్తర రోగంబు ఫలంబు యోని యిరవొందం ధేను సమ్మానవం
బరుదారంగ గణంబు నా జగణ మింపారుం జగత్సిద్ధమై. 72

ప్రయోగసరణి, చమత్కారచంద్రికయందు:—

"రుజాకరో మధ్యగురు ర్జగణో భానుదైవతః" అనియు. 73

సాహిత్యరత్నాకరమున:—

"మధ్యేగురు ర్జో రుజ" మనియు. 74

కవికంఠపాశమున.—

"భాను ర్దుఃఖ" మనియు. 75

కుమారసంభవమున.—

"చతుర్ముఖముఖా ఇత్యాదౌ వర్ణాజగణోఽపి చ,
బ్రహ్మానామాంకితత్వేన కావ్యాదావతిశోభనః" యనియు. 76

మరలఁ జమత్కారచంద్రికయందు.—

"వర్ణోఽపి జగణశ్చైవ బ్రహ్మానామాక్షరో (రే) శివః" అనియు. 77

మరల, సాహిత్యరత్నాకరమున.—

"జగణ స్సూర్యదైవత్యో రుజం హంతి న దోషకృత్,
గణానా ముత్తమో జ్ఞేయో గ్రహాణాం భాస్కరో యథా." 78

కావ్యచింతామణియందు.—

క. అవివేకులు జగణంబును, భువి రోగము సేయు ననుచుఁ బోనాడుదు రో
కవివర్యులు శబ్దార్థము, వివరింపరు రోగహరము విదితముగాఁగన్. 79

వ. అనియు ననేకవిధముల జగణమును బేర్కొనియున్నారు. ఇందుకుఁ బూర్వకవి
ప్రయోగములు. 80

మాఘకావ్యమున.—

"శ్రియఃపతి శ్శ్రీమతి" యనియు. 81

భారవికావ్యమున.—

"శ్రియః కురుణా" మనియు. 82

ఉత్తరరామచరితమున.—

"అలం కవిభ్యః పూర్వేభ్య" యనియు. 83

కాలనిధానమున.—

"శ్రియః కరారోపిత రత్నముద్రికా" యనియు. 84

మణిదర్పణమున.—

"దివాకరం నమస్కృత్య" అనియు. 85

భప్పన్నమున.—

"ప్రణమ్య లోకకర్తార" మనియు. 86

గణితశాస్త్రమున.—

"త్రిలోకరాజేంద్ర కిరీటకోటి" యనియు. 87

లక్షణదీపికయందు, వీరాచార్యులు.—

"ప్రణమ్య విద్వజ్జనపారిజాత" మనియు. 88

వ. ఇట్లు మహాకవిప్రయోగము లనేకము లున్నవిగనుక జగణము శుభగణసంయుక్తముగాఁ బ్రయోగింపనగును. 89

భగణమునకు.—

క. శశి పతియు గ్రహము హాస్యము, రసము సుఖద మురగయోని రాశి వృషముపే
డి సురగణము మృగశిర యుక్తము, పస తెల్లన వైశ్యకులము భగణంబునకున్. 90

వ. అధిదేవత, గ్రహము, చంద్రుఁడు, హాస్యరసము, సుఖమునిచ్చునది, సర్పయోని, [1] వృషభరాశి, నపుంసకము, దేవగణము, మృగశిరోనక్షత్రము, తెల్లనికాంతి వైశ్యజాతి. 91

పాదాంగచూడామణియందు.—

ఉ. చంద్రుఁ డధీశ్వరుం డమృతసారము కాంతియు విట్కులంబు త
చ్చంద్రముఁడే గ్రహం బతనిచాయయుఁ దెల్పు వృషంబు రాశి భో
గీంద్రసుయోని దేవగణ మీప్సితసౌఖ్యము తత్ఫలం బిలన్
జంద్రువితార యొన్నఁగను జంద్రధరా భగణాన కెన్నఁగన్. 92

కవిసర్పగారుడమున.—

మ. పతి చంద్రుం డహియోని రాశి వృష మావంశంబు వైశ్యంబు దై
వత మెన్నం గణ మాఫలంబు సుఖ మావర్ణంబు శ్వేతంబు సం
యుతనక్షత్రము చెప్పఁగా మృగశిరంబున్ దద్గ్రహం బానిశా
పతి హాస్యంబు రసంబు నాభగణ మేర్పాటయ్యె సర్వంసహన్. 93

సాహిత్యరత్నాకరమున.—

"దినకరముఖగ్రహే వ్యపి యది హ శశీ వర్తతే భజతి సుగుణాన్." 94

కవిసర్పగారుడంబున.—

గీ. చంద్రుఁ డేగ్రహంబు సరస నిల్చిన దాని, వర్ణమై శుభాశుభంబు లిచ్చు
భగణ మేగణంబుఁ దగిలించెఁ దత్ఫలం,బిచ్చుఁ దనకుఁ జంద్రుఁ డీశుఁ డగుట. 95

నగణమునకు.—

క. పరమాత్ముఁడు పతి తారక, భరణి మొదటిజాతి వన్నె పసుపు జయశ్రీ
కర మిష్టదంబు పురుషుఁడు, నరగణమును మేషరాశి నగణంబునకున్. 96

వ. పరమాత్ముఁడు అధిదేవత, నక్షత్రము భరణి, బ్రాహ్మణజాతి, కాంతి పసుపు, ఆయురారోగ్యైశ్వర్యముల నిచ్చునది పురుషుఁడు, మనుష్యగణము, మేషరాశి. 97

పాదాంగచూడామణియందు.—

చ. గుణములకెల్ల నాకరము గోరికృతింద్రునిడాసియున్నదు
ర్గుణగణదోషముల్ చెఱచుఁ గోరినవస్తువినూత్నరత్నభూ
షణముల నిచ్చుఁ గావున లసత్కవిశేఖరు లెంచుసర్వల
క్షణములు గల్గి యొప్పు బుధసన్నుతమై నగణంబు శంకరా. 98

కవిసర్పగారుడమున.—

మ. పరమాత్మం డధినాయకుండు జయసౌభాగ్యైకసామ్రాజ్యపూ
జ్యరమాసంతతులీగి లబ్ధము నిజోపాంతస్థదుష్టాక్షరో
త్కరదోషాఢ్యగణౌఘదుర్గగుణముల్ ఖండించుటల్ శీలమె
వ్వరికిన్ గాదనరాదు నా నగణ మవ్యాజస్థితిన్ బొల్పగున్. 99

వ. నగణము సర్వోత్తమము గనుక దానికి గ్రహతారారాయోనిగణరసజాతులు చూడ
నక్కరలేదు. 100

చమత్కారచంద్రికయందు.—

"ధనాకర స్సర్వలఘు ర్నగణో బ్రాహ్మ్యదైవతః". 101

సాహిత్యచందోదయమున.—

"నగణస్య సమీపస్థో దుర్గణ శ్శుభదో భవేత్,
అయః కాంచనతా మేతి విపర్ణ స్స్పర్శవేదినః." 102

కవికంఠపాశమున.—

"పర్వతానాం యథా మేరు స్సురాణాం శంకరో యథా,
మృగాణాం చ యథా సింహో గణానాం నగణ స్తథా." 103

భీమనచ్ఛందంబున.—

క. ఏగణముఁ గదియు నగణం, బాగణము సమస్తమంగళావ్యాప్తం బై
రాగిల్లు నినుము పరుసపు, యోగం బునఁ బసిఁడివన్నె నూనినమాడ్కిన్. 104

ఉత్తమగండచ్ఛందంబున.—

క. చందనతరుసంగతిఁ బిచ్చుమందంబును బరిమళించు మాడ్కి నమందా
నందకరమైననగణము, పొందున దుష్టగణవర్ణములు శుభమొసఁగున్. 105

అథర్వణచ్ఛందంబున.—

గీ. పర్వతములందు మేరువుభాతి యగుచు, సర్వసురలందు శంకరుచంద మగుచు
నరయ మృగములయందు సింహంబుకరణిఁ, గణములం దెల్ల నగణంబు గరిమఁ గాంచు.

వ. అని నగణ మన్నిగణములకు శ్రేష్ఠముగాఁ జెప్పఁబడినది. 107

గణముల శుభాశుభఫలములు.

క. మయరసతజభనగణముల, సుయశా మొదలింట నిలుప శుభకనకభయ
తృయభూతిరోగసుఖధన, చయ మొసఁగుం బలికి రంగజననాథమణీ! 108

వ. ఈయెనిదిగణములు వరుసగా నెనిమిదిఫలముల నిచ్చును. 109

ఆదిమకవి భీమన (కవిజనాశ్రయము. సంజ్ఞ. 24).—

క. శుభసుఖరుక్తృయధనకన, కభయైశ్వర్యములఁ జేయుఁ గ్రమమునఁ గావ్య
ప్రభులకు సుకవులు మొదలిడ, మభజసనయరతగణాళి మల్లయరేచా! 110

మఱియును.

గణములజాతులు.

క. మగణంబు శూత్రకులజము, భగణము సద్వైశ్యజాతి బ్రాహ్మణజాతుల్
నగణయగణతగణంబులు, జగతీశులు జరలు నంత్యజాతి సగణమా. 111

ఉత్తమగండచ్ఛందమున.—

క. మగణము నాలవకులజము, భగణము మూఁడవకులంబు బాపలు నయతల్
రగణము జగణము రాజులు, సగణము డానంత్యజాతి సర్వజ్ఞనిధీ! 112

అథర్వణచ్ఛందంబున.—

క. నాయకుఁ డేకులమైనను, బాయక తత్కులము గణము పద్యము మొదలన్
ధీయుక్తి నిలుప మేలగు, నేయెడ సంకరము లైన నెగ్గగుఁ బలికిన్. 113

వ. అనియున్నది గనుకఁ దెలిసి ప్రయోగింపఁదగినది. 114

గణసాంగత్యము.

సీ. మగణాంతనమయసల్ మహితభాగ్యములిచ్చు, యగణాంతమగుమసల్ యశ మొసంగు
రగణాంతభనతయల్ జగతి నేలించును, సగణాంతనభమయల్ సౌఖ్య మొసఁగుఁ
దగణాంతనభరజల్ ధనధాన్యముల నిచ్చు, జగణాంతయరతభల్ జయముఁగూర్చు
భగణాంతతనరసల్ భాగ్యవంతుని జేయు, యగణాంతరతజభల్ దిగులొసంగు

తే. రాంతసమలును భాంతమయగణములును, దాంతమయలును మాంతమాతజభరములు
సాంతజరలు జసల్ కీడు చాల నొసఁగు, నగణ మెనయ శ్రీలొసఁగుఁ బానందరంగ.

వ. మగణముదాపున నగణమగణయగణసగణము లుండిన నుత్తమము. యగణము వెనుక మగణనగణము లుండవచ్చును. రగణము వెనుక భగణము నగణము తగణము యగణము నుండవచ్చును. సగణముదాపున నగణము భగణము మగణము యగణము నుండవచ్చును. తగణము వెనుక నగణ భగణ రగణజగణము లుండవచ్చును. జగణము వెనుక యగణ రగణ తగణ భగణము లుండవచ్చును. భగ

ణమువెనుక తగణనగణ రగణసగణము లుండనగును. ఇవన్నియు నుత్తమములు. యగణమువెనుక రగణతగణజగణభగణము లుండరాదు. రగణమువెనుక సగణమ గణము లుండరాదు. భగణమువెనుక మగణయగణము లుండరాదు. తగణమువెనుక మగణయగణము లుండరాదు. మగణమువెనుకఁ దగణజగణభగణరగణము లుండరాదు. సగణమువెనుక జగణరగణము లుండరాదు. జగణము వెనుక సగణము కానేకారాదు. నగణముతో నేగణములు గూడినను నిర్దోషము లగును. 116

అక్షరసంఖ్యాప్రకరణము.

కవిసర్పగారుడమున:—

క. శివుసద్యోజాతాదిప్రవిమలముఖపంచకమునఁ గ్రమమునను సము
ద్భవమై అ ఇ ఉ ఏ ఓ, లావిష్కృతి నవియు నేఁబదై వర్తిల్లున్. 117

వ. ఈయేఁబదక్షరములలో నాదులు ౧౬. కాదులు ౨౫. యాదులు ౯. మొత్తమేఁబదియక్షరములని యందురు. కొందఱు "అం. అః."లకు అధిదేవత రుద్రుఁడ్డే గావున "అః" అనుఅక్షరమును నిలిపి, ఆదులు ౧౫. కాదులు ౨౫. యాదులు క్షతోఁ ౧౦. మొత్తము ౫౦ అక్షరము లందురు. కావునఁ దద్విధం బెఱిఁగించెద.

క. ఈ యేఁబది వర్ణములకు, నాయక కులములు గ్రహములు ఫలబీజములున్
నాయకులు తెలియఁగావలె, శ్రీయుత యానందరంగ నృపసారంగా! 119

అక్షరగ్రహనిర్ణయము.

సులక్షణసారమున,—

గీ. ఆదులకు రవి కాదుల కవనిజుండు, చాదులకు బుధుఁడును గవిటాదులకును
దాదులకు బృహస్పతి శని పాదులకును, యాదులకునెల్ల శశియు గ్రహంబు కృష్ణ.

వ. అ మొదలు అం వఱకుఁగల ౧౫ అక్షరములకు గ్రహము సూర్యుఁడు. కవర్గము ౫ కి గ్రహము అంగారకుఁడు; చవర్గము ౫ కి బుధుఁడు; టవర్గము ౫ కి శుక్రుఁడు; తవర్గము ౫ కి బృహస్పతి; పవర్గము ౫ కి శని; యాదులు ౧౦ కి చంద్రుఁడు; ఇది అక్షరగ్రహనిర్ణయము. 121

అక్షరములజాతులు, వానిశుభాశుభ ఫలములు.

సీ. అచ్చులలో ఋౠ అం ఌౡల్ దక్కఁగఁ, దక్కినయక్షరదశకమును గ
వర్గునఁ గలయైదుఁవర్ణముల్ ఝఙణతల్, క్షధదపబభయవశషహ లెన్న
ముప్పదియక్షరంబులు శుభంబు లొసంగు నొదువయిర్వది లిపుల్ కొదువపఱుచు
నాద్యక్షరములు పదైదును గచటవర్గాక్షరసమితి పదైదు గూడ

తే. విప్రజాతులు తపవర్గవితతి రవలు, క్షత్త్రియకులంబు యలశషసహలు వైశ్య
జాతి ళక్షఱలొగి శూద్రజాతి యయ్యె, వరుస నానందరంగ! భూవరపతంగ. 124

వ. అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఏ ఐ ఓ ఔ క ఖ గ ఘ జ ఝ డ ణ త క్ష ద ధ ప బ భ య వ శ ష హ యీయూప్పదియు నుత్తమములు. కడమ కూడనివి అకారము మొదలు ణకారమువఱకునుగల ౨౦ యక్షరములు బ్రాహ్మణజాతివి. త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ ర వ యీ ౧౨ అక్షరములు క్షత్త్రియజాతివి. య ల శ ష స హ యీ ౬ను వైశ్యజాతివి. ళ క్ష ఱ యీ ౩ను శూద్రజాతివి గనుక తెలియునది. 125

ఏబదియక్షరముల కధిదేవతలు.

సీ. అగజచక్షడఫల కధిపతి విష్ణుండు, నంసపమహలకు హరుఁడు కాకు
బ్రహ్మ, ఈశలకు శ్రీ, భజఓఉలకు గౌరి, ణసలకు వాణి సేనాని ఛాకు
ధషలకు సూర్యుండు, ధాకుఁ బన్నగవైరి, తాకు శేషుఁడు నందిదాకు, భూమి
యాకు, గణేశుఁడు ఘా, కార్త్వికేయు ల్బ, ఞాలకు వసువులు ఌకును, నగ్ని
డరలకు, శమనుండు టాకు, నైరృతి ఠాకు, జలపతి వాకు, ఖయలకుఁ గాలి
ఐఈలకు మరుండు, ఔకుఁ జాముండియు, వారాహి ఋకుఁ, గౌమారి ౠకును.
తే. అదితి ఊకును, బంచభూతాళి శాకు, ఞాకుజినుఁ, డభ్రకరి లాగు, ఝాకు భైర
వుండు, ఏకు వసంతుండుఁ, బొసఁగ దొరలు, రమ్యగుణహారి యానందరంగశౌరి!

అధర్వణచ్ఛందంబున.—

క. వసుధామరులకుఁ గచటలు, వసుధాపతులకును దపరవలు వైశ్యులకున్
యసహలశషలును శూద్రులు, కసమవుళక్షఱలు చెప్పనగుఁ బద్యాళిన్. 126

మఱియు ననంతచ్ఛందంబున.—

క. ఆదులు వర్గత్రయమును, భూదేవత లుతపవర్గములు రవలున్ ధా
త్రీయుతులు యలశషసహ్యలాదట నూరుజులు ళక్షతాఖ్యలు శూద్రుల్. 127

అక్షరాణాం వర్ణవివేకః.

అలంకారసంగ్రహే.—

"ద్విజాతయః పంచదశ పూజ్యాః కచటవర్గజాః,
నృపాన్వయా స్తపరవా వర్ణా ద్వాదశ సంస్మృతాః.
యలహాః శ్యషసా వైశ్యకులజాః పూజితాశ్చషట్,
ళక్షరా శ్శూద్రకులజా స్త్రయోఽర్ణాః ప్రకీర్తితాః" 128

కవికంఠపాశే —

"అక్షరే పరిశుద్ధే తు నాయకో భూప ఉచ్యతే" 129

చమత్కారచంద్రికాయామ్ —

"న్యస్తాః కావ్యముఖే వర్ణా స్తత్తద్దైవతమూర్తయః,
కర్తుః కారయితుః శ్రోతుః కల్పయంతి శుభాశుభమ్" 180

అని యున్నది గనుక దెలియునది.

భూసురాది చతుర్జాతులవర్ణములు.

క. ధవళారుణపీతశ్యామవసనభూషలు పయోవిమలఘృతమధ్వా
సనములుపహారములుగా, ననిసురాద్యక్షరముల కగు రంగనృపా. 181

తా. బ్రాహ్మణజాత్యక్షరములకుఁ దెల్లనివస్త్రభూషణములు, నుపహారము పాలు. క్షత్రియజాత్యక్షరములకు నెఱ్ఱనివస్త్రభూషణములు నుపహారము నేయి. వైశ్యజాత్యక్షరములకుఁ బచ్చనివస్త్రభూషణములును నుపహారము తేనె. శూద్రజాత్యక్షరములకు నల్లనివస్త్రభూషణములు నుపహారము మద్యము. కాన నేజాతియక్షరము లాదిని బ్రయోగించుచున్నారో, యాజాతియక్షరములకుఁ దగినవస్త్రభూషణ నైవేద్యముల నర్పించి మాతృకాపూజచేసి ప్రబంధము మొదలిడి చేయువలయును గనుకఁ గవులైనవార లీరీతిని నడిపించునది.

ఇందుకుఁ గవిసర్పగారుడమున. —

సీ. కాదిత్రివర్గవర్ణాదికి మౌక్తిక, వజ్రభూషలు తెల్పు వస్త్రచయము
తపవర్గరవవర్ణతతి కబ్జరాగంబు, తొడవులు నలువలు తొగరుచాయ
యలశషసహబీజముల కగుపుష్యరా, గాభరణములు పీతాంబరములు
శక్షరములకు నీలాలసొమ్ములు కారు, కొనునలివన్నెలకోక లమరు

తే. వరుస నీనాల్గు తెలుఁగులవర్ణములకు, ననుభవం బగుద్రవ్యంబు నానవా(బా)లు
నాజ్యమును గమ్మదేనియ యాసవంబు, దీనిఁ దెలియు కేగతిఁ గవి యాను జగతి. 182

క. ఇత్వము నేత్వ మధోముఖ, మైత్వం బిల నూర్ధ్వముఖము నౌత్వము నుత్వం
బోత్వము పార్శ్వముఖంబులు, నత్వంబులు సమముఖంబు లగు రంగనృపా! 183

అనంతచ్ఛందంబున. —

గీ. ఇత్వ మేత్వములును నిల నధోముఖములు, నైత్వ మూర్ధ్వముఖము నౌత్వములును
నుత్వదీర్ఘ మోత్వ మొగిఁ బార్శ్వముఖములు, సహజవర్ణసమితి సమముఖములు. 184

మఱియును. —

గీ. మీఁదిముఖము లైన మిడియించుఁబతి నేఁటు, పార్శ్వముఖము లైనఁ బాయులక్ష్మి
క్రిందిముఖము లైనఁ గీడు కల్గించును, సముముఖంబు లైన సౌఖ్య మొదవు. 185

వ. అని యున్నదిగనుకఁ బద్యాదిని శ్రీకారము చెప్పకున్నట్టైన శుభాక్షరముగా విమ
 ర్శించి యాదిని ముఖాక్షరముగా నిలుపఁదగినది. 136

అమృతాక్షరవిషాక్షరనిర్ణయము.

కవికంఠపాశే:—

"అకచటతపయశవర్గా దమృతం ప్రోక్తం విషాణి దీర్ఘాణి" 137

గోకర్ణచ్ఛందంబున.—

క. అమృతాక్షరములు హ్రస్వము, లమరఁగ దీర్ఘములు విషము లనఁబడు దీనిన్
 గ్రమమున నకచటతపయశ, సముదయముల నెఱిఁగి నిలుపఁజనుఁ బద్యాదిన్. 138

తా. దీర్ఘములు లేనియక్షరము లమృతాక్షరములు గనుక నవి పద్యాదినుంచఁ దగినవి. దీర్ఘాక్షరములు విషాక్షరములు గనుక నవి పద్యాది నుంచరా దనుట. అయినను నాయక్షరము సంయుక్తాక్షర మైనచోఁ దనగుణమును విడిచి వేఱుగుణమునుబొందును.

ఇందుకు లక్ష్యము, మాతృకానిఘానే.—

"నికారజః క్షారయోగా త్తత్క్షణా ద్రక్తతా యథా" 139

భీమన:—

క. వినఁబడు దీర్ఘము విషమును, ననియొడివర్ణము సంయుతాక్షరమైనన్
 మునుపటిగుణములు విడివడి, తనరన్ వేఱొక్కగుణముఁ దాల్చును బేర్మిన్. 140

వ. పచ్చనిపసుపు తెల్లనిసున్నము గూడిన వానివర్ణములు విడిచి రక్తవర్ణమైనట్లుగనుట.
 శ్రీకారము దీర్ఘాక్షరమును సంయుక్తాక్షరము నయియుండి యెట్లు లత్యుత్తమ
 మయ్యె నన దద్విధంబు వివరించెద. 141

చ. శరలకుఁ జంద్రుఁ డీకి రవి చాల గ్రహంబు లటంచు వారలి
 ద్దఱు హితు లంచు నీశలకు దేవత లక్ష్మి యటంచు రాకు శ్రీ
 కరుఁ డగువహ్ని యంచు మును గావ్యులు శ్రీశుభవర్ణనిర్ణయం
 బరసి ఘటించి రా కృతుల నాదినభీష్టము లుల్లసిల్లఁగన్. 142

తా. శవర్ణమును ఈకారమును రేఫయును గూడిన శ్రీకారమయ్యెను. అందు శవర్ణరేఫలకుఁ జంద్రుఁడు గ్రహము. ఈకారమునకు సూర్యుఁడు గ్రహము. గనుక వారి కిద్దఱికి నన్యోన్యమైత్రి ఈకారశవర్ణముల కధిదేవత లక్ష్మీదేవి. రేఫ కధిపతి యగ్ని.

చమత్కారచంద్రికయందు.—

"లక్ష్మీప్రదో హుతాశనః" అనియు. 143

శాస్త్రకారకుఁడు.—
"శ్రియ మిచ్ఛే ద్ధుతాశనాత్" అనియుఁ జెప్పుటచేత హుతాగ్నియు లక్ష్మీప్ర
దుఁడుగను, శ్రీకారము లక్ష్మీప్రదమని యెఱుఁగునది. 144

లక్ష్యము.

సులక్షణసారంబున:—
క. శ్రీకారము ప్రథమంబున, బ్రాకటముగ నున్నఁ జాలు బహుదోషంబుల్
పోకార్చి శుభము లొసఁగును, బ్రాకటముగ నినుము సోఁకుపరుసము మాడ్కిన్. 145

మఱియు, విశ్వేశ్వరఛ్ఛందంబున:—
గీ. దిక్ప్రసిద్ధంబుగా మును దీర్ఘమయ్యు, ననఘతరసంయుతాక్షర మగుటఁ జేసి
ధరను శ్రీకార మతిశుభదాయి యగుచుఁ, గాంచె నాన్యుక్తలిఖితవిఖ్యాతి రామ!

సురనరతిర్యగ్గౌరవలక్షణము.

గీ. పంచవర్గాంతదుర్వర్ణపంక్తి దక్కఁ, గాదుల సురగతు లగు నవి గురువు లైన
నృగతు లగు నధోగతి యగు రేఫ యొక్క, నఙఞణనమలు తిర్యక్కు లానందరంగ!

తా. కవర్గు, చవర్గు, టవర్గు, తవర్గు, పవర్గు యీ ౫ వర్గువులయందలి కడపటి యక్షరము లగు ఙఞణనమలు గాక తక్కిన యిరువదియక్షరములు సురగతులు. ఆయక్షరములు గురువు లైన నరగతులు. రేఫమాత్ర మధోగతి. ఆ రేఫ తక్కఁ దక్కిన యకారాద్యక్షరములు ఙఞణనమలు ఇవి తిర్యగ్గతు లనఁబడును. పద్యాదిని సురగతులు నరగతులు నైన యక్షరములఁ బ్రయోగింపవచ్చును. తిర్యగ్గతులు కూడవు. అధోగతియగు రేఫ పనికిరాదు.

ందుకు లక్ష్యము, శ్రీధరఛ్ఛందంబున:—
. సురనరతిర్యగ్గౌరవ, వరగతు లగుభూసురాదివర్గాక్షరముల్
గురులఘువులు నరసురగతు, లరిరాయవిఘాలసోమ యవనీపాలా. 148

విసర్పగారుడమున.—
. వణమబఝావిహీనం బగువర్గపంచకములఁ గల్గినక్షరము లెల్ల
నెరయంగఁ గుఱుచ లై నిర్జరగతు లగు, నిరుద లై యుండిన నృగతు లగును
న ఋ ౠ ఌ ౡ ఙఞణనమలు రేఫవిహీన,యాద్యష్టకమును దిర్యక్ప్రపంబు
అగుగాని రేఫ యధోగతి యగు నిందుఁ, బ్రత్యేకదళము లేర్పడఁగ వరుస
. సురనృగత్యక్షరంబులు శుభము లొసఁగు, మధ్యఫలద తిర్యగ్గతమాత్ర కాలి
నిరయగతవర్ణ మొక్కటి నెరయఁ గాను, బ్రోఁథకవులు రచింపక వ్యునుల నెంచల.

క. సురనరగతు లిచ్చు శుభము, మఱి తిర్యగ్వర్ణపంక్తి మధ్యమఫలముల
నెరపు నధమంబురేఫయు, సరసా! యానందరంగ సదయాపాంగా! 150

మఱియు, కవికంఠపాశమున:—

"దేవనృతిర్యగ్గౌరవభేదా గతయ శ్చతుర్విధావర్ణాః,
తత్ఫలమలఘవో దేవాః కచటతపా అథనరాదీర్ఘాః." 151

వ. అనియున్నది గాన తెలియునది.

అల్పప్రాణ మహాప్రాణాక్షరములు.

"వర్గాణాం ప్రథమతృతీయా అంతస్థా శ్చాల్పప్రాణాః,
యథా తృతీయా స్తథా పంచమా ఇతరేసర్వేమహాప్రాణాః." 152

శ్రీధరచ్ఛందంబున.—

క. అల్పప్రాణము లతిమృదు,జలోచితపచనపంక్తి ఝుఛఘుధఘతములా
నల్పకఠోరాక్షరముల,వల్పాటగునవి మహాయుతప్రాణంబుల్. 153

క. సరళము లగువర్ణములే,ధర నల్పప్రాణములు పదంపడి కఠినా
క్షరతతులె మహాప్రాణము, లరయగ నానందరంగ యమితశుభాంగా! 154

తా. లలితములై యొత్తఁబడనియక్షరము లల్పప్రాణము లనఁబడును. అవి మంచివి. కఠినములై యొత్తఁబడినయక్షరములు మహాప్రాణములు అవి మంచివి కావు.

విషమాక్షరవిచారము.

ఉత్తమగండచ్ఛందంబున:—

క. అకచటపా లనఁగ నైదును, బ్రకటంబుగ బుతుల గిరులఁ బదునొక్కంటన్
వికటముగఁ బెట్టి పద్యము, సుకవులు సత్ప్రభులకీ రశుభదము లగుటన్. 155

మఱియు, భీమనచ్ఛందమున:—

క. అకచటతప లీయారును, బ్రకటితముగ బుతుల గిరులఁ బదునొక్కంటన్
వికటముగఁ బూని చెప్పిన, నకటా మఱి మడియుచుండ నజుఁడో హరుఁడో. 156

అనంతచ్ఛందంబున.— (1. 25)

క. పురళరరసగిరిరుద్రుల,నరయ నకచటతప లిడుట యనుచిత మయ్యా
క్షరములు నరచభజంబులు, బరిహరణీయంబు లాదిఁ బంకజనాభా. 157

వ. అని యున్నది గనుకఁ దెలిసి ప్రయోగించునది. 158

క. కృతులన్ స్త్రీపుంలింగా,ద్భుతశబ్దము లునుపకను నపుంసకము లిడన్
క్షితిఁ భారయును ఫలికి వజ్రారతవిజయానందరంగ రాయబిడౌజా. 159

కవిసర్పగారుడమున:—

క. సంగతిఁ గృతుల స్త్రీపుంలింగసుశబ్దములు నిలుప లెస్సగు మొదలన్
వెంగలిబుద్ధి నపుంసక, లింగం బగుశబ్ద మిడిన లేవు సుఖంబుల్. 160

వ. అనియున్నది గనుకఁ దెలిసి ప్రయోగింపఁదగినది. 161

దేవతావాచకభద్రవాచకములు.

క. శుభవిజయదేవతా శ్రీ, విభవాయురభీష్టకుశలవిధుముఖ్యములౌ
శుభశబ్దంబులు మొదలన్, బ్రభువుల కైఁ జెప్పవలయు రంగన్నృపాలా. 162

వ. పద్యాదిని మంగళకరముగా నుండుశబ్దములు నిలుపఁదగు ననుట. 163

ఇందుకు లక్ష్యము, కవికంఠపాశంబున:—

"దేవతావాచకాః శబ్దా యేచ భద్రాదివాచకాః,
తే సర్వే నైవ నింద్యా స్స్యు ర్గణతో లిపితో౽పి వా:" 164

సాహిత్యచూడామణియందు:—

"అథసిద్ధిప్రణవాదిశ్రీ చంద్రసూర్యదీర్ఘాయుః,
ఆరోగ్యకుశలవాణీసాగరమేఘాదిమంగళాశ్శబ్దాః" 165

కవిసరిర్పగారుడమున:—

క. తరణీందుభద్రసాగర, గిరికుశలారోగ్యమేఘగీస్స్తుత్యాయు
స్స్ఫురదమలకీర్తిసుమనో, త్కరాదివాచకము లిడఁగఁ దగుఁ బద్యాదిన్. 166

మఱియును.—

గీ. దేవతావాచకముల వర్తిల్లనేని, భద్రవాచకములఁ గూడి పరగనేని
నగణసంపర్కలబ్ధితోఁ దగిరెనేనిఁ, గ్రూరసంయుక్తలిపు లైనఁ గూడు మొదల.

మఱియును, కావ్యచింతామణియందు.—

క. నిరుపమకావ్యాదిని సుర, వరభద్రాదిప్రశస్తవాచకపదముల్
చెరసినఁ దద్దుష్టగణా, క్షరదోషము లుజ్జగించి సంపద లిచ్చున్. 168

మఱియు, ననంతచ్ఛందంబున.—

క. [1]తనరఁగ శుభవాచకములు, ఘనతరముగ దేవవాచకంబులు నై పే
ర్చినగణములు వర్ణంబులు, ననింద్యములు గృతులమొదల నహిపతిశయనా! (1-28)

పృథివ్యాదిపంచతత్త్వములు.

గీ. ఎనిమిదియుఁ బాలు గా నైదు నేడుగడెలు, పంచతత్త్వంబు లుండు రేపగలు వరుస
నందు గురుశుక్రశనులవ్యోమాది యగుచు, నడుచునవమోహనాంగ! యానందరంగ!

1 ఒనరఁగ.

తా. పృథ్వీతత్త్వమున కెనిమిది గడియలు, జలతత్త్వమునకు నాలుగుగడియలు, అగ్నితత్త్వమునకు నాలుగడియలు, వాయుతత్త్వమున కైదుగడియలు, నాకాశతత్త్వమునకు నేడుగడియలు. మొత్తము 30 గడియలు. ఆదివారము మొదలు బుధవారమువఱకుఁ బృథివ్యాదిగాఁ జరించును. గురుశుక్రశనివాసరముల నాకాశము మొదలుగాఁ జరించును. ఈయైదును వరుసగా సంపద, శుభము, ఆర్తి, రోగము, దారిద్ర్యము నిచ్చునవి గనుక నివి తెలిసి కవిత్వము చెప్పనది.

ఇందుకు లక్ష్యము, కవిసర్పగారుడమున:—

సీ. ఉర్వికి నెనిమిది యుదకంబునకు నాల్గు, గాడ్పునెచ్చెలి కాలు గాలి కైదు
నాకాశమున కేడు నై తత్త్వముల కిట్లు, ముప్పదిగడియలు తప్పకుండు
రవిశశికుజబుధదివసంబులను భూజలాగ్నివాయువులకు నాది యగుచు
వరుసఁ బ్రవర్తిల్లు గురుశుక్రశనులందు, నాకాశమున నాది యగుచు నడుచుఁ
తే. గాన నిట్లుండు వారసంగతులు దెలిసి, తత్త్వవేళల నాయైదుతత్త్వములకుఁ
గ్రమదశుభమృతిరుగ్దరిద్రత్వములగు, ఫలముల నెఱింగి కవిత చెప్పంగవలయు. 171

మఱియును,

క. కలిమి శుభ మార్తి రోగము, లిలకింపఁ దరిద్రతయుఁ బృథివ్యాదిజో
నిలగగనవేళలఁ గవితలు చెప్పిన నొదవు గంగధరణీనాథా! 172

బాలాదిపంచస్వరములు.

సీ. మొనసి శకారంబు మొదలు క్షకారంబు, వఱకును గల్గినవర్ణసమితి
ముప్పదైదక్షరంబులకు బాలకుమార, రాజ్యవృద్ధమృతస్వరంబు లనఁగఁ
బరగుచు నొక్కొక్కస్వరమున కాఱేసి, గడియ లేడేసి యక్షరము లొప్పు
క్రమముగా నది యింద్రయమవరుణకుబేర, భర్గదిక్కులఁ దేఱుఁ బగలు వెలుఁగు
తే. నెట స్వరములొండె దానికి నెదురుకొనుచుఁ, గుశలధనధాన్యపీడార్తులొసఁగువాని
ఫలముల నెఱింగి కవి కవిత్వంబు పలుకు, నాయకుని జేరు లక్ష్మి యానందరంగ!

తా. శకారము మొదలు క్షకారమువఱకుఁ గలిగిన 35 అక్షరములకు, బాలస్వరము, కుమారస్వరము, రాజ్యస్వరము వృద్ధస్వరము, మృతస్వరము నన 5 విధంబుల స్వరములు చెలఁగు నందొక్కొక్కస్వరమునకు వరుసఁగ నేడేసియక్షరములవంతునఁ జెల్లును. ఒక్కొకస్వరమున కాఱేసిగడియలచొప్పున గలుగుటఁజేసి, బాలస్వరము తూర్పునను, కుమారస్వరము దక్షిణమునను రాజ్యస్వరము పడమరను వృద్ధస్వర ముత్తరమునను మృతస్వర మీశాన్యమునను రేయుంబవలు వెలుఁగుచు, సంతోషము ధనలాభము, రాజ్యలాభము, శరీరపీడ, యధికక్లేశము నన నీయైదు ఫలముల నిచ్చును గనుక

లక్షణకవి యగువాఁడు స్వరనిర్ణయ మెఱింగి యేదిక్కున స్వరమున్నదో యాదిక్కున కెదురుగాఁగూర్చుండి కవిత్వము రచియించినఁ గృతిపతి కాయురారోగ్యభాగ్యములు గలుగును.

ఇందుకు లక్ష్యము, కవిసర్పగారుడమున:—

క. అసదృశ కాదిక్షాంతార్ణసమూహంబునకుఁ దగు స్వరంబులు వరుసన్
బాసఁగఁగను నేడింటికి, వెస బాలకుమారరాజ్యవృద్ధామృతముల్. 174

మఱియును.

వ. ప్రపదవిధిజ్ఞులైనకవిరాజులు బాలకుమారరాజ్యవృ
ద్ధామృతములం దెద్దిక్కునఁ గృతాంతుఁడు కాపుర మున్నచోటఁ బ
శ్చిమమున నుత్తరంబునను దీగలు దిక్కున నుండుఁగానఁ బ
ద్యము నిడ దత్ఫలం బెఱిఁగి యాముఖమై రచియింపఁగాఁదగున్. 175

శా. బాలాదిస్వరపంచకంబునకు నాభౌనూదయం బాదిగాఁ
గాలంబు ల్విభజించి యాఱుగడియల్ గాఁ జేసి యొండొంటికిన్
వాలాయంబుగఁ బంచివేసి ఘనకావ్యంబుల్ కవిశ్రేష్ఠు లా
వేళన్ దత్ఫలనిర్ణయంబుకొలఁదుల్ వీక్షించి చెప్పందగున్. 176

క. బాలస్వర మతిలాభము, పాలింపఁ గుమారరాజ్యములు ధనరాజ్య
శ్రీ లరజాడ్యము వృద్ధఁ, బాలఁబసఁ గడ మృతపలి దాఁగృతికర్తన్. 177

వ. అనియున్నది గనుక లెస్సగాఁ దెలిసి కవిత్వముం జెప్పునది. 178

రసమైత్రి.

క. నరకరుణాహాస్యము లుర్వరవీరభయానకములు రౌద్రాద్భుతముల్
మఱి బీభత్సము శృంగారరసముఁ గదియింపఁ దగును రంగనృపాలా. 179

తా. కరుణారసమునకు హాస్యరసమునకు వీరరసమునకు భయానకరసమునకు, రౌద్రరసమునకు, అద్భుతరసమునకు, బీభత్సరసమునకు, శృంగారరసమునకు నన్యోన్యవైరముగనుక రసమైత్రిఁ దెలిసి గణములలోఁ బ్రయోగించఁదగినది.

ఇందులకు, సులక్షణసారంబున.—

గీ. మున్ను శృంగారభీభత్సములకు నొంట,దరులు తమలోన వీరభయానకములు
సమవిరోధంబు రౌద్రాద్భుతముల కపుడు,హాస్యకరుణములకుఁబగయనుదినంబు.

జీవనిర్జీవవ్యాధిత నక్షత్రములు.

వాసిష్ఠసంహితయందు.—

"నిర్జీవం సప్తఋక్షాణి సజీవం ద్వాదశ స్మృతమ్,
వ్యాధితం నవఋక్షాణి కార్యఋక్షం సమారభేత్." 181

సాహిత్యచూడామణియందు.—

"జీవయుక్తే ఘనం భాగ్యం వ్యాధ ర్వ్యాధియుతేషు చ,
జీవహీనే తు మరణమ్" ఇతి. 182

క. సతచుక్కలు తగు నిర్జీవత మఱి పండ్రెండు జీవవంతంబులు వ్యా
ధితములు దొమ్మిది రవివిల, సితనక్షత్రంబు మొదలు శ్రీరంగనృపా. 183

తా. సూర్యుఁడేనక్షత్రమున నున్నాఁడో యది మొదలు ఏడునక్షత్రములు నిర్జీవము లనఁబడును. వానియందు సాహిత్యం బారంభింపరాదు. అవ్వలిపండ్రెండునక్షత్రములు సజీవము లనఁబడును అవి మంచివి. తక్కువానినక్షత్రములు వ్యాధితములు గనుక నవి కారావని తెలియునది.

ఇందుకు లక్ష్యము, అధర్వణచ్ఛందము:—

క. కమలహితుఁ డున్ననక్షత్రము మొదలుగ నేడుదోషతసుములు నడుమన్
బ్రమదప్రదములు పండ్రెండమరఁగ నశుభములు తొమ్మిదిడఁ బద్యాదిన్. 184

జీవపక్షమృతపక్షనక్షత్రములు.

కవికంఠపాశమున:—

"రాహుభుక్తాని ఋక్షాణి జీవపక్షే త్రయోదశ,
చతుర్దశకభోజ్యాని మృతపక్షే ప్రకీర్తితాః" 185

గీ. రాహు వసియించినట్టితారకము మొదలు, నవలిపదునాల్గు మృతము లౌ నతనిభుక్తి
కమరపదుమూఁడు జీవయుక్తములు శ్రీకరంబు లవి యగు నానందరంగభూప!

తా. రాహువు తలక్రిందుగా నక్షత్రములఁ జరించువాఁడు గనుక నాతఁ డున్ననక్షత్రము మొదలు పదునాలుగునక్షత్రములు మృతనక్షత్రములు. కాన వానియందుఁ బ్రబంధాదిపద్య ముపక్రమించిన నశుభము. అతని భుక్తికిమ్మైననక్షత్రములు పదుమూఁడు జీవనక్షత్రములు గనుక నవి మిక్కిలి శుభకరములని తెలియునది.

ఇందుకు లక్ష్యము, శ్రీధరచ్ఛందంబున:—

క. విదితముగ రాహుభుక్తికి, నొదవినపదుమూఁడు జీవయుక్తము లవియు
న్నది మొదలు సెదుటితారలు పదునాలుగు మృతము లనఁగఁబడు నెల్లెడలన్. 187

కవిగజాంకుశమున:—

క. పతి మృతుఁ డగుఁ బద్యాదిని, మృతనక్షత్రంబు లిడిన ; యుదురక్షాఖ్యా
న్వితుఁ డగునమృతము లన నప్రతిమము లగుతారకములఁ బద్యాది నిడన్. 188

వ. అనియున్నది గనుకఁ దెలియునది. 189

దగ్ధజ్వలితధూమితనక్షత్రములు.

సంహితాసారే:—

"క్రూరోన్ముక్తం దగ్ధం క్రూరయుతం జ్వలితధూమితం పురతః,
శన్యర్క రాహుమాహేయ ఏతే పాపాః ప్రకీర్తితాః." 190

క. ఇనశనికుజరాహువు లొయ్యన విడిచినయవియు నిలిచినవి యెదిరినవిన్
ఘనదగ్ధము లన జ్వలితము, లన ధూమితము లనుతార లగు రంగన్నృపా! 191

తా. సూర్యుఁడు, శని, అంగారకుఁడు, రాహువు యీనలుగురు క్రూరగ్రహములు గనుక నాగ్రహము లనుభవించివిడిచిన నక్షత్రములు దగ్ధము లనియు, వాసముచేయు నక్షత్రములుజ్వలితములనియు, ప్రవేశింపఁబోవు నక్షత్రములు ధూమితము లనియుఁ జెప్పఁబడును. కావునఁ బద్యాదిగణముయొక్క నక్షత్రము, ప్రబంధమారంభించిననాఁటి నక్షత్రము, ప్రభువునక్షత్రము నీమూఁడును పైనుదాహరింపఁబడిన మూఁడు తెగలలోఁ జేరకయుండవలెను.

ఇందుకు లక్ష్యము - గోకర్ణచ్ఛందంబున:—

క. క్రూరగ్రహభుక్తము లగు,తారలు దగ్ధములు; ధూమితంబులు వానిన్
జేరంగ నెదుర నున్నవి;క్రూరయుతంబు లవి యెఱిఁగికొనుజ్వలితంబుల్. 192

అథర్వణచ్ఛందంబున:—

గీ. ధనముఁ గోలుపుచ్చు దగ్ధనక్షత్రంబు, చాలఁగీడుఁ దెచ్చు జ్వలితతార
ధూమితంబు మారితునిఁ జేయు మన్నటు, గాన మొదట నిలుపఁగాదు వీని. 193

మఱియును, కవికంఠపాశంబునందు.—

"ఏవం గజానాం నక్షత్రం కర్తుర్జన్మర్క్షకం తథా,
కర్తుర్నామాదివర్ణర్క్షం శ్లోకస్యాద్యక్షరర్క్షకమ్. 194
అనుకూల్యం సముద్వీక్ష్య శ్లోకాద్యా రచయే ద్బుధః,
అన్యథా దోషబాహుళ్య ముభయో స్స్యా న్న సంశయః" 195

కవిసర్పగారుడమున.—

గీ. గణముతారయుఁ బతితారకమును రెండు, క్షేమసిద్ధికి వ్యాధినిర్జీవగతుల
జ్వలితధూమితదగ్ధప్రసంగములను, క్రూరయుక్తులు గాకుండఁ గూర్పవలయు. 198

మఱియును, గోకర్ణచ్ఛందంబున.—

క. పతితారకుఁ బద్యముఖస్థితతారకమునకుఁ జెలిమి తెలియక జడుఁడై
కృతి యొండెఁ బద్య మొండెను విదితంబుగఁ జెప్పునతఁడు వీరుఁడె కాఁడే. 197

అక్షరములకు నామనక్షత్రములఁ దెప్పువివరము.

చూచేచోలా అశ్విని ఇత్యాదులు.

వ. ఈనాలు గక్షరములు నక్షత్రములకు నాలుగుపాదములుగాఁ దెలియఁగలది. 198

షష్ఠాష్టకములు.

గీ. మెఱయుమీనతులలును మిథునవృశ్చికములు, వృషభధనులు మకరమృగవరములు
ఘటకుళీరములును గన్యకామేషములు, చేరఁదగదు రంగధామణీంద్ర! 199

తా. మీనతులలకు, మిథునవృశ్చికములకు, వృషభధనుస్సులకు, మకరసింహములకు, కుంభకటకములకు, కన్యామేషములకును, షష్ఠాష్టకములు. కావునఁ బద్యాద్యక్షరరాశికిని, ప్రభువు నక్షత్రరాశికిని ఇవి పరిహరించి చెప్పవలెను.

ఇందుకు లక్ష్యము, విశ్వేశ్వరచ్ఛందంబున.—

గీ. మీను తూని కోల మిథునంబుఁ దేలును, ఎద్దు విల్లు మెంసలి పెద్దమెకము
కుండ యెండ్రకాయ గొఱ్ఱియ మగువతోఁ గూడెనేని మిగులఁ గూడ దండ్రు.

సత్త్వరజస్తమోవేళానిర్ణయము.

గీ. చంద్రగురుదినముల సత్త్వంబు కుజశుక్రదివసములను రజము రవి బుధార్కి-
వాసరములఁ దమము వరలు నాలుగు గళ్లు, లగ్నమండు శనికి రంగభూప! 201

తా. సోమగురువారముల నుదయాది సత్త్వవేళ. అంగారక శుక్రవారముల నుదయాది రాజసవేళ. రవి బుధశనివారముల నుదయాది తామసవేళ. శనివారము తప్పతక్కినవారములయందు లగ్న మొకటికి మూడుమ్మపావుతిక గడియ. శనివారము నాఁడు లగ్న మొకటికి నాలుగు గడియలు.

ఇందుకు లక్ష్యము, సంహితాసారమున.—

"సత్త్వవేళా చంద్రగురూ రాజసా కుజభార్గవౌ,
అర్కార్కిసోమపుత్రాశ్చ తమోవేళా చతుర్ఘటీ!" 202

విశ్వేశ్వరచ్ఛందంబున.—

గీ. శశిగురుదినోదయంబులసత్త్వ మొదవుఁ, గుజకవిదినోదయంబుల రజము పరగుఁ
దరణిబుధశనిదినములఁ దమము వెలయు, నాల్గుగడియలు దనరు లగ్నంబు శనికి.

వ. ఇఁక నిమూఁడువేళలలో సాహిత్యము చెప్పుటకు నిర్ణయము. 204

గీ. ఝషధను స్త్రీకటకములు సత్త్వవేళ, అజతులావృశ్చికవృషములు రజమువేళ
మకరిహరిఘటయుగము తమంబువేళ, రచనకు నయోగ్య మండ్రు శ్రీరంగధీర!

తా. మీనము, ధనుస్సు, కన్య, కటకము యీనాల్గురాసులు కలవారిపేర సత్త్వవేళం బ్రబంధ మారంభింపరాదు. మేషము, తుల, వృశ్చికము, వృషభము, యీనాలుగురాసులు కలవారిపేర రాజసవేళయం దారంభింపరాదు. మకరము, సింహము, కుంభము, మిథునము యీనాల్గురాసులు గలవారిపేరం దామసవేళం బ్రబంధ మారంభింపరాదు.

ఇందుకు లక్ష్యము, కవిసర్పగారుడమున.—

సీ. అంగనాచాపమత్స్యకుళీరరాసుల వెలయువారికి సత్త్వవేళలందు
వృషభతౌలీమేషవృశ్చికరాసుల వెలయువారికి రజోవేళలందు
మకరపంచాస్యయుగ్మకకుంభరాసుల వెలయువారికిం దమోవేళలందుం
గూర్చుండి కబ్బంబుం గూర్చియిచ్చిన భర్త మట్టు మేంఁడాదికి మట్టువడును
తే. గవియు నన్నిదినాలకే కర్తతోడ, గంటగొట్టినచందాన గంతువేయు
శిథిలమై కావ్యసరణి విచ్ఛిత్తిం జెందుం, గర్తృకారసంస్కారసంగతులం గూడి.
వ. అనియున్నది కానం దెలిసి రచియించునది. 207

నక్షత్రములకు రాసు లేర్పఱచుక్రమము.—

అశ్వినీ భరణీ కృత్తికాపాదః మేషమ్—ఇత్యాదులు.

రాశ్యధిపతులు.

గీ. రవివారికి రాజుకర్కికి నవనిజుం డజ, వృశ్చికములకు బుధుండు స్త్రీమిథునములకు
గురుండుఝషధనువులకు శుక్రుండువృషభ,తులలకార్కిమకరకుంభములకుంబతులు.

తా. సూర్యుండు సింహమునకుం, జంద్రుండు కర్కాటకమునకు, నంగారకుండు మేషవృశ్చికములకు, బుధుండు కన్యామిథునములకు, బృహస్పతి ధనుర్మీనములకు, శుక్రుండు వృషభతులలకు, శని మకరకుంభములకు నధిపతు లని తెలియునది.

ఇందుకు లక్ష్యము కవిసర్పగారుడమున.—

చ. దినపతికర్త కేసరి, కధీశుండు కర్కికిం జంద్రుండు, దుర్వినం
దనుం డజవృశ్చికంబులకు నాథుండు, సౌమ్యుండు రాజు యుగ్మకాం
గనలకుం,జాపమత్స్యములకర్త బృహస్పతి, భార్గవుండు భ
ర్త నలిం దులావృషంబులకు, గ్రాహఘటాప్రభుం డర్కజుం డగుగా. 209

గ్రహమైత్రి.

సీ. తరణికి శశికుజగురులు మిత్రులు శుక్రశనులు విద్వేషులు సముండు బుధుండు
చంద్రునకును సూర్యసౌమ్యులు మిత్రులు శనిశుక్రగురుకుజుల్ సము లనాను

కుజునకుఁ జంద్రార్కగురులు హితులు శుక్రార్కజు లుత్తుల్యు లరాతి బుధుఁడు
బుధునకు సూర్యశుక్రులు హితు ల్శనికుజగురులును సములు చంద్రుఁడు వైరి
గురునకు రవిహిమకరకుజుల్ హితులు శత్రులు కవిబుధులు మందుండు సముఁడు
కవికి మిత్రులు బుధార్కజులు తుల్యులు కుజగురువులు చంద్రభాస్కరులురిపులు
తే. మందునకు బుధశుక్రులు మైత్రివారు,సముఁడు ధిషణుఁడు కుజసూర్యచంద్రు లరులు
గాఁగ సమమైత్రి వైరముల్ గ్రహముల కగు, రసికమణి విజయానందరంగశౌరి.

తా. సూర్యునకుఁ జంద్రాంగారకులు మిత్రులు, శుక్రశనైశ్చరులు శత్రులు, బుధుఁడు సముఁడు ; చంద్రునకు సూర్యబుధులు మిత్రులు, శుక్రశనిబృహస్పతి కుజులు సములు; శత్రువులు లేరు, అంగారకునకుఁ జంద్రసూర్యబృహస్పతులు మిత్రులు, శనిశుక్రులు సములు, బుధుఁడు శత్రువు; బుధునకు సూర్యశుక్రులు మిత్రులు, శన్యంగారకబృహస్పతులు సములు, చంద్రుఁడు శత్రువు; బృహస్పతికి సూర్యచంద్రాంగారకులు మిత్రులు, శని సముఁడు, బుధశుక్రులు శత్రువులు; శుక్రునికి శనిబుధులు మిత్రులు, అంగారకబృహస్పతులు సములు, సూర్యచంద్రులు శత్రువులు; శనికి బుధశుక్రులు మిత్రులు, బృహస్పతి సముఁడు, సూర్యచంద్రాంగారకులు శత్రువులు గనుకఁ దెలియునది.

ఇందుకు లక్ష్యము, సులక్షణసారంబున.—

సీ. ఇనశశుల్ రవికుజు లినగురు ల్గురుభూజు లుశనార్కజుల్ శుక్రశశితనూజు
లన్యోన్యమైత్రివా రమరంగ బుధరవుల్ గురుసుధాధాములు కుజశశులును
మందసౌమ్యులు సమమైత్రివారలు గురుశనులును గవికుజుల్ సమమువారు
మార్తాండశుక్రులు మందప్రభాకరు లన్యోన్యశాత్రవు లైనవారు
తే. రాజసౌమ్యులు శత్రుమిత్రములవారు, గురుకవులు కుజసౌమ్యులు గురుబుధులును
శనికుజులు భార్గవేందులు సౌరిశశులు, వరుస సమశాత్రవంబుల వారు రాము.211

మఱియును, కవిసర్పగారుడమున.—

గీ. మైత్రి యత్యుత్తమము సమమైత్రి గలయ,మధ్యమం బగు సమ మధమంబుఁ దలఁప
శాత్రవము మారణముశత్రుమిత్రయుతము,జగడమువిరోధ మగుసమశాత్రవమున.
వ. అనియున్నదిగనుక నిది తెలిసి సాహిత్యము ఘటియించునది. 213

గ్రహవర్ణనిర్ణయములు.

క. శశిచంద్రులు తెల్లనివా, రశనిజభాస్కరులు సెరుపు సాంగిరసబుధుల్
శుభిక బహుళ్లు శ్యామానుగశ్చళ్ళి నల్లన యుంద్రు రంగజగతీనాథా! 214

క. సితచంద్రుఁ డిచ్చు గుళల మ్మసితసోముఁడు తునుము రణము సేయును రక్త
ద్యుతివిధుఁడు పీతశశి ధీరత వర్ష మొసంగుఁ జాలరంగన్నృపాలా! 215

క. నలినారి దేహగ్రహములతో, నలిపడెఁ దద్వర్ణమై శుభాశుభఫలముల్
గలిగించు భగణ మట్లనె, చెలఁగుఁ బతి చంద్రుఁ డగుట శ్రీరంగనృపా! 216

తా. చంద్రశుక్రులు తెలుపు, సూర్యాంగారకు లెరుపు, బుధబృహస్పతులు పసుపు, శనిరాహువులు నలుపు, చంద్రుఁ డేగ్రహముతోఁగూడిన నావర్ణమై యాఫలమునే యిచ్చును. తాను ప్రత్యేకముగ నుండినఁ దనఫలము నిచ్చును. శుక్రబుధబృహస్పతులతోఁ జంద్రుఁడు కూడినవాఁడు ప్రబంధ మారంభించిన శుభకరము. సూర్యాంగారక శని రాహువులతోఁ జంద్రుఁడు కూడియున్న నక్షత్రమునఁ గృతి యారంభించిన నశుభకరము. అట్లే భగణమును జంద్రాధిదైవత్య మైనగణముగనుక స్వకీయమైనఫలము నీఁజాలదు. ఏగణమునుఁ గూడియుండిన నారీతిగ శుభాశుభఫలముల నిచ్చును.

ఇందుకు లక్ష్యము, సాహిత్యరత్నాకరమందు.—

"శ్లో. రక్తే చంద్రే భవే ద్యుద్ధం కృష్ణే మృత్యు ర్నసంశయః,
తజ్జయంతు విజానీయా త్సితే శుభకరం భవేత్." 217

కవిసర్పగారుడంబున.—

గీ. చంద్రుఁ డేగ్రహంబు సరస నిల్చిన దాని,వర్ణమై శుభాశుభంబు లిచ్చు
భగణ మేగణంబుఁ దగిలినఁ దత్ఫలం, బిచ్చుఁ దనకుఁ జంద్రుఁ డీశుఁ డగుట. 218

మఱియును.—

గీ. శశియు శుక్రుండు తెల్లనిచాయవారు, సవితృఁడునుమంగళుఁడుఁ గెంపుచాయవారు
సౌమ్యుఁడునుజీవుఁడును బైఁడిచాయవారు, శనియు రాహువు నల్లనిచాయవారు.

గీ. ధవళచంద్రువలనఁ దనరారుఁ గుశలంబు, సమరము గను శోణచంద్రువలన
నీలచంద్రువలన నిధనంబు సిద్ధించుఁ, బీతచంద్రుఁడైనఁ బ్రీతిఁజేయు. 220

వ. అనియున్న దిగనుక నిది తెలిసి పద్యాదిగణంబులకు వర్ణంబులకు గ్రహమైత్రి కలుగఁ జెప్పవలెను. 221

కాళిదాసు, రఘువంశమున.—

"వాగర్థావివ సంపృక్తౌ" 222

వ. అన్నాఁడుగాన నందు మొదటివగణనగణములకు బుధశనులు గ్రహములుగనుక ను, వకారగకారములకుఁ జంద్రాంగారకులు గ్రహములుగనుకను సమమైత్రి. 223

కిరాతార్జునీయమున.—

"శ్రియః కురూణా మధిపః" 224

వ. అని యున్నది గనుక నందు మొదటి జగణతగణంబులకు సూర్యబృహస్పతులు గ్రహములు. వారి కన్యోన్యమైత్రి. శవర్ణయకారంబులకుఁ జంద్రుఁడే కర్త గనుక లెస్స. 225

ఆదిపర్వము మొదట, శబ్దశాసనుఁడు.—

"శ్రీవాణీగిరిజా" 226

వ. అనియెను గనుక నందలి తొలిగణము లగుమగణసగణములకు బుధశనులు గ్రహములుగనుక వారికి సమమైత్రి. శవర్ణవకారములకుఁ జంద్రుఁడు గ్రహముగనుక లెస్స యని యీజాడఁ దెలిసికొనునది. 227

ఉచ్చనీచస్థాననిర్ణయము.—

గీ. మేషవృషభమకరయోషాకటకమీన, తులలు నుచ్చగతులు తులయు వృశ్చి
కకటకఝషమకరకన్యాజములు గ్రహ, రాజినీచగతులు రంగశౌరి! 228

తా. సూర్యునకు మేషము ఉచ్చ, నీచము తుల; చంద్రునికి వృషభము ఉచ్చ, నీచము వృశ్చికము; అంగారకునికి ఉచ్చ మకరము, కర్కాటకము నీచము; బుధునకు కన్య యుచ్చము, మీనము నీచము; బృహస్పతి కుచ్చము కర్కాటకము, నీచము మకరము; శుక్రున కుచ్చము మీనము, నీచము కన్య; శని కుచ్చము తుల, నీచము మేషము.

ఇందుకు లక్ష్యము, బృహజ్జాతకమున.—

"అజవృషభమృగాంగనాకుళీరా ఝషవణిజౌ చ దివాకరాదితుంగాః." 329

అథర్వణఛందమున.—

క. స్థానచ్యుతి యగు నీచస్థానగ్రహయుక్త మగుచుఁ దార్కొన్న యుదా
సీనగణంబులు పతికి సుఖానందముఁ జేయు నుచ్చకలితగణంబుల్. 230

గీ. బ్రాహ్మణక్షత్రివిట్ఛూద్రవర్ణములకు, ఘనత గ్రహమైత్రి గణమైత్రి కన్యకావి
దూరమును యోనిపొత్తువుల్ చేరవలయు, వరుసనానందరంగ భూవరపతంగ. 231

తా. బ్రాహ్మణులకు గ్రహమైత్రియును, క్షత్రియులకు గణమైత్రియును, వైశ్యులకుఁ గన్యాదూరమును, శూద్రులకు యోనిపొంతనమును ముఖ్యముగానుండవలెను.

ఇందుకు లక్ష్యము, సంహితాసారమున.—

"గ్రహమైత్రి ర్ద్విజాతీనాం క్షత్రియాణాం గణోత్తమమ్,

కన్యాదూరంతు వైశ్యానాం శూద్రాణాం యోని రేవచ". 232

అథర్వణచ్ఛందంబున.—

క. సారగ్రహమైత్రియు నొ,ప్పారఁగ గణమైత్రి మఱియు నమరఁగఁ గన్యా
దూరము పొత్తువు యోనివి,చారముఁ దగు భూసురాదిజాతుల కెలమిన్. 233

గీ. గణముమైత్రికంటె గ్రహము ముఖ్యముగాన, మొదటిపద్యమునకుఁ గదిసినట్టి
గణయుగగ్రహంబు కర్తృగ్రహంబు జేరంగవలయుఁ గోరి రంగశౌరి! 234

తా. గ్రహమైత్రి ముఖ్యముగనుకఁ బ్రబంధాదిపద్యపు మొదటిరెండుగణములయొక్క గ్రహములు, ప్రభువుగ్రహమును విరోధము లేకుండఁ జేరియుండవలెను.

ఇందుకు లక్ష్యము, కవిసర్పగారుడమున.—

గీ. గణముసామికన్న గ్రహము సత్వముగాన, నాదిగణయుగగ్రహంబు లెనసి
కలియవలయుమఱియుఁగర్తృగ్రహంబును,మొదలిగణముగ్రహముబొసఁగవలయు.

క. కృతిమొదటిపద్యమునఁ గల,పతిపేరున కిరుదెసలను బరగులిపులకున్
జత గ్రహమైత్రియె సర్వోన్నత మగు నానందరంగనరనాథమణీ! 236

తా. ప్రబంధాదిపద్యమునందలి ప్రభువుపేరునకు రెండుపార్శ్వముల నుండు నక్షరములకు గ్రహమైత్రి యుండిన సకలదోషములను హరించుననుట.

ఇందుకు లక్ష్యము, కవిసర్పగారుడమున.—

క. విరచించుకృతులపొందున, సరసపుఁబద్యంబుమొదల నక్కవివర్యుల్
పరికించి విభునిపేరిటి, కిరుదెసల శుభగ్రహంబు లిడఁగా వలయున్. 237

గీ. ప్రభువుపేరిటఁ గృతియైనఁ బద్యమైనఁ, బూన్చి రేనియు మాతృకాపూజ లేక
లక్షణకవీంద్రు లొసఁగరు దక్షు లగుట, రసికమణివిజయానందరంగధీర! 238

ఇందుకు లక్ష్యము, సాహిత్యరత్నాకరమున.—

"ప్రభు ముద్దిశ్య పద్యంవా ప్రబంధం వా కదాచన,
న వక్తవ్యం న వక్తవ్యం మాతృకాపూజనం వినా." 239

దేవదైత్యమానుషగణనిర్ణయము.

సీ. శ్రవణపునర్వసుల్ స్వాతిపుష్యాశ్వినుల్ రేవతిహస్తమైత్రిమృగశీర్ష
లమరగణంబులై యమరు జ్యేష్ఠవిశాఖ కృత్తికశతతారచిత్రమూల
మఘధనిష్ఠాసర్పమఘలు దైత్యగణంబు లార్ద్రియుఁ బూర్వత్రయంబు భరణి
రహి రోహిణియు నుత్తరాత్రయంబు మనుష్యగణము లై ధరలోన గణుతికెక్కు

తే. దేవదైత్యగణమ్ములు దెవు లొసంగు, మనుజరాక్షసగణములు మడియఁజేయు
సమగణమ్ములు మనుజనిర్జరగణములు, ప్రమద మొనరించు నానందరంగశౌరి! 240

తా. శ్రవణము, పునర్వసు, స్వాతి, పుష్యమి, అశ్విని, రేవతి, హస్త, అనూరాధ, మృగశీర్ష యీ ౯ నక్షత్రములు దేవగణములు. జ్యేష్ఠ, విశాఖ, కృత్తిక, శతభిషం, చిత్త, మూల, ధనిష్ఠ, ఆశ్లేష, మఖ, యీ ౯ నక్షత్రములు రాక్షసగణములు. ఆర్ద్ర, పుబ్బ, పూర్వాషాఢ, పూర్వాభాద్ర, భరణి, రోహిణి, ఉత్తర, ఉత్తరాషాఢ, ఉత్తరాభాద్ర యీ ౯నక్షత్రములు మనుష్యగణము. కాన నిందు దేవరాక్షసగణములు రాక్షసమానవగణములు కూడినయెడలఁ గారాదు. దేవమనుష్యగణములు కూడినను, సమగణములు కూడినను మంచిదని తెలియునది.

యోనిపొంతనము.

విశ్వేశ్వరచ్ఛందమున.—

సీ. అశ్వినిశతతార లవిరెండు నశ్వముల్ స్వాతిహస్తంబు లచ్చపుటెనుములు
తనరుపూర్వాభాద్రయును ధనిష్ఠయు హరుల్ భరణిరేవతు లవి భద్రకరులు
అభిజిత్తు మఱియుత్తరాషాఢ మూంగులు రోహిణి మృగశిరల్ రూఢిఫణులు
గర్వితాశ్లేషపునర్వసు ల్పిల్లులు మఖపుబ్బ లవిరెండు మఱియెలుకలు
వినుతపూర్వాషాఢ విష్ణునామము కపుల్ పుష్యకృత్తిక లవి భువి నజములు
బడి నుత్తరోత్తరాభాద్రలు గోవులు వైశాఖచిత్తలు వఱలుపులులు
మూలయు నార్ద్రయు మేలైనశునకముల్ జ్యేష్ఠానురాధలు చెలఁగులేళ్లు
మున్ను జెప్పినవెల్ల నెన్నఁగాఁ బోతులు పిదపఁ జెప్పినవెల్లఁ బెట్లు దలఁపఁ
పోతుఁబోతునైనఁ బోరంగఁజొచ్చును నాతినాతియైనఁ బ్రీతిసేయుఁ
తే. బోతు నాతియైన నాతి పోతునైనఁ, గలహ మగుచునుండుఁ గాన నెఱిఁగి
స్వామిభృత్యపురుషసతులకు నాదిగా, నెంచి యోనిపొత్తు లెఱుఁగవలయు. 241

తా. ఈచెప్పిననక్షత్రములలో మొదటచెప్పినవన్నియుఁ బురుషులును, వెనుకఁజెప్పినవన్నియు స్త్రీలునుగా నెంచవలెను. అశ్వమహిషములకు, సేనుఁగుసింగములకు, మూంగిపాములకు, బిల్లియెలుకలకు, వానరములకు గొఱ్ఱెలకు, గోవులకుఁ బులులకు, శునకములకు లేళ్లకు, నన్యోన్యవైరము గనుకఁ దెలిసి యుంచఁగలది.

ఇందుకు లక్ష్యము, విశ్వేశ్వరచ్ఛందమున.—

గీ. హరియు గరియును బులి ధేను వహియు మూంగి
సారమేయంబు మృగము నశ్వంబు మహిష

హరియుఁ బిల్లియు నెలుక వానరము నజముఁ
జెలిమి యొండొంటి కెనయక పొలిసిపోవు. 242

అథర్వణఛందమున.—

గీ. ప్రభువుతారనుండి పద్యాదినిలిచిన, తారదాఁక నెంచి దానిమీఁదఁ
బదియుమూఁడుగడచి పొరిన స్త్రీదార, పొత్తు వండ్రు వైశ్యపుంగవులకు. 243

ఇఁక భూసురాదిచతుర్జాతులకుఁ బొంతనము.

లక్ష్యము.—

“గ్రహమైత్రి ర్ద్విజాతీనాం” అనుటకు సమ్మతి. 244

శృంగారనైషధమున.—

శా. శ్రీరామాకుచమండలీమృగమదశ్రీగంధసంవాసిత
స్ఫారోదారభుజాంతరుండు ధరణీసంశ్లేషసంభావనా
పారీణుండు కృతార్థుఁ జేయుఁ గరుణాపాథోధి పద్మాక్షుఁ డిం
పారఁగ మామిడిపెద్దమంత్రిసుతు సింగామాత్యచూడామణిన్. 245

వ. పద్యాదినున్న మగణసగణములకు గ్రహములు బుధశనులుగనుక సమమైత్రి. ఆద్యక్షరము లైనశవర్ణరేఫలకు గ్రహము చంద్రుఁడేగనుక లెస్స. ప్రభువుపేరున శిరుపార్శ్వముల నున్నతకార అకారములకు గ్రహములు గురుసూర్యులుగనుక నన్యోన్యమైత్రి. ఇది యుత్తమము. శ్రీకారమే యాదినున్నదిగనుక సర్వదోషహరము. ఇదిగాక మగణసగణములకు రాక్షసగణముకాన శ్రీనాథుఁడు గణగ్రహమైత్రి అక్షరగ్రహమైత్రి పార్శ్వాక్షరగ్రహమైత్రి, పద్యాదిని శుభగణప్రయోగము నాగణమైత్రి వీనిని బరికించి నిర్దోషముగాఁ జెప్పినాఁడు కనుక నిట్లే మహాకవులనేకులు సలక్షణముగాఁ బ్రబంధరచనచేసి ప్రభువులపేర నంకితముచేసినారు. కనుక నాజాడ తెలియవలయును. 246

“క్షత్రియాణాం గణోత్తమమ్”. 247

అనుటకు లక్ష్యము తిక్కన, ఉత్తరరామాయణమున.—

శ్రీరాస్తాం మనుమక్షితీశ్వరభుజాస్తంభే జగన్మండల
ప్రాసాదస్థిరభారభాజి దధతీ సా సాలభంజీక్రియమ్
శుండాలోత్తమగండభిత్తిషు మదవ్యాసంగవశ్యాత్మనాం
యా ముత్తేజయతే కరాగ్ర మధులిహా మానందసాంద్రాస్థితిః. 248

వ. అనియున్నగనుక మనుమరాజునక్షత్రము మఖగనుక నది రాక్షసగణములోనిది. మగణము రాక్షసగణము గనుక శుభకరము. అతనిరాశి సింహము. ఆమగణమైనమగణముయొక్క రాశి వృశ్చికముగనుక రాశివిరోధములేదు. ప్రభువు పేరున నుభయపార్శ్వములనుండు నక్షరములు రెండును సంయుక్తాక్షరము లయిన స్త్రకారక్షకారములలో తొలి వర్ణమందలి సకారతకారములకుఁ జంద్రగురువులు గ్రహములుగనుక సమమైత్రి. మలివర్ణమందలి కకారషకారములకు నంగారకచంద్రులు గ్రహములు గనుక సమమైత్రి. సకారక్షకారములకుఁ జంద్రుఁడే గ్రహముగనుక విచారించి నిర్దోషముగా నాదిని శ్రీకార ముంచిచెప్పినాఁడు. 249

“ కన్యాదూరంతువైశ్యానాం. ” 250

భీమనఛందమున (కవిజనాశ్రయం సంజ్ఞ 1).—

క. శ్రీకాంతాతిప్రియ వా, క్కీర్తికాంతజగత్త్రయైకసేవితనుతవి
ద్యాకాంతదివ్యకావ్యస, దేకాంతనితాంతకాంతి యీవుతమాకున్. 251

వ. అని రేచనమీఁద నంకితముగాఁ జెప్పినాఁడు కాన నాతనినక్షత్రము స్వాతి. ప్రబంధాద్యక్షర మగుశవర్ణమునకు ఉత్తరాభాద్ర. స్వాతిమొదలు ఉత్తరాభాద్రవఱకు నెంచఁగా నభిజిత్తుతోఁగూడఁ బదుమూఁడునక్షత్రము లయ్యెను కాన శ్రీ దూరముదొరకెను. కృతిపతిరాశి తుల. మగణరాశివృశ్చికము గనుక రెంటికిని వైరములేదు. ఇట్లే కడవఱకుఁ దెలియునది. 252

“ శూద్రాణాంయోనిరేవచ. ” 253

శ్రీనాథుఁడు, కాశీఖండమున.—

శా. శ్రీకాశీనగరాధిరాజ్యపదవీసింహాసనస్థుండు లో
కైకగ్రామణి విశ్వనాథుఁడు విశాలాక్షీమనోభర్త సు
శ్లోకున్ దొడ్డయయల్లభూవరతనూజున్ వీరభద్రేశ్వర
క్ష్మాకాంతున్ జగనొబ్బగండని మహైశ్వర్యాన్వితుం జేయుతన్. 254

వ. అని చెప్పియున్నాఁడు. ఇందుఁ బ్రభువునక్షత్రము రోహిణి. అహియోని. మొదటి మగణము మృగయోనిగనుక రెంటికి వైరములేదు. పద్యాదివర్ణము శవర్ణముగనుక దాని నక్షత్ర ముత్తరాభాద్ర. అది ధేనుయోని. అందుకు విరోధములేదు. కృతిపతిరాశి వృషభము, గణరాశి వృశ్చికము గనుక రాశివిరోధములేదు. కృతిపతి పేరున నుభయపార్శ్వముల నుండు నకారయకారములకు గ్రహములు గురుసూర్యులు గనుక నన్యోన్యమైత్రి. కావున లక్షణకవులైనవారు తమతమ కృతినాయకునికి

నారోగ్యభాగ్యములు గలుగునట్లుగా నిర్దోషముగాఁ బ్రబంధరచన చేయుదురు.
కాన నీజాడఁ దెలియునది. 255

కవిసర్పగారుడమున.—

గీ. వర్ణనక్షత్రయోనియు వరునితార
యోనియును గూడకుండిన నొప్ప దెందు
గణముయోనియుఁ గర్తనక్షత్రయోని
యును మిగులఁ బొత్తువునఁ గూడియుండవలయు. 256

సులక్షణసారమున.—

క. ధరపై గుటగుటకవితల, నరసిన శుభలక్షణంబు లబ్బవు సుమ్మీ
పరిపరిగతుల మహాకవి, వరులకవిత్వములనున్నవై ఖరి రామా! 257

కవిగజాంకుశమున.—

గీ. గ్రహము ములికి గణము గరి యక్షరము పింజ
పద్య మెసగుకోల చోద్యమైన
జిహ్వ విల్లు నలుక శింజిని లక్ష్యంబు
ధూర్తజనుఁడు సుకవివార్త జోదు. 258

మఱియును సులక్షణసారంబున.—

క. లక్షణ మెఱుఁగనికవి యవ్యలక్షణుఁడు తదీయకవిత లాఘవ మది ప్ర
త్యక్షమునఁ గీడు చూపుఁ బరోక్షంబున స్వర్గసౌఖ్య మమరదు రామా. 259

మఱియును.—

గీ. గ్రుడ్డిమొద్దు చొన్నఁ బడ్డట్లు సన్మార్గ, మెఱుఁగలేక కవిత లెట్లుచెప్ప
నగును జెప్పెనేని హాస్యాస్పదము గాన, లాక్షణికుఁడై కావలయును రామ! 260

కవిగజాంకుశమున —

సీ. అవనిగణాలిగణావలి కధిదేవతలును వర్ణాలు గ్రహంబులును వాని
కులములు ఫలములు కూర్మలు పగలును చుక్కపొత్తువులు నచ్చుగ నెఱింగి
పిదప మహాభూతబీజచింతనమును వర్గవర్గగ్రహనిర్ణయంబు
నక్షత్రవేధయు నరిమిత్రశోధనక్రమముఁ దత్ఫలవిచారమును దెలిసి
తే. తమకు నెదురులేక తప్పించి ధారుణీ
విభులసభల బుధులు వివిధగతులఁ

తెలిఁగి బొగడఁ గవితచెప్పెడువారు స
త్కవులు గాక యితరకవులు కవులె? 261

వ. అని యున్నది. 262

మఱియును సులక్షణసారంబున.—

సీ. వినుత పద్యాది నిల్పినవర్ణమునకు నాథునివర్ణమున కరి తొడరకుండ
మొదటిరెండక్షరంబులు గణద్వంద్వంబు గ్రహాదైవములతోడఁ గలయకుండ
కృతినాథుపేరిటికిని బార్శ్వవర్ణముల్ కూరగ్రహప్రాప్తిఁ గూడకుండ
దగ్ధజ్వలితధూమితవ్యాధినిర్జీవతారకలాగులఁ జేరకుండ

తే. [1]గణగణజయామములు తత్త్వగతులు రసము
లొప్పఁగాఁ బొత్తువులు తప్పకుండఁ బలుకు
కబ్బ మొక్కటియే చాలు గంపెఁడేల
లక్షణవిహీనముల్ జగద్రక్షరామ ! 263

మిత్రారిషోడశచక్రము.

క. విధుపురహారనిధిదృగ్వననిధిరవిదిక్ఛాస్త్రదంతినృపమనుశరభూ
మిధరదివసత్రయోదశపృథుగృహముల వ్రాయవలయు శ్రీరంగనృపా ! 264

తా. చాకముగాఁ బదునాఱింట్లు వ్రాసికొని అందు నకారాది రేఁబదియక్షరములు—విధు=౧, పుర=౩, హార=౧౧, నిధి=౯, దృక్=౨, వననిధి=౪, రవి=౧౨, దిక్=౧౦, శాస్త్ర=౬, దంతి=౮, నృప=౧౬, మను=౧౪, శర=౫, భూమిధర=౭, దివస=౧౫, త్రయోదశ=౧౩, యీలెక్కమేరకు వరుసగా నకారము మొదలేఁబదియక్షరములు వ్రాసినట్టయిన నదిసిద్ధము, సాధ్యము, సుసిద్ధము, అరి. అని నాలుగుచక్రములై చక్రమొక్కటికి నాలేసియిండ్లేర్పడును. అందు మొదటిచక్రము నాల్గిండ్లకు సిద్ధసిద్ధము, సిద్ధసాధ్యము, సిద్ధసుసిద్ధము, సిద్ధారి అనిపేరులు. రెండవచక్రము నాల్గిండ్లకు సాధ్యసిద్ధము, సాధ్యసాధ్యము, సాధ్యసుసిద్ధము, సాధ్యారి అనిపేరులు. మూఁడవచక్రము నాల్గిండ్లకు సుసిద్ధసిద్ధము, సుసిద్ధసాధ్యము, సుసిద్ధసుసిద్ధము, సుసిద్ధారి అనిపేరులు. నాల్గవచక్రము నాల్గిండ్లకు అరిసిద్ధము,అరిసాధ్యము, అరిసుసిద్ధము, అర్యరి అనుపేర్లు. కానఁ గృతినాయకునిపేరియొక్క మొదటియక్షరము ప్రబంధపు మొదటి యక్షరము అరి యనుచక్రపుటిండ్లలో నుండక యుండవలెను. ఉండినఁ గారాదు.

---

1 గణజవన.

1. అకథహా	2. ఉఙప	3. ఆఖదళ	4. ఊచఫ
5. ఓడవ	6. ఌఝమ	7. ఔఢశ	8. ౡఞయ
9. ఈఘన	10. ౠజభ	11. ఇగధ	12. ఋఛబ
13. అఃతస	14. ఐఠల	15. అంణష	16. ఏటర

ఇందుకు లక్ష్యము, సాహిత్యరత్నాకరమున,—

"అద్యగ్నిరుద్ర గ్రహనేత్ర వేదరవిర్దిశర్తు ర్వసుషోడశాశ్చ,
మన్వంతరా బాణతురంగవాసరా స్త్రయోదశస్యుః పదవర్ణమాహుః." 265

లక్షణదీపిక.—

మ. మొదటన్ మూఁడిట రుద్రులన్ నిధికరాంభోరాసులన్ బంకజా
ప్తదిశారిద్విపరాణ్మనుప్రభృతులన్ బాణాద్రిఘస్రంబులన్
బదమూఁటన్ గవి యేఁబదక్షరము లొప్పన్ వ్రాసి తా వ్రాసిన
ట్లది భావింపఁగ సిద్ధసాధ్యకసుసిద్ధారుల్ తగన్ శ్రీహరీ! 266

సీ. చదురమై పదియాఱుచౌకపుటిండుల యదిరొ షోడశచక్ర మందులోన
మొదలింట మూఁటను బదునొకంటను దొమ్మిదింట రెంటను నాలుగింటఁ బదియు
రెంటఁ బదింట నాఱింట నెనిమిదింట నలిఁ బదాఱిటఁ బదునాలుగింట
నేనవతావున నేడింటను బదియేనింటను బదుమూఁట నెనసి వెలయు

తే. నక్షరంబులు గృహముల నైదుపదులు, నిలిపి పతికోష్ఠమున నుండి పలయుమాగను
సిద్ధసాధ్యసుసిద్ధారిచింతనంబు, వెలయఁ గావించి రిపులిపు ల్విడువవలయు. 267

వ. అని కవిగజాంకుశమున నున్నదిగనుక నీషోడశచక్ర మిాక్రమంబున విమర్శించు
కొనునది. 268

మాతృకాపూజావిధానము.

విప్రమాతృకకు, సిద్ధ(నిధి)ప్రదీపికయందు.—

గద్యము. అథ కుముద కుందకందుకపురందర కరిశిర గిరికందర శరదంబుదకంబు శశిబింబశుభ్రామ్ విభ్రాజమాన ముఖరాజీవ పరిమళ విలోలబాల మధుకర గరుదంచల పవనచలిత కుటిలకుంతలామ్, లతాంతబాణ ప్రాణబాణసహోదరీ నిజకృపాపాంగ తరంగిత సుధాపూరపూరిత దిఙ్మండలామ్, నిజకపోలతలదర్పణ ప్రతిబింబితరత్నకుండలామ్, అభినవ వికచకల్హార కరవీరకేసరమాలతీమాలాలాలిత నీలవేణీమ్, వీణాపుస్తకపాణిపల్లవామ్, ఆచ్ఛాదనచందనర సేనధవళీకృతతనులతామ్, శుక సనకసనందనాది మునిబృందవందితామ్, అరవిందాసన కేశవాసవ ప్రముఖ సురనికర సన్నుతామ్, సుకవిశుకఫలితపారిజాతలతామ్, మధూకతైల నీరాజన దేవధూప కదళీఫలచషక పరిపూరిత క్షీరోపహారప్రియామ్ విప్రమాతృకాంధ్యాయేత్. అనేనవాగీశ్వరీధ్యానముక్తమ్–మంత్రరహస్యే. 269

అధర్వణచ్ఛందమున.—

చ. కలువల గొప్పఁ దీర్చి సిరిగంద మలంది మెఱుంగు ముత్తియం
బులతొడవుల్ బెడంగడరఁ బూని దుకూలముఁ గట్టి చేతులం
బొలు పగురత్నవీణియయుఁ బుస్తకముఁ విలసిల్లఁ గుందకు
ట్మలరుచి నొప్పు విప్రలకుమాతృక సత్కవితాప్రదాయి ర్యై. 270

క్షత్రియమాతృకకు, సిద్ధప్రదీపికయందు.—

చూర్ణిక. విదళితకురువిందపురందరగోపసిందూరసంధ్యాభ్రబంధూకబంధురప్రభాబంధురోణామ్ శోణార్కమాణిక్యతాటంకకంకణకేయూరహారనూపురభద్రముద్రికాది విభూషణభూషితాం కదంబకుసుమకందుక విడంబితకుచకుంభభారావనమ్రమధ్యాం విద్యాధరీనికరచికురకుసుమపరాగపరిమళపరంపరార్పితమృదులపల్లవామ్, ఉత్ఫుల్లమల్లికాశోకపున్నాగ చంపకకేతకీజాతిప్రసూన మాలాబద్ధసుస్నిగ్ధవేణీం లతాంతబాణ మధురకోదండమండితకర సరోజయుగళామ్, మృగమదాగురుఘనసారచందనానులేపినీమ్, నవవికచదాడిమీకుసుమరుచిరగైరికాంబరామ్, రాజమనోహరధూపకాలాగరు (స్నేహ) దీపకనకచషకపరిపూరిత ఘృతోపహారప్రియామ్, రాజమాతృకాం ధ్యాయేత్. 271

ఇతి ధ్యానముక్తమ్.

అనేన వశ్యముఖీధ్యానముక్తమ్–తత్కథమ్.

"సంధాయ సుమనోబాణాన్ కర్షంతీం భైక్షవంధనుః,
జగజ్జైత్రాం జపారక్తాం దేవీం వశ్యముఖీం భజే." 272

అథర్వణచ్ఛందంబున.—

చ. అలపడ సంపెంగల్ తురిమి యచ్ఛపుఁగస్తురి మేనఁ బూసి కెం
పులతొడవు ల్వహించి మఱి పుష్పశరంబును దీయవిల్లుఁ జే
తుల విలసిల్లఁ గావిజిగి దూకొనుపుట్టముఁ గట్టి దీపకు
ట్మలరుచిఁ బొల్చు రాజకులమాతృక భూజనవశ్యకారి యై. 273

వ. అనియున్నది గనుకఁ గవి పూర్వోక్తప్రకారమున నుపక్రమింపఁదగినది. 274

వైశ్యకులమాతృకకు, సిద్ధప్రదీపికయందు.—

చూర్ణిక. అథ దినకరతరుణకిరణకిరవికసితకనకకమలవారితావినీలజలధరాంతరనటత్తటిల్లతాఫుల్లత్కర్ణికారకేసరకనిభప్రభాభాసమానామ్, అసమాన ఘుసృణకుంకుమ సంకుమదపంకభూషితవిపులకుచకలశశోభినీమ్, కనత్కనకమయమంజుమణిజీరహార కేయూరమనోహరామ్, నవవికచనవమాలికాకుందవితతపత్త్రివల్లికాస్తబకవిలసితకబరీమ్, అమందసౌందర్యసరసవదనారవిందకందళితమందస్మితచంద్రికాపానగర్వితపరివారగీర్వాణపురంధ్రీలోచనచకోరీమ్, ఉన్నిద్రపలాశకుసుమపరాగపరిపూరితహరిద్రారంజితాంబరామ్, శంబరారిహరకటుంబినీమ్, అంబురుహముకుళహస్తామ్ బహ్వాజ్యదీప, మాహేశ్వరధూప, కలధౌతచషక పరిపూరితమధురసోపహార ప్రియాం వైశ్యమాతృకాం ధ్యాయేత్. ఇతి. 275

అనేన సిద్ధలక్ష్మీధ్యానముక్తమ్. తథా.

మంత్రమహార్ణవే.—

"పీతాంబరా మంబుజయుగ్మహస్తాం శాతోదరీం నూతనహేమగౌరీమ్,
శీతాంశుబింబోపమచారువక్త్రాం సేవే సదా చేతసి సిద్ధలక్ష్మీమ్." 276

శ్రీధరచ్ఛందంబున.—

చ. వెలయఁగ బొండుమల్లియలు వేనలి నంగమునన్ విభూషణా
వళులు ధరించి లేఁబసుపువన్నియపుట్టముఁ గట్టి కుంకుమం
బలఁది పసిండితామరలు హస్తములన్ వెలుఁగొంద భర్మని
ర్మలరుచిఁ బొల్చు వైశ్యకులమాతృక భూరిధనప్రదాయి యై. 277

వ. ఇవ్విధంబున మాతృకాధ్యానపూజలు గావించి కవి పూర్వోక్తప్రకారంబున నుప
క్రమింపవలెను. 278

శూద్రమాతృకకు, సిద్ధప్రదీపికయందు.—

చూర్ణిక. అథ తరుణతరహరితతృణగరుడమణికలమకలత్కమణిపురందరనీలశ్యామలామ్,
కోమలకనకకదళీదళాంకురశ్యామల కర్బురకేశపాశామ్, అభినవతారుణ్యవిభవ

వితానలీలాలాలితవిలాసమండితామ్, ఇందిరానందనసుందరహారిసీలకందుకప్రస్యందకఠినకుచతటవిలుఠన్మంజుగుంజాహారలతామ్, నితాంతసుభగయూథికానువిద్ధసుస్నిగ్ధకుండలాం,దంతావళదంతకర్పూరగోరోచనానులేపితసర్వాంగీమ్,అనంగమోహనశరరూషితమేదురగ(ర)ళసోదరసుకుమారకజ్జలరేఖామనోహరవిచక్షణేక్షణాంచలచలితకర్ణావతంసితకీరశాబామ్, అకలంకశశాంకధవళదంతతాటంకవిలసితామ్, అసదృశహరిచందనతరుణకిసలయరచితాంశుకామ్,మల్లికావిచిత్రబర్హిగరుదంచితకాంచనపుంఖనిశితశరశైణవబాణాసన లలితపాణిపల్లవామ్, సుకుమారకరధూపపూతైరండతలదీపకాంస్యచషకపరిపూరితహాలారసోపహారప్రియామ్,శూద్రమాతృకాంధ్యాయేత్. 279

అనేన త్వరితాధ్యానముక్తమ్. తథా.

మంత్రదర్పణే.—

"పర్ణాంశుకాం పరుషకుంచితకేశపాశాం కర్ణావతంసపరికల్పితకీరశాబామ్,
వేదండదానమృగనాభివిలిప్తగాత్రీం కోదండకాండవిదుషీంప్రణమేన్నిషాదీమ్."

వ. అనియున్నది గనుకఁ గవి పూర్వోక్తప్రకారంబున నుపక్రమింపవలెను. 281

గీ. అద్దమునఁ గరి కాన్పించినట్టిపగిది, నంచితంబుగఁ గవితాప్రపంచలక్ష
ణంబు లన్నియు నిండె యున్నది గణించి, తెలియఘుటనాఘుటనశక్తి గలుగురాము.

మఱియును.

గీ. ఇన్నిలక్షణములు పల్కనీశ్వరునకుఁ, దరము గాదని కవు లాత్మఁ దలఁచిరేని
ప్రకటశుభలక్షణములుండిరొ కటిరెండు, చాలకుండినఁగడమరొసదయహృదయ.

వ. కావున క్వచిద్దోషయుక్తమైనను, శుభబాహుళ్యమైనయెడల నది దోషరహితమని యొఱింగి రచనసేయునది. ఇది లక్షణప్రకరణము. దీని నామూలాగ్రంబుగఁ దేటపఱిచితి నింక యతిప్రాసప్రకరణంబు వివరించెద. 284

ఆశ్వాసాంతము.

చారుమతి.—

రంగదతి సత్వర కురంగసమరాజితతురంగమమదప్రయుతసా
రంగచయముఖ్యచతురంగబలరమ్య రణరంగరిపుగర్వహృతసా
రంగతమహాగుణతరంగ కమలానటనరంగ సదపాంగకలితా
రంగనగరీనిలయ రంగవిభుభక్తమణి రంగనరనాథసోమా! 285

పంచచామరము —

గరిష్ఠబాహుగర్వమత్త కర్కశద్విపద్వసుం
ధరావరా సదృగ్యశః ప్రతాపచంద్రమోదివా

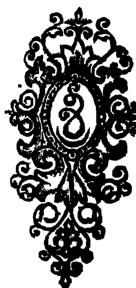
శరగ్రసక్రియోగ్రసింహికాతనూభవాయమా
నరాద్రిశాతమండలాగ్ర నందవంశభూషణా! 286

భుజంగప్రయాతము.—

నిశాధీశమందారనీహారతారా, కుశాబ్జార్జునాశ్రాభ్రగోగోమణీగీ
ర్దిశాదంతిదంతద్యుతిస్వచ్ఛలీలా, యశోవైభవోత్తుంగ యానందరంగా! 287

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమారమణ కరుణాకటాక్ష లబ్ధసాహితీవిభవ ధర్మవెచ్చకులజలధికుముదమిత్ర శ్రీవత్సగోత్రపవిత్ర వేంకటకృష్ణార్యపుత్ర విద్వజ్జనమిత్ర సుకవిజనతాలవిత్రి యార్వేల కమ్మ నియోగికులీన లక్షణకవి కస్తూరిరంగనామధేయ ప్రణీతంబైన యానందరంగచ్ఛందం బను లక్షణచూడామణియందు ద్వితీయాశ్వాసము.

తృతీయాశ్వాసము.



శ్రీవిష్ణుచరణసారస
సేవాయితహృదయ రూపజితవాసవితా
రావల్లభనలకూబర
భావజ యానందరంగ పార్థివముఖ్యా ! 1

గీ. అవధరింపుము నీపేర నంకితముగ, సకలలక్షణగ్రంథవిస్తారసార
పటిమ లన్నియు నొకటిగా ఘటనపఱిచి, లక్షణగ్రంథ మొనరింతు రంగనృపతి.

సీ. ఆదిమకవిభీమనార్యముఖ్యులు పల్కు ఛందస్సులను గల్గుచందములును
లక్షణగ్రంథమ్ములను గల్గుభేదముల్ పూని విమర్శించి వానిలోన
యతిభేదములు ప్రాసగతిభేదములు మాఱి యొనరఁ బూర్వకవిప్రయోగములను
వెదకి యన్నింటికి వేర్వేఱ లక్షణలక్ష్యముల్ సత్కవిరాజు లెన్న

తే. సకలజనముల కుపకారసరణిగాఁగఁ, దెలఁగి వివరించెదను వేడ్కఁ జిత్తగింపు
రసికమూర్తి వజారతరాయవిజయ,విక్రమానందరంగేంద్ర! వినయసాంద్ర! 3

క. క్షితిఁ గవిత యమర్చఁ జెప్పిన, యతులును ప్రాసములు వలయు నన్నిటి కవి నే
జతగూర్చి వ్రాసెద వజారతవిజయానందరంగరాయబిడౌజా ! 4

వ. తద్విధం బెట్లనిన నాదిమకవిభీమనచ్ఛందంబును, గవిరాక్షసచ్ఛందంబును, నథర్వణభాస్కరచ్ఛందంబులును, నుత్తమగండచ్ఛందంబును, ననంతచ్ఛందంబును, వామనచ్ఛందంబును, జయదేవచ్ఛందంబును, శ్రీధరచ్ఛందంబును, గోకర్ణచ్ఛందంబును, నీలకంఠచ్ఛందంబును, విశ్వేశ్వరచ్ఛందంబును, నన్నయభట్టు లక్షణసారంబును, విన్నకోటపెద్దిరాజు[1] నలంకారశాస్త్రంబును, రఘునాథయలక్షణదీపికయును, గవిసర్పగారుడంబును, గవిగజాంకుశంబును, మల్లన[2]పాదాంగదచూడామణియును మొదలుగాఁగలఛందశ్శాస్త్రంబులు లక్షణకావ్యంబులు విమర్శించి యందు మహాకవివరులు వివరించు తెలుంగంతయు నెఱింగి యెల్లరకుఁ దెలియునట్టులు తేటపఱిచెద నవధరింపుము. 5

---

1 కావ్యాలంకారచూడామణి. 2 పాదాంగచూడా; వాదాంగచూడా.

సీ. అయహాలకును గియ్యలగును కచటతపవర్గుల నాల్గేసివర్ణములుఁగ
నొకటొకటికి యతి యొప్పును చాదులుశషసలు తమలోన ఝాకుఁ జెల్లు
లళలును గిల్క ఋకారయు రేఫకుఁ జెలంగుఁ బభబభల్ వాకును బరగు నణలు
పొల్లక్షరములకుఁ బొసఁగు పవర్గు బిందూక్త మైనను మాకు నొనరుచుండు
తే. పుఫుబుభులకు ముకారంబుఁ బూన్పవచ్చు
మఱి ఋకారంబు రేఫకు విరతియగును
వ్రాయుకగ నుండుయతు లివి వరుసతోడ
శ్రీమదానందరంగ పార్థివపతంగ. 6

తా. అకారయకారహకారములును, గియ్యమడికలయక్షరములు నొండొంటికి యతిచెల్లును. కఖగఘ, చఛజఝ, టఠడఢ, తథదధ, పఫబభ యీయైదువర్గములలో నాయావర్గములోని నాల్గక్షరము లొండొంటికి యతిఁజెల్లును. చఛజఝశషసక్ష యీయెనిమిదియక్షరములు నొండొంటికి యతిచెల్లును. క్షకారము కవర్గముతోఁ జెల్లును. లకారమును, ళకారమును, వెలుపలగిలకగలయక్షరములును, ఋకారవడిగలయక్షరములు నొండొంటికి యతిచెప్పవచ్చును. పఫబభవ యీయైదక్షరములు నొకటికొకటి యతిచెల్లును. నకారణకారములును, నకారపొల్లు గలిగినయక్షరములును నొకటికొకటి యతిచెల్లును. సఫబభ యీనాల్గక్షరములకు దాఁపలసున్న లుండినచో మకారమునకు యతిచెల్లును. పుఫుబుభు యీనాల్గక్షరములును ముకారమును బరస్పరము యతిచెల్లును. స్వరములలోని ఋకారమునకును రేఫసును యతిచెల్లును. ఇదియంతయుఁ జాల వాడుకగా బహుజనులు చెప్పెదరు కావున నివియు, మహాకవిరాజులు ప్రబంధములయందుఁ బ్రయోగించుయతులును, ప్రాసభేదములును వివరించెద.

ప్రాసములకు నాదిసుకవి భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ-76):—

క. భాసురము లగుచు సుకర,ప్రాసాను ప్రాసదుష్కర ప్రాసాంత్య
ప్రాసద్విప్రాసత్రి,ప్రాసము లన షడ్విధములఁ బ్రాసము లమరుఁ. 7

మఱియు, ననంతచ్ఛందమున (1-35):—

క. సమనామప్రాసము ప్రాసమైత్రిఋత్రియును ప్రాదిసమలఘువు విక
ల్పము బిందు వర్ధబింద్వాఖ్య ముభయసంయుక్తసంధిగతసంజ్ఞికముల్. 8

తా. అనీ యివ్విధంబున సుకరప్రాసము, దుష్కరప్రాసము, అంత్యప్రాసము, అనుప్రాసము,ద్విప్రాసము,త్రిప్రాసము,చతుష్ప్రాసము, సమనామప్రాసము, ప్రాసమైత్రి,ఋప్రాసము, త్రివిధప్రాసము, ప్రాదిప్రాసము, వికల్పప్రాసము, బిందుప్రాసము, అర్ధబిందుప్రాసము, ఉభయప్రాసము, సంయుక్తప్రాసము,సంధిగతప్రాసము, సమలఘుప్రాసము అనగా ౧౯ విధముల ప్రాసములు వివరించినారు.

ఇఁకను యతులకు ఆదిమకవి భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ-62):—

క. స్వరవర్గాఖండప్రాదిస్వరబిందుప్లుతములును బ్రయుక్తాక్షరముల్
పరువడి నెక్కటి పోలిక, [1]సరస లనఁగ బదివిధములఁ జను వళ్లు మహిన్. 9

అని పది యతులున్ను,

పెద్దిరాజు అలంకారంబున:—

గీ. యతులు స్వరవర్గసరసగుణితవిభాగ
బిందుకాకుస్వరాఖండ భిన్నవృద్ధి
దేశ్యములు ప్రాదియెక్కటాదేశములును
పోల్కి గూఢస్వర మన నొప్పును బదాఱు. 10

అని పదాఱుయతులున్ను జెప్పి ఉన్నది. మఱిన్ని,

అథర్వణచ్ఛందంబున:—

సీ. స్వరయతుల్ ప్లుతయతుల్ సంయుక్తయతులును వర్గయతులు బిందువడి యఖండ
విరతి పోల్కివడి యభేదయతి సరసయతి చక్కటెక్కటియతులు మఱియుఁ
బ్రభునామయతియును బ్రాదులు వృద్ధులు మయతియు నిత్యసమాసయతియు
నాదేశయతులు రియతి ఋయతి వికల్పయతులు విభాగపుయతులు దేశ్య
తే. యతులు భిన్నయతులును గుణితయతులును
ప్రాదినిత్యసమాసవిరహితయతులు
ఖుఞ్ యతులు శకంధుయతులు నఞ్ యతు లవ
ల నసమాసయతు లిరువదెనిమిదొకటి. 11

అని యతులు ౨౯ విధములుగాఁ జెప్పి ఉన్నది. మఱిన్ని,

కవిరాక్షసచ్ఛందంబున:—

శా. శ్రీదైత్యాయతు లిర్వదొక్కటియగున్ ఋప్రాదినిత్యజ్ఞకా
క్వాదేశంబులు వృద్ధిఖుఞ్ సరసనామాఖండవర్గప్లుత
ప్రాఙుల్ బిందువిభాగముల్ స్వరజముల్ మాసుస్వరంబుల్ విక
ల్పాదుల్ చక్కటిపోల్కియెక్కటియుఁ గావ్యాళిన్ బ్రసిద్ధంబగున్. 12

అని ౨౧ విధములుగా చెప్పివున్నది. మఱియు,

నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున:—

మ. స్వరవర్గప్లుతముల్ శకంధుగణఋత్వప్రాద్యభేదోర్వను
స్వరభిన్నప్రభుకాకునిత్యములు దేశ్యజ్ఞోభయాఖండముల్

---

1 సరసలు నాఁ బదియును వళ్లు చను నిద్ధాత్రిన్.

సరసాదేశవిభాగవృద్ధులునుమాసంయుక్తవైకల్పముల్
గరిమంబోలికచక్కటెక్కటియనంగా నిర్వ్యదేడాయతుల్. 13

వ. అని ౩౨ విధములుగా జెప్పియున్నవి. ఇదిగాక జయదేవచ్ఛందంబునతొమ్మిదియతులున్ను, కవిలోకసంజీవనియందు పండ్రెండుయతులున్ను, అనంతచ్ఛందంబున ఇరువదినాలుగు యతులున్ను, నీలకంఠచ్ఛందంబున ఇరువదియైదు యతులున్ను, శ్రీధరచ్ఛందంబున ముప్పదియతులున్ను ఉత్తమగండచ్ఛందంబున పదునెనిమిదియతులును గా వారువారు వేఱువేఱువిధంబుల నేర్పరిచి యుండుదురు. వాని నన్నిటిని బరికించి యిందు స్వరయతియు, గూఢస్వరయతియు, కాకుస్వరయతియు, వాహ్వానప్లుతయతియు, రోదనప్లుతయతియు, సంశయప్లుతయతియు, గానప్లుతయతియు, వృద్ధియతియు, నఞ్సమాసయతియు, భిన్నయతియు, నిత్యసమాసయతియు, దేశ్యయతియు, మకారయతియు, వికల్పయతియు, బిందుయతియు, ప్రాదియతియు, నర్ధబిందుయతియు, వాదేశయతియుఁ, బ్రభునామాఖండయతియు, ఘఞ్యతియు, శకంధ్వాదియతియు, సంయుక్తయతియు, విభాగయతియు, చక్కటియతియు, సరసియతియు, నభేదయతియు, నెక్కటియతియు, ఋయతియుఁ, బ్రాకృతాదేశయతియు, బోలికయతియు, నఖండయతియు, సమలఘుప్రాసయతియు, రియతియు, గుణితపుయతియుఁ, బ్రాసయతియు నివిమొదలుగాఁగలయతిభేదంబులును బ్రాసవిన్యాసంబులును విమర్శించి యన్నియు నొకటిగా సంఘటించి దానిదానికిఁ బూర్వకవిప్రయోగమ్ములు లక్షణలక్ష్యంబులు నిలిపి యేయేజాతిలక్షణంబులు వివరించిన వందుకు భవదీయనామాంకితంబులుగా బద్యంబులు రచియించి యనంతరంబ లక్ష్యంబులు లిఖియించి భవదీయదయావిశేషసంపాదితమదీయమనీషాచమత్కారంబుఁ జేటపఱచెద. పామరులు పండితు లగురీతిఁ బండితులు సంతసిల్లుభాతిగా వారేర్పరిచిన యీయానందరంగచ్ఛందంబున ముందుగాఁ బ్రాసంబులు వివరించెద నందు. 14

సుకరప్రాసలక్షణము.

పెద్దిరాజు నలంకారంబున (7-74):—

క. సుకుమారము శ్రుతిసుఖదము, నకలంకము నైనవర్ణ మాద్యక్షరస్థ
స్థితికి రెండవప్రాయిసుమీ, సుకరప్రాసం బనంగ సులభము కృతులన్. 15

తా. లలితమై చెవికింపుగానుండే అక్షరము ప్రాసస్థానమునందుంచితే అది సుకరప్రాసము.

క. వరకవులపాలిపెన్నిధి, సరసుం డానందరంగజనపతి గాకన్
మఱి యెవ్వ రనుచుఁ బలికిన, ధర సుకరప్రాస మనఁగఁ దగుఁ గృతులందున్. 16

మఱిన్ని, భీమనచ్ఛందంబున (సంజ్ఞ-78):—

క. పరమోపకార ధరణీసురవరసురభూజ సుగుణసుందర తరుణీ
స్మరనిభ సుకరప్రాసం, బరుదుగఁ గృతులందు నొప్పు నభినుతచరితా. 17

దుష్కరప్రాసము.

పెద్దిరాజు నలంకారచూడామణియందు (7-78):—

క. పరువడిఁ జాదాదుల నుచ్చరణాసహ్యాక్షరముల సమకూర్చిన దు
ష్కర మనియెడు ప్రాసం బగు, సరసాలంకారమగుచుఁ జనుసత్కృతులన్. 18

తా. చెవికింపుగాక, నోటమెదుగక, దుస్తరముగా నుండే అక్షరములు ప్రాస చెప్పితే నది దుష్కరప్రాస మనఁబడును.

లక్ష్యము.—

క. నిష్కపటజనులకెల్లను, నిష్కపటంబులను రంగనృపమణి యెంతో
నిష్కర్ష నొసఁగు ననఁగా, దుష్కర మనుప్రాస మై కృతులఁ జేరొందున్. 19

అనంతచ్ఛందంబున (1-70):—

క. దోఃకీలితమణికటక యుఃరఃకలితరమావినోద రంజితసుజనాం
తఃకరణ ఖండితారిశిరఃకందుక యనిన దుష్కరప్రాస మగున్. 20

అంత్యప్రాసము.

పెద్దిరాజు నలంకారచూడామణియందు (7-80):—

క. మొదలిచరణంబుకడ శుభపద మయ్యెడిప్రాయి యన్నిపాదంబులకున్
దుదలందు నుండఁ జెప్పిన, నది యంత్యప్రాస మనఁగ నమరుం గృతులన్. 21

తా. మొందటిచరణముకడపట నున్నయక్షర మేదో ఆఅక్షరముచొప్పు గానే నాల్గుచరణాలయందు నంతమున నుండఁ జెప్పిన నది యంత్యప్రాస మగును. అని యమమునఁ బద్యమునకుఁ బ్రాసాక్షర మెద్దియో యదియ యంత్యమందుండునట్లు చెప్పిన మఱియు లెస్సఁగా నుండు ననియందురు.

లక్ష్యము:—

క. శ్రీజయకీర్తిసమాజా, రాజిలునానందరంగరాయబిడౌజా
ధీజనకల్పకభూజా, నాఁ జనుఁ బ్రాసాంత్యమై యినస్ఫుటతేజా! 22

మఱియు, భీమనచ్ఛందంబున (సంజ్ఞ-88):—

క. జనసుతభీమతనూజా!, మునయార్జిత విభవతేజ సుభగమనోజా
వినుతవిశిష్టసమాజా!, యన నంత్యప్రాస మిది యహార్పతితేజా! 23

ద్వంద్వత్రిప్రాసములు.

పెద్దిరాజు నలంకారచూడామణియందు (7-82):—

క. క్రమమునఁ బాదాదుల యం, దమలము లై రెండుమూఁడు నక్కరములు చె
న్నమరిన ద్వంద్వత్రిప్రాసము లనఁగాఁ బరగు వానిఁ జనుఁ దెలియంగన్. 24

తా. చరణాదిని మొదటి అక్షరము గాక అవతలి రెండక్షరములు చెప్పిన అక్షరములే నాలుగు చరణాలకు ప్రాసములువస్తే అది ద్వంద్వప్రాస మగును ఆరీతిగా మూఁడేసి అక్షరములు వస్తే అది త్రిప్రాస మగును.

ద్వంద్వప్రాసమునకు లక్ష్యము:—

క. శ్రీరంగరమణసేవా,పారంగతుఁ డైనరంగపార్థివమణి యా
సారంగ మెక్క తగుఁ జను,దేరం గని పొగడి రనఁగ ద్విప్రాస మగున్. 25

భీమనచ్ఛందంబున (సంజ్ఞ-82):—

క. దోసంబు లేక వస్తుని,వాసంబై పరగఁ జెప్పవలయును ద్వంద్వ
ప్రాసం బుచితాక్షరవి, న్యాసంబుగఁ గృతుల రేచ [1]యభినవచరితా. 26

త్రిప్రాసమునకు లక్ష్యము:—

క. కొమ్మనెరా బాలిని నిను, రమ్మనెరా తనదుమేను రంగాధిప! నీ
సొమ్మనెరా విడిదికిఁ దో,తెమ్మనెరా యనుచుఁ బల్కఁ ద్రిప్రాస మగున్. 27

భీమనచ్ఛందంబున (సంజ్ఞ-84):—

క. దానమున సత్యమున నభి,మానమునం బోల్ప నీసమానము ధరణిన్
గాన మనం ద్రిప్రాసము, దాన మనోహర మగును బుధస్తుతచరితా. 28

చతుష్ప్రాసము.

ఉత్తమగండచ్ఛందంబున:—

గీ. మొదటివ్రాయి గాక కొదువ నాల్గక్షరములును నాల్గుచరణములను గలుగఁ
జెప్పినదియొ కృతుల నొప్పు జతుష్ప్రాస, మనఁగ సుకవు లెన్న వాదిదేవ! 29

తా. చరణమున మొదటియక్షరము గాక తక్కిననాల్గక్షరములు చరణచరణానకు జెప్పితే అది చతుష్ప్రాసము.

లక్ష్యము.—

క. నిరతనముచిహ్న(ఘ్న)విభవత, నిరతనమును గాంచి రంగనృపమణి యొవరీ
ధరతనముం గలయని బల్కు,దొరతనమును బూనె ననఁ జతుష్ప్రాస మగున్. 30

1 నయతత్వనిధీ; నయవినయనిధీ.

అనంతచ్ఛందంబున (1-73):—

క. వారణవరద నిశాటవి, దారణ వీరావతార ధరణీసలయా
ద్ధారణ నరమునినుత యని, ధోరణిగాఁ జెప్ప నది చతుష్ప్రాస మగున్. 31

తా. ఈయాఱువిధము లగుప్రాసములు నిండావాడుక అయినందుచేత లక్ష్యాలు ప్రబంధాదులనుండేవి యెత్తివ్రాయలేదు. తక్కినప్రాసములకు వ్రాయవలెను గనుక వ్రాస్తున్నాను.

ఋకారప్రాసము.

క. ఆరయ రేఫలు మూఁడు ఋ,కార మొకటి ప్రాసముగను గదియించినచో
మీఱు ఋకారప్రాసము, పేరున నానందరంగ పృథ్వీరమణా! 32

తా. స్వరములలో ఉండే ఋకారము ౧, రేఫలు 3 గాని, ఋకారములు 3, రేఫ ౧ గాని కూర్చి నాలుగుచరణములకు ప్రాసములుగా వుంచుకొని పద్యము చెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము, అథర్వణచ్ఛందంబున:—

క. ఆరయ స్వరగణ మయ్యు ఋ,కారము ఋప్రాస మగుచుఁ గదియును రేఫన్
జేరి తనయురముఁ దన్నిన, యా ఋషిపాదములు పిసికె నచ్యుతుఁ డనఁగన్. 33

భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

క. ఆఋషికి మరుఁడు గట్టిన, చీరలు మృదులములు నవ్యచిత్రములు మనో
[1]హారులు నాతనిపృథుకటి, భారమ్మున నొక్కకనకపట్టము మెరసెన్. 34

ప్రాదిప్రాసము.

గీ. ప్రాది యైననకారశబ్దములు మూఁటి, కొకనకారంబు రేఫసంయుక్త మగు న
కార మొక్కటి మూఁడుణకారములకుఁ, బ్రాసములు చెల్లు నానందరంగధీర! 35

తా. ప్ర అనే ఉపసర్గయాదిగా గలనకారశబ్దము "ప్రాణ" అనుశబ్ద మయ్యెను గనుక ఆశబ్దములు మూఁటికి ఒకనకారప్రాసము చెల్లును. నకారములు మూఁటికి రేఫతో చేరిన ణకార మొకటి చెల్లును.

అనంతచ్ఛందంబున (1-48).—

గీ. ప్రాది యై[2]ననకారంబు ప్రాణమగుట, పరగ నణలకు [3]నొండొంటఁ బ్రాసమైత్రి
క్షోణిధరుఁ డెత్తె నేనుఁగుప్రాణమనఁగ, దానవారాతి వ్రేఁతలప్రాణ మనఁగ. 36

1 హారము లాతని; హారితము లతని. 2 యనశబ్దంబు. 3 వేర్వేఱఁ బ్రాసమయ్యె.

బృందాసంభవము, [1] వరాంతం అప్పన్న:—

క. పో సుద్యోగము చేసిన, ప్రాణంబా యిదియె నీకుఁ బాథేయం బా
మానిని మందస్మితమధు,రాననచంద్రికలఁ గ్రోలి యరుగుము పిదపన్. 37

వరాహపురాణమున:—

క. శ్రీనారాయణ నిన్నున్, బ్రాణముగాఁ జూచుకొని... 38
అని వున్నది గనుక తెలియవ్రాసినాను.

బిందుప్రాసము.

గీ. రహిని బ్రాసాక్షరాదివర్ణంబు గిలుక, నమరియుండిన నది బిందు వగుచు బిందు
వర్ణములఁ జేరి ప్రాసమై వన్నెకెక్కు, సుందరీమోహనాంగ యానందరంగ! 39

తా. మూఁడుచరణముల ప్రాసాక్షరములకు మొదటియక్షరములకు సున్న లుండి ఒకయక్షరానకు వలపలిగిలక వుంటే అదిన్ని సున్నగలయక్షరమై ప్రాసము చెల్లును.

లక్ష్యము, అనంతచ్ఛందమున (1- 51).—

గీ. పేర్చి పొల్లునకారంబు [2]బిందు వగుచు
[3]మీఁది సున్న ధకారంబు నూఁదఁ బ్రాస
బంధ మగుఁ గృష్ణుఁ డుదయించినన్ ధరిత్రి
యంతయును నిరుపద్రవం బయ్యె ననఁగ. 40

మఱిన్ని, సారంగధరచరిత్రమున:—

క. కన్దోయి చల్లగా నిటు, కందోయి నృపాలు లెస్సగా నింకొకమా
ఱందఱిముందఱ నీవని, చిందఱవందఱయి గుట్టు చిట్టాడంగన్. 41

హరికథాసారము, చతుర్థాశ్వాసము, అల్లసాని పెద్దన.—

క. అంబరము వగుల నార్చి ప్రలంబాసురుఁ డాగ్రహము వెలయఁ గదిరిన వే
శం బలరాముఁడు చేముస,లంబున వానితలఁ ద్రుంచె లావు మెఱయఁగన్. 42

భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

మత్త. అమ్మునీంద్రనివాసశక్తిఁ దదంగరాజ్యములందు మే
ఘమ్ము లెల్ల కెలఁకుల్లం గడుఁ గ్రమ్మి సర్వజనప్రమో

1 బృందావనసారంబున (ఈపద్యము అప్పకవీయములో మధుసేవనమునందు అని ఇచ్చి యున్నది) 2 బిందువగుట 3 మీఁద సున్నధకారంబు నూఁదఁ బ్రాస.

దమ్ముగాఁ బ్రచలద్బ్రహ్మాబ్జలధార లొప్పఁగ వృష్టిఁ జే
సె మ్మహానదులున్ మహాసరసీచయమ్ములు నిండఁగాన్. 43

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

లయగ్రాహి. కమ్మనిలతాంతములకు మ్మొనసి వచ్చు మధుపమ్ము... 44
అని వున్నది గనుక జాడ తెలుసుకోఁగలది.

అర్ధబిందుప్రాసము.

అనంతచ్ఛందంబున (1. 52).—

గీ. సార్ధబిందువులై తేలినట్టిటపల, కరయఁ బ్రాసంబు నిర్బిందువైనఁ జెల్లు
వీఁపు మాఁపును మఱి తలమోపు నయ్యె, మాట లేటికి మేటి తాఁ బేటికనిన. 45

నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున:—

గీ. ఒకటి కరసున్న గలిగి మూఁటి కవి లేక
ప్రాసములు లఘుపదములై పైనిజెల్లుఁ
గృతుల నొక్కొక్కచో నది యెట్టులనిన
నీకను నెఱిఁగింతుఁ జెప్పెడి సుకవులనఁగ. 46

తా. కచటతప వర్గాక్షరములలో అరసున్న గలయక్షరములు మూఁడు, సున్న లేనియక్షర మొకటిగాని, సున్న లేనియక్షరములుమూఁడు, అరసున్న గలయక్షర మొకటిగాని వున్నట్టయితే ప్రాసము చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. వీఁక నానందరంగమహీకళత్రుఁ, డాటల విధంబు రిపులను వేఁటలాడి
డాపురం బైనవైరంబు వాపుకొనియెఁ, జూచినవజీరు లాగిఁ దలలూఁచగాను. 47

మఱియు, భారతము, విరాటపర్వమున (2-271):—

క. నాకొఱఁతఁ దీర్చి వచ్చితి,నీకొఱఁతయె యింక నూతునిం దెగఁజూడన్
లోకము వంచింపం దగుఁ, జీఁకటి రేయొదవ నేమిచేయుదొ చెప్పుమా. 48

మఱిన్ని, భారతము, ఆదిపర్వమున (2-42):—

క. ఆపన్నగముఖ్యులఁ దన, వీఁపునఁ బెట్టుకొని పఱచి విపినములు మహా
ద్వీపంబులు గిరులలఘుద్వీపాలపురములు చూపెఁ జని వారలకున్. 49

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున, (4-407):—

క. మేటు లగురథికులను నొక, నాఁటికి వేవుర వధింతు నరుశరములునో
నాఁటి పడవైచునంతను, వేఁటాడెనఁ బ్రతిబలంబువీఁకల నెల్లన్. 50

వరాహపురాణమున.—

క. ఆచింతామణి మని తనపేచమణఁచుదాఁక నీక పృథుశోభముచే
దాఁచుకొనుఁగాక నాచే, నీచే నిఁక మోసపోవునే నరనాథా! 51

వ. అనివున్నది గనుక సూచనగా వ్రాసినాను.

అభేదప్రాసము.

కవిరాక్షసచ్ఛందమున.—

క. లళలకు లడలకు నొకటొక, టలవుగఁ బ్రాసంబు యతియు నా వపలకు న
వ్వలఁ దడలకు రళలకు యతి, వెలయుఁ బ్రాసంబు తగ దభేద మిది యగుఁగన్.

ఉత్తమగండచ్ఛందంబున.—

క. లడలు లళలు నొండొంటికి, వడి ప్రాసము చెల్లు రలలు వపలును దడలున్
వడిఁ జెల్లుఁ బ్రాస మమరదు, కడు నరయ నభేదసంజ్ఞఁ గను నివియెల్లన్. 53

తా. లకారడకారములకు, లకారళకారములకుఁ బ్రాసములు యతులు చెప్ప వచ్చును. వకారమునకు పవర్గమునకున్ను, దకారడకారములకున్ను, రకారలకారములకున్ను యతిమాత్రము చెప్పవచ్చును. ప్రాసము లుండవు.

ఇందుకు లక్ష్యము.—

క. వ్రీడావతు లలసగతిన్, వేడుక నానందరంగవిభుసముఖమునన్
జోడుగ నటియింతురు పటు,తాళవిభేదముల నద్భుతాభినయములన్. 54

నందిసింగన వరాహపురాణమున.—

క. దాడింబబీజముల మగ, రాలన్ గురువిందములను రహి వరుసగ నా
బాలామణి దంతద్యుతి, ఖాలించును మూల నుంచుఁ బ్రాసున నుంచున్. 55

నృసింహపురాణమున.—

సీ. ఈళాపు నీలంపు గోడను దను వింత, దనుపట్టు తీవంచు కంబములను... 56

అథర్వణాచార్యులు భారతమున.—

క. తాలాంకుతులసమర, క్రీడకుఁ దాళగలవాఁడు క్షితిలోపల నె
వ్వాఁడును లేఁడన్ని యుండకు, నీడగ్గర నున్నవాఁడ నే నెల విష్ణూ. 57

శతముఖరామాయణమున.—

సీ. చూడు మంచును సప్తతాళముల్ దెగవ్రేయ, వీక్షించి రవిపట్టి విస్తువోయి...58

1 ప్రబంధరాజమున.—

క. పేరిడావతు లయ్యెడ నీ, లీలన్ బుష్పాపచయకలితఘనకేళిన్
లాలితజనితశ్రమ లై, యాలో జలకేళిఁ గాంతు లటు చన నెదుటన్. 59

వ. అని యిట్లు బహుప్రబంధములయందు నున్నదిగనుక దెలియఁగలది. 60

వర్గప్రాసము.

నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున.—

గీ. తనరఁ దవర్గద్వితీయథకారమునకుఁ, బ్రాస మొకచోటఁ జతుర్థవర్ణ మైన
గాక దకారమునకు ధకార మైన, నమరినది యిది వర్గప్రాస మండ్రు కృతుల. 61

కవిరాక్షసచ్ఛందంబున.—

క. తిలకింపఁ దవర్గములో, పలినలువర్ణము ద్వితీయవర్ణ మది యుఁ గా
కలఁతిగ వర్ణము నాలవ, దలరినవర్గంపుఁ బ్రాసమండ్రు కవీంద్రుల్. 62

తా. తవర్గథకారమునకును ధకారమునకును దకారమునకును ధకారమునకును ప్రాసము చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. ప్రోది నానందరంగభూనాథుకీర్తి, యీధరిత్రి స్థిరంబుగాఁ బాదుకొనియె
సాధురక్షణుఁ డతనిదే మేధగాని, మేధయే యన్యులది వట్టిగాథ గాని. 63

మట్టెన్ని, పుత్తేటి రామభద్రయ రామాభ్యుదయమున.—

క. గాధేయోక్తపురాతన, గాథానిరవద్యపద్యగద్యగ్రహణా
సాధారణానివారణ, మేధానిధు లైనయట్టిమిత్రకులేంద్రుల్. 64

ఎఱ్ఱాప్రగ్గడ, సంక్షేపరామాయణమున:—

క. ఆదశరథసూనుండు ప, యోధిజలం బింకఁజేసి యొకశరమునఁ గ్ర
వ్యాదవిభుఁ దునిమి సీతను, మోదంబునఁ జేకొనె సురపుంగవు లెన్నన్. 65

అల్లసాని పెద్దన, హరికథాసారమున.—

క. ఆదేవోత్తముఁడు సుధాం, బోధి వటైకాగ్రిమదళమున బాలుండై
చేదోయిచేత దక్షిణ, పాదముఁ గొని నోటఁ జేర్చెఁ బకపకనగుచున్. 66

భారతము, ఆదిపర్వము (౭.20౦):—

ఉ. కాదన కిట్టిపాటియుపకారము తక్షకుఁ డేకవిప్రసం
బోధనఁజేసి చేసె బుధపుంగవ నీవు ననేకభూసురా

---

1 ప్రబంధరాజవిజయ వేంకటేశ్వరవిలాసము.

పాదితసర్పయాగమున భస్మము సేయుము తక్షకాదికా
కోదరసంహతిఁ హుతవహోగ్రసముగ్రశిఖాచయమ్ములన్. 67

అనియున్నదిగాన జాడ తెలియునది.

త్రివర్ణప్రాసము.

శ్రీధరచ్ఛందంబున.—

గీ. కృతులఁ ద్రత్వత్రయమ్మును దత్వమొకటి, యటులగాక తవర్ణత్రయముఁ ద్రకార
మొకటి ప్రాసంబులుగ నిల్ప సుకవిచంద్రు, లవనిలోఁ ద్రివర్ణప్రాస మండ్రు శౌరి.

ఇంకను అనంతచ్ఛందంబున (I. 45):—

గీ. [1]సంధిఁబల్కు త్రికారంబు చనుఁ దకార, సదృశమై త్రికారప్రాససంజ్ఞఁగలిగి
అత్రివిక్రమఁ డభయప్రదాత యనఁగ, వాక్ప్రపథగోజ్జ్వలలు విష్ణుభక్తు లనఁగ.

తా. త్రకారములుగావుంటే అక్షరములు మూఁటికిన్ని ఒక్కతకారమైనా, తకారములు మూఁటికిన్ని ఒక్కత్రకారమైనా ప్రాసములుగా వుంచి చెప్పవచ్చును.

క. దాతలదాత యనంగా, రీతిగ నానందరంగనృపమణి గని వి
ఖ్యాతి నెరయోధ యతఁడే, యీత్రిభువనమునను గలుగునృపతులలోనన్. 70

మఱిన్ని, నంది సింగన బలరామవిజయమున.—

క. క్షత్రియధర్మంబున మాంధాతృఁడు రాజ్యంబు నీతిఁ దగఁ బాలించెన్
శాత్రవరహితంబుగ నిజ, గోత్రము వెలయంగఁ బ్రజలు గొనియాడంగన్. 71

నాచనసోముని హరివంశమున.—

[2]శా. నాతో మార్కొనలేరు నిర్జరమరున్నాగేంద్రబృందారకా
రాతు లున్నగ దేవసంఘములె పోరన్ లేవు సాంగ్రామికం
డీత్రైలోక్యమునందుఁ గానము రణం బెచ్చోట లేకుండఁగాఁ
జేతు ల్వాయు వృథాభర మ్మగుచుఁ దోఁచెం దేవ యిష్టైనికిన్. 72

అల్లసాని పెద్దన హరికథాసారమున:—

సీ. అత్రినేత్రుఁడు వనజాతదళాక్షుని, గూరిచి తపముఁ గైకొనినచోటు... 73

వ. అని యీరీతి అయాప్రబంధములం దున్నది గనుక దెలియఁ గలదు. 74

సంధిగతప్రాసము.

అనంతచ్ఛందంబున (I 59):—

క. ధృవముగ సంధిజనితరూ,పవిశేషప్రాస మగుచుఁ బరగుఁ బకారం

---

1 సంఖ్యఁ. 2 ఈపద్యము హరివంశమునఁ గానరాదు గాని అప్పకవీయము లో కూడా ఉదాహృతము. (చూ. 3-320).

బవిరళవకార మగు న,య్యు [1]వదాఅవపేరెఱుంగు మనఁగ ముకుందా. 76

అథర్వణచ్ఛందంబున:—

గీ. అరయఁ గన్గవ చన్గవ యనెడి రెండు, నుడులఁపొల్లులు బిందుతను గని ప్రాస
సంగతిని సంధిగత మగుఁ గంగవ యన, చంగవ యన బిందుయతి యొసంగ నెందు.

కవిలోకసంజీవనియందు.—

క. [2]ప్రథమాంతవిభక్తులపై, కథితము లగుకచటతపలు గసడదవ లగున్
పృథివినవి గజడదబ లగు, ప్రథమపుసున్న లగు నాంతపదములమీఁదన్.. 77

తా. ప్రథమాంతవిభక్తిగావుండే తెనుఁగుశబ్దముమీద కచటతప ఈ 5 అక్షరములు ఆదినుండే శబ్దములు నిలిచినట్టయితే కకారము గకారమగును. చకారము సకారమగును. టకారము డకారమగును. తకారము దకారమగును. పకారము వకారమగును. మఱియొకప్పుడు చకారము జకారమగును. పకారము బకారమగును. ఈ గజడదబలు వలపలిగిలక కలిగినయక్షరములతోఁ జేరివుంటే అవలపలిగిలకలు సున్నలగును.

ఇందుకు లక్ష్యము.—

గీ. అవని భవదీయకీర్తిలక్ష్మి పరమేశు,నిం గడిసి మించి యతనితురంగ మతని
మంజునిలయంబుఁ గేరి వెసం జెలంగె, నార యానంద రంగరాయాగ్రగణ్య! 78

మఱిన్ని, భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

క. కావలిదై సురరాజ్య, శ్రీ వాలింపం దగున్......... 79

వసుచరిత్రమున:—

మ. వివిధోర్వీపతులన్ జగన్నుతుల మున్ వీక్షింపమో వారిపెం
పు వరీక్షింపమొ నింపమో చెలిమి యేభూపాలునందైన నీ
భువనత్రాణపరాయణు... 80

భారతము, విరాటపర్వమున.—

శా. సింగం బాఁకటితో గుహాంతరమునన్ జేట్పాటుపై నుండి మా
తంగస్ఫూర్జితయూథదర్శనసముద్యత్క్రోధమై వచ్చునో
జం గాంతారనివాసఖిన్నమతి నస్మత్సేనపై వీఁడె వ
చ్చెం గుంతీసుతమధ్యముండు సమరస్థేమాభిరామాకృతిన్. 81

---

1 వదాఅవపాలె. 2 ఈపద్యము అనంతచ్ఛందములో గ్రంథకర్తపద్యమువలె ఉన్నది. (చూ. 1-61.)

భారతము, భీష్మపర్వమున.—

శా. గంగానందనుఁ గూల్చి ద్రోణుపని చక్కం జేసి [1]ఘోరారి శౌ
ర్యాంగారంబుల నొక్కఁబెట్టఁ గొని బాహాటోప మేపారని
త్త్రం గౌంతేయుల కిప్పుడీవలయమున్ ... 82

భారతము, కర్ణపర్వమున.—

క. సంజయ మురభంజనుని ధనంజయునిం జీరికిం గొనఁడు కర్ణుం డిం
ద్రుం డైనకి నైన గెలుతు న,నుం జచ్చెనె యట్టివాఁడు నుం గయ్యమునన్. 83

వ. అని మహాకవులప్రయోగము లున్నవి గనుక జాడ తెలుసుకొనేది. 84

ప్రాసమైత్రి.

[2]అనంతచ్ఛందమున:—

గీ. లళలు రెండును నొండొంటిఁ గలసివచ్చు, నమరు నన్యోన్యముగ బుయుతాయుతములు
బిందుపూర్వమై తమలోనఁ బొందుబమలు, ప్రాసమైత్రి కినిది స్వరూపంబు గృతుల. 85

మఱిన్ని, గోకర్ణచ్ఛందమున.—

గీ. తగ బుకారాన్వితంబు ద్విత్వంబు గాఁగఁ
బరఁగు వచ్చు పుజడ్డతోఁ బ్రాసమైత్రి
యకృపానిధి వారిఁ గని మ్రొక్క ననఁగ
సంభృతాశ్రితుఁ డతియశో జృంభి యనఁగ. 86

తా. లకారరకారములు ప్రాసములున్నా వట్రువసుడి లేనియక్షరము ప్రాసమున్నా సున్నలుగలిగినబకారము మకారము ప్రాసములున్నా అది ప్రాసమైత్రి.

అనంతునిచ్ఛందమున (1-41):—

గీ. లాలితానందరంగ రాణ్మౌళి చాల, నెమ్మితో రాయసింహాసనంబు నెక్కి
సకలరాజన్యపూజితసుకృతి యగుచు, శాశ్వతఖ్యాతిఁ జెందు నీవిశ్వమునను. 87

గీ. నీలవర్ణగర్భగోళంబునందు లో,కంబులెల్ల నుండు నెమ్మితోడ
శ్రీకి నొడయఁ డుజ్జ్వలాకృతి యితఁడన్న, [3]బ్రాసమైత్రి యొసఁగు వాసుదేవ! 88

భారతము, ఆనుశాసనీకపర్వమున.—

క. భ్రాతృస్నేహము గలిగి య,రాతులు భయమందఁగా ధరారాజ్యము సం
ప్రీతి ననుభవించిరి జను, లాతతహర్షమునఁ బొంది రందఱు నెమ్మిన్. 89

---

1 కౌరవ్యవీరాంగమ్ముల్ నుఱుమాడి ప్రతిపక్షబల సైన్యంబెల్ల మాయించి యుత్తుం. 2 వ్రాతప్రతులలో ఇది ఉత్తమగండచ్ఛందములోని దని ఉన్నది. 3 బ్రాసమైత్రి యిట్లు పరఁగుఁ గృష్ణ.

రాఘవపాండవీయమున.—
శా. లోకత్రాణరతిన్ దదాదిమమహీలోకప్రవేశోత్కభా
షాక్షత్ప్రథమద్వితీయపదగుంజన్మంజుమంజీరగ
ర్జాకల్పామల రామభారతకథాసర్గంబుల న్నించువా
ల్మీకివ్యాసులఁ గొల్చెదన్ దదుభయశ్లేషార్థసంసిద్ధికిన్. 90

భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండమున.—
క. నా కింకను దిక్కెవ్వరు, శోకాంబుధిఁ గడచుబెట్టు శూరతమై భూ
లోకాధిపసుతు ననిలో, నేక్రియ నిర్జించువాఁడ నెట్టిది వెరవో. 91
క. అకృతాస్త్రుఁడ బాలుఁడఁ గార్ముకవిద్యాప్రౌఢిమై నిరూఢు లయినయా
శకుని జయద్రథ దుర్ముఖ, వికర్ణకర్ణాదియోధవీరుల కెదురే. 92
అనివున్నది. దీనినే కొందఱు సమలఘుప్రాసమందురు.

ఇందుకు అనంతచ్ఛందంబున (1-49).—
. శీలి రేఫతోఁ గూడియు నూఁదఁబడక, తేలి తెనుఁగునఁ దమయట్టివ్రాలతోన
సమలఘుప్రాస మగు రెక్కలమరఁబట్టి,విఱచెఁగృష్ణుఁ డసురదిక్కులద్రువ నవఁగ.
వ. అనియున్నది గనుక జాడ తెలిసికొనునది. 94

లాటానుప్రాసము.

పెద్దిరాజు నలంకారమున (6-17).—
క. పాటిగఁ జెప్పినశబ్దమె, చాటుగతిన్ సొరిదిఁ బల్కు చక్కటి నర్థా
ఘాటోత్కర్షము చేసిన, లాటానుప్రాస మనఁగ లలితం బయ్యెన్. 95
తా. అనుకరణముగా చెప్పినశబ్దమే యర్థము వేఱువేఱుగావుంటే అది లాటానుప్రాసము.

ఇందుకు లక్ష్యము.—
క. రంగలరంగల దానిక, రంగటఁ జేరంగఁ దగునె రంగ నృపతి సా
రంగ యొనరంగ సుగుణత,రంగ జితారిచతురంగ రంగపతి సమా! 96

ప్రబంధరాజమున.—
క. నినుఁ గనుకన్నులు కన్నులు, నినుఁ బేర్కొనుపలుకు పలుకు నీపుణ్యకథల్
వినియెడువీనులు వీనులు, నినుఁ దలఁచుతలంపు తలఁపు నీరజనాభా! 97

మఱియును పెద్దిరాజు నలంకారమున (6-14).—
క. కందర్పదర్పదము లగు,సుందరదరహాసరుచుల సుందరిచందం
[1]బందం బెందును లేదని, వందారుమందారు విశ్వవరు నర్చించెన్. 98

1 బందముఁ గూరఁగ శంకర.

భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ. 86).—

క. చిత్రస్తాఘపవిత్రచరిత్ర జితత్రిదశవర ధరిత్రీసుతస
న్మిత్రాంబుజమిత్రగుణా, మత్ర యనుప్రాస మిదిరెయి మల్లియరేచా! 99

వ. అనియున్నది గనుక కొందఱు ఇదే ఛేకానుప్రాసమనిన్ని లాటానుప్రాసమనిన్ని గొందఱు అనుప్రాస మనిన్ని వాడుకొందురు గనుక జాడ తెలుసుకొనేది. 100

శకారప్రాసలక్షణము.

అథర్వణచ్ఛందంబున:—

క. తొలుత శకారమ్ములు తగ, గలిగి సకార మొకటైన గాక సకార
మ్ములు తగ శకార మొక్కటి, గలిగిన శప్రాస మంద్రు కంజదళాక్షా! 101

తా. శకారములుమూఁడు ఒకసకారమయినా సకారములు మూఁడు ఒకశవర్ణమయినా ప్రాసము లుంచి పద్యములు చెప్పవచ్చు ననుట.

లక్ష్యము.—

క. వసునగసమధీరుం డై, పొసఁగినయానందరంగ భూపతి సభ నిం
పెసఁగినతారలనడుమన్, శశి భాసిలురీతి వెలయు జనులు నుతింపన్. 102

మఱిన్ని, నన్నయభట్టు ఇంద్రవిజయమున.—

క. అసరసిజాక్షి కొనుకు, గా సరి యొక్కింతపోలుకతమునఁ గద యా
కాశ మనంతాహ్వయమునఁ, గేసరి హరినామమునఁ దగెన్ విను మింద్రా! 103

అప్పన్న ఆంధ్రపదప్రయోగమున.—

క. పసలేని పనికిఁ బోయిన, రసభంగము గాక మేలు రానేర్చునె యొం
తసహాయశూరుఁ డైనను, దశ దప్పిన నేమిసేయు దశరథరామా! 104

పరమభాగవతచరిత్రమున.—

క. ఆశీర్వదించి శుకుఁ డుచి,తాసీనుం డగుచు రాజు నంద నునిచి యా
వేశకృపామతి యాప్త,క్లేశవిషాదాత్ముఁ డగుటఁ గృతనిశ్చయుఁ డై. 105

భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండమున.—

ఉ. వ్రేసియుఁ జీరియున్ బొడిచి వ్రేచియుఁ గ్రుచ్చియుఁ జించి త్రుంచి చి
ట్రేసియుఁ గూల్చియున్ బగుల నెమ్ములు రాల్చియుఁ గ్రుచ్చి నుగ్గుగాఁ
జేసియుఁ గంఠముల్ దునిమి చిందఱవందఱగాఁగ మోదినన్
గీశులు భీతిఁ జెంది దమకించుచు రాఘవుమర్వ చొచ్చినన్. 106

జానకీనాయకశతకమున:—

మ. కసుమాలం బగుదేహిపుట్టువు(ను)ల నిక్కష్టంబులం బాపి ది
వ్యశరీరం బొనరింతు వెప్పుడు నిను న్వాక్రుచ్ఛిన్ యోగివా
నసగేహంబుల నుండి లోహము సువర్ణచ్ఛాయలం జేయఁగా
రసవాదంబుల నేర్చితొంటె రఘువీరాజానకీనాయకా. 107

వ. ఈరీతిని అనేకకవులు చెప్పినారుగనుక తెలియగలదు. 108

విశల్పప్రాసము.—

శ్రీధరచ్ఛందమున.—

గీ. [1]సానునాసికతనువర్గహల్లులవి తృతీయలుగ వికల్పప్రాసమై యెలర్చు
ప్రాఙ్నగంబునరవిదోఁచెనగ్నిఁబోలిప్రాఙ్ముఖుండయినుతియించెవాగ్మియనఁగ.

తా. అనునాసికసంయోగమైనయక్షరములు సమాససంధిచేత వికల్పమవును. ప్రాక్ + ముఖము=ప్రాఙ్ముఖము. ఈప్రాఙ్ముఖశబ్దము 'గ్మ' ప్రాసమునకు చెప్ప వచ్చును. దిక్ + ముఖము=దిఙ్ముఖము. ఈదిఙ్ముఖశబ్దము, 'గ్మ' ప్రాసమునకు చెప్ప వచ్చును. ఉద్యత్ + మోదము=ఉద్యన్మోదము ఈ ఉద్యన్మోదశబ్దము 'ద్మ' ప్రాసమునకు చెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము, అనంతచ్ఛందమున:—

[2]క. పద్మాసమాన యగుమనపద్మావతిఁ జూచి ధరణిపాలకసుతుఁడు
ద్యన్మోదంబున దనముఖపద్మము నలరించె ననుచుఁ బరిజను లలరన్. 110

కావ్యచింతామణియందు.—

గీ. తిగ్మదీధితి వెలిఁగించు దిఙ్ముఖముల, దిఙ్మహీతలవాఘుండు వాగ్మి యనఁగ... 111

వ. అని యివ్విధంబున మహాకవిప్రయోగము లుదాహరణము లున్నవి గనుక సూచన గా వ్రాయడమయినది. 112

ఇఁక యతిప్రకరణము.

స్వరయతి: భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ. 64).—

క. స్వరగణము కకారాద్యక్షరములతో సంధిచేసి కదియించినఁ ద
త్స్వరము కొని చెప్పునవి వ, ల్లరవిందజసదృశ కవిజనాశ్రయకృతులన్. 113

మఱియును.—

క. అఆ లై ఔలకు మఱి, ఇఈలు ఋకారసహిత మెఏలకు నా
ఉఊ ల్తమలో నొడఁబడి, ఒఓలకు వళ్లగు న్నయోన్నతచరితా! 114

1 ఈపద్యము అనంతచ్ఛందమున గ్రంథకర్తపద్యముగా ఇచ్చియున్నది. (1-50).

2 ఇది అనంతచ్ఛందమున కనబడదు.

వ. ఈరెండు శ్లోకటొకటికి యతిచెల్లును. ఇది స్వరము లైనఅచ్చులకున్ను వ్యంజనములైనహల్లులకున్ను కూడా నిర్ణయముగనుక తెలియగలది. 115

గీ. అమితధీరత్వమునఁ గనకాద్రిఁ గేరి, యుజ్జ్వలాకృతి మాధవు నోహటించి
యెన్నఁ దగువిక్రమమున మృగేంద్రుఁ దెగడి, ప్రబలి తారాకార యానందరంగధీర!

మఱిన్ని, పెద్దిరాజు నలంకారంబున (7-33).—

గీ. అవనిధర్మజాఁబోలు నిత్యార్యచర్య, నాదిరాజులఁ దొరయు నిశ్శైంద్రభూతి
నరుల నిర్జించు [1]భుజశక్తి నతిశయిల్లి, విభుసలాగ్రణి చాళుక్యవిశ్వవిభుఁడు. 117

వ. అనివున్నది గనుక ఈజాడను అన్నిటికీ తెలుసుకోనేది. 118

గూఢస్వరయతి.

అధర్వణచ్ఛందంబున:—

గీ. అరయ నన్యోన్యశబ్దపరోక్షములకు, న్యోరువర్ణంబు లగు నుర్వి నుతచరిత్ర
వినుము గూఢస్వరములగు వీనియందు, నచ్చులకు హల్లులకు యతు లమరు నండ్రు.

తా. అన్యోన్య పరోక్ష దాసోఽహ శబ్దములయందు గూఢస్వరములుండుట చేత నవి యచ్చులకు హల్లులకు యతులుచెల్లును.

లక్ష్యము:—

గీ. ఒనరవైభవవిజితబిడౌజ నీకు, నహితనికరంబు మ్రొక్కు దాసోఽహ మనుచు
నమరఁ గవిరాజవినుత యశోఽభివృద్ధిగుట, నవ్యకవితాప్రసంగ యానందరంగ. 120

మఱియును, నన్నయ లక్షణసారంబున:—

గీ. స్వరముతుద నుండు లుప్తవిసర్గకోత్వ, మైనగూఢస్వరయతి దాసోఽహ మనఁగ
నచ్యుతాశ్రితు లుర్వి నన్యోన్యమిత్రు, లనఁగ నమ్మాధవుండు యశోఽభియనఁగ.

వ. అని వున్నదిగనుక తక్కిన అన్నింటికిని తెలియగలది. 122

కాకుస్వరయతి.

[2]అధర్వణచ్ఛందంబున:—

క. కాకుస్వరయతిదగు నితఁ, డే కదలక జలధిఁ బవ్వళించె ననఁగ [3]బు
జ్యాకలితో దీర్ఘముగ నితఁ, డే శవ్వడి రథము గడపె నిమ్ముల ననఁగన్. 123

1 బాహుదండాగ్ర్యమునను.

2 ఈపద్యము అనంతచ్ఛందములో అనంతుఁడే చెప్పినట్లున్నది (చూ.1-95) అప్పకవీయములో అనంతచ్ఛందమునందు అని ఉన్నది. (చూ. 3-94.)

3 ప్రిత్యాకలిత (అనంతచ్ఛందములోను, అప్పకవీయములోను ఉన్నది).

తా. చరణము మొదటియక్షరమయినా విశ్రమస్థానాక్షరమైనా స్వరముండఁ జెప్పి యందుకు విశ్రమాక్షరము వాల్లువుంచితే అది కాకుస్వరయతిగాఁ జెప్పుట.

లక్ష్యము:—

క. వసుమతి రసికాగ్రణి యై, యెసఁగిన నానందరంగఁడే ప్రోచు సుధీ
విసరముల నామహాత్ముని, యసమతరఖ్యాతి వింటిరా కవులారా! 124

భారతము, విరాటపర్వమున.—

ఉ. చూచుచుఁ జేరి త్రెల్లుడుచుచుం దలయూఁచుచు నిర్విదగ్ధయై
యా చపలాక్షి మక్కువయి నంగుళముం గదియించి దీనికై
కీచక యింతచేసితి సుఖిత్వముఁ బొందుదుగాక యింక న
ట్లేచిన నిట్లు కాకుడుగునే యనుచున్ వెలఁ గొందు చుండఁగన్. 125

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

క. నీచెప్పెడిపెద్దలు ద్రోణాచార్యులు మొదలుగాఁగ నని కొల్లనివా
రై [1]చన్న వారలంగొని, యేచక్కం బెట్టువాఁడ నేఁ బాండవులన్. 126

మనుచరిత్రమున:—

ఉ. అక్కట! గంధవాహ! తగవా హరిణాంకునిఁగూడి పాంథులన్, బొక్కఁగఁజేయ...

భాస్కరరామాయణము, అరణ్యకాండమున.—

క. ఓనారీమణి! యీ మెక, మే నిప్పుడు తెచ్చియుంతునే నీమ్రోలన్
గానకగా నని రాముఁడు, చే నమ్ములు విల్లుఁ దాలిచి యొకండై తమిన్. 128

వ. అనియున్నది గనుక ఈజాడను అన్ని తెలుసుకొనేది.

ప్లుతయతి.

క. దూరాహ్వానమునందు మ, హారోదనగానసంశయార్థములతుదన్
[3]వారక జనియించిన ప్లుత, [2]మరయ వడిఁ గల్పఁ జెల్లు నచ్చులతోడన్. 129

వ. అని భీమనచ్ఛందంబున నున్నది (చూ. సంజ్ఞ. 70) గనుక ప్లుతయతులు నాలుగు విధాలు. అందు ప్రత్యక్షముగా మాట్లాడినట్లు చెప్పుట ఆహ్వానప్లుతము. శోకరసయుక్తముగాఁ జెప్పుట రోదనప్లుతము. సంశయార్థముగా చెప్పుట సంశయప్లుతము. స్వరసంగతిని గానము చేసినట్లు చెప్పుట గానప్లుతము గానప్లుతము మాత్రము ప్రబంధాదులయందు అపూర్వము గనుక దక్కినమూఁడుప్లుతములకు లక్ష్యములు.

---

1 చేరనివారింగొని. 2 జేరువఁదగ నాద్యచ్ఛల; జేరువతో-జేరుపఁ దగు నాద్యచ్ఛల. 3 నారూఢిగఁ ప్లుతమువడి మహత్త్వమిమిఁకన్ ; తోరూఢిన్ బ్లుతమువడి యొందుఱ్ఱొకనినిలుచున్.

ఆహ్వానప్లుతము.

మల్లికార్జున పండితారాధ్యుల శివతత్త్వసారంబున.—

*క. అయతిఁ ద్రిపురాంతక దేవా యనిపిల్చుటయు నధిక మంతయు వినంగా...130

శరణాగతవజ్రపంజరశతకమున.—

*చ. గ్రహాగతు లేమి సేయు...
యిహపరసాధనా రఘుపతీ! శరణాగతవజ్రపంజరా. 131

క. ఆనందరంగపతిమో, హానంజూచెదవు దొరకునా నీకు వధూ
టీనవమదనుం డోసఁగుట, యేనాతికో కాని దానిదే భాగ్యమిలన్. 132

పారిజాతాపహరణమున.—

చ. ...ఇదె చనుదెంచి వత్తునను మీ శతమన్యునితోడ సంయమీ! 133

శృంగారనైషధమున:—

శా. ...ఏలా! నాపయి దక్షిణానిలము పక్షీ సేయు దాక్షిణ్యమున్. 134

ఆముక్తమాల్యదయందు, నాల్గవచరణము.—

క.........గా కాకోదరనగోదయస్థపతంగా! 135
అని యున్నది.

రోదనప్లుతము.

భాస్కరరామాయణము, అరణ్యకాండమున.—

ఉ. ఏ జనకాత్మజన్ దశరథేశ్వరకోడల రాముభార్యఁ జెం
డోజనులార! యడ్డపడరో సురలార! సురారి కంచునం,భోజదళాక్షి... 136

కళాపూర్ణోదయమున.—

మ. అకటా! యేమని దూరుదాన మిము నాథా! వేగుజామయ్యె... 137

బ్రహ్మాండపురాణమున.—

సీ. రోషంబునను గావరో మునీశ్వరులార యనిపల్కు వనవీథి నరుగువేళ... 138
అని యున్నది.

సంశయప్లుతము.

విజయసేనమున.—

ఉ. ...ఉల్లము నీకు నిట్లు తగునో తగదో పరికించి చూడుమా! 139

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

ఉ. ...ఎక్కినపార్థుపైఁ గవిసెనే పని నాతఁడు గ్రమ్మరింపఁగాన్. 140

---

* కొన్ని ప్రతులలో లేవు.

భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండమున.—

గీ. అన్న నీవు బుద్ధు లన్నకుఁ జెప్పచు, నున్నమాట లెల్ల విన్నగోలెఁ
  భోగులుచున్నదాన మొగమొప్పకున్నది, యెత్తిఅంగొ చెప్పవే కుమార! 141

మనుచరిత్రమున.—

శా. ఈపాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱి యెందేఁ గంటిమే కామశా
  స్త్రోపాధ్యాయివి నా వచించెదవు... 142

శృంగారనైషధమున.—

ఉ. హింసయ నీకు వేడ్క యగునేని కృపాశ్రయ మైనయీసరో
  హంసముఁ జంపనేల కఱవా తరువాత వసుంధరాధిపో, త్తంస... 143

మఱియు, శృంగారనైషధమున.—

చ. ...హరిహయుఁ డేమియయ్యెనో కదా మదనానలతాపవేదనన్. 144

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున:—

క. సభ నీకయి యేఁ బలికితి, నిభపురమున మాటపుట్టదే నీవు వనున్... 145

భాస్కరరామాయణమున.—

ఉ. ఆరఘువీరుతోడఁ బగ యందుట యల్పమె తద్వధూటి మా
  యారుచిఁ దెచ్చి నిల్పఁ దరమా యతఁ డస్త్రము నారిఁ గూర్చినన్
  వారిధు లుండునో విపినవర్గము లుండునో... 146

వృద్ధియతి.

*కావ్యాలంకారచూడామణియందు (7-72).—

క. ఏకైకపదమ్మునకున్, నాకౌకశ్శబ్దమునకు నచ్చులవడిగాఁ
  గాకోకారంబులు నిఁక, గైకొనఁజను వృద్ధివళ్లు కవు లాడఁబడుటన్. 147

మఱిన్ని, నన్నయభట్లు లక్షణసారంబున.—

గీ. కృతులలో శబ్దశాస్త్రజ్ఞమతముచేత, వృద్ధియొందును రూఢిగా నెసఁగియుండె
  నట్టియెడఁ బ్రకృతివికృతుల ననుసరించి, యుభయమును జెల్లు వళ్లకు శుభచరిత్ర.

తా. ఏకైక, నాకౌక, రసైక, అక్షౌహిణి మొదలయినశబ్దములయందలి అచ్చులకు హల్లులకు రెంటికి యతిచెల్లుననుట.

---

*ఈపద్యము వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు సంప్రతించిన కావ్యాలంకారచూడామణిప్రతిలో కొంచెము భిన్నముగా ఉన్నది.

లక్ష్యములు:—

గీ. అనఘ! యానందరంగ లోకైకమిత్ర, యేలమి నీసూక్తి యమృతరసైక మర్యో
నింద్రుని వాసించునట్టి భోగైకపటిమ, నొనరు నినుఁ బొగడుదురు దివౌకులెల్ల.

అథర్వణచ్ఛందమున:—

గీ. హరియె పరమాత్ముఁడును త్రిలోకైకనాథుఁ, డిందిరాదేవి సకలలోకైకజనని
యుష్ణకరసూనుఁ డయ్యెనక్షౌహిణీశుఁ, డట్లశల్యుఁడు నాథుఁ డక్షౌహిణులకు.150

విష్ణుపురాణమున:—

క. ఊర్వీశతిలక నాపే, రూర్వశి నొకపనికిఁగా దివౌకులమహిమల్
సర్వంబు విడిచి వచ్చితి, నుర్వర నొకకొంతకాల మండెదుకొఱకున్. 151

భారతము, విరాటపర్వమున.—

ఉ. ఆకమలాక్షిరూపమహిమాతిశయంబు మనోహరంబు భో
గైకపరాయణుల్ పురుషు లంగజుఁ డప్రతికారచేష్టిత
స్వీకృతలోకుఁ డట్లగుటఁ జేటు పురమ్మునవారి కెమ్మెయిన్
రా కెటులుండు నిట్టియపరాధపుఁబొత్తు మనంగ వచ్చునే? 152

భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండమున.—

శా. నీకంఠార్పితకాలపాశము శిరోనిర్ఘాతపాతంబు లం
కాకస్సంచయకాళరాత్రి గళబద్ధోదగ్రకాలాహి క
న్యాకారాగతమృత్యు వౌజనకకన్యన్ వేగ యొప్పించి లో
కైకత్రాణుని రాముని గనుము నీకీ బుద్ధిగాకుండినన్. 153

*విజయవిలాసమున.—

క. ......ర, సైకము నెమ్మొగము దీనిమృదుమధురోక్తుల్. 154

వ. ఇట్లు అనేకప్రబంధాలలో ఉన్నది గనుక తెలియ దగినది. 155

నఞ్ సమాసయతి.

ఉత్తమగండచ్ఛందంబున.—

క. నసమాసనఞ్ సమాసము, లసమమ్ముగ నచ్చుహల్లులన్ యతిగుఁ దా
పసమానసశ్రితమానస, రసజలవిహారణవిలోల రాజమరాళా! 156

---

* వ్రాతప్రతులలో సుభద్రాపరిణయ మని ఉన్నది. విజయవిలాసమునకు అది
రెండవపేరు.

తా. అనుపమ, అనంత, అనేక, అనన్వయ, అనవద్య మొదలైన నసమాస నఞ్సమాసశబ్దములయందలియచ్చులకును యతి చెల్లుననుట.

గీ. ఇలఁ గుటుంబప్రతిష్ఠ లనేకములు న్యనంతగుణనిధి యైనయానందరంగఁ
డమరఁ గావించి కాంచె ననంతకీర్తి,నూత్న మా యెన్న నతనియనుపమమహిమ.

భారతము, ఆదిపర్వమున:—

ఉ. ఆశ్రితపోషణంబున ననంతవిలాసమునన్ నిషివిమ
ద్యాశ్రమత త్వవిత్తమున... 158

భారతము, కర్ణపర్వమున:—

ఉ. (మొ)గ్గడు వాహనంబులును మోములు ద్రిప్పక పొలుదంతులున్
నెగ్గిలొలంగు పైనికు లనేకులు... 159

వ. అని మఱిన్ని బహుప్రబంధములయందు చెప్పియున్నది గనుక జాడ తెలుసుకోగలది.

భిన్నయతి.

అనంతచ్ఛందమున (1. 123).—

గీ. అటఇకారాంతపదముమీఁదటిదికార, మది యనంగ నవ్వలిభిన్నయతికిఁ జెల్లు
దివిజవిభవంబు శౌరిచేతిది యనంగ, నసురనాళంబు హరిచేతి యది యనంగ. 161

*మఱిన్ని, పెద్దిరాజు అలంకారంబున.—

క. అంచితతిలకము శౌరి ధరించె ననఁగ జగణమధ్యరేఫవిరతి యా
వంచితతిలకము హరి ధరియించె ననఁగ భిన్నవిరతి నిత్యము వచ్చున్. 162

తా. ధరించె-ధరియించె, వరించె-వరియించె, భరించె-భరియించె, అను నీమొదలైనశబ్దములున్ను; చేతిది-చేతియది, వానిది-వానియది, ఊరిది-ఊరియది, అను నీమొదలయినశబ్దములున్ను మధ్యాక్షరవిరళములగును గనుక అచ్చుకు హల్లుకు యతిచెల్లుననుట.

క. ఆనందరంగనృపతి యహీనధరాభార[1]మున్ భరించుటచే ని
మ్మానవపతినిన్ సాకేత,హీనప్రముఖు లానర న్నుతింతురు ప్రేమన్. 163

అథర్వణచ్ఛందమున.—

క. ...ముంచుకొనుతాలజడికి భరించెద గోవర్ధనాద్రి యొలచేఁ గృష్ణా. 164

రాజశేఖరచరిత్రమున.—

ఉ. చొచ్చినఁ బోక పోకు మనుచు న్నృపకేసరి తేరు డిగ్గి ని
వెచ్చటి కేఁగినన్ విడుతునే పటుబాణపరంపరాహతిన్

*ఇది అనంతచ్ఛందములో అనంతుఁడు చెప్పినపద్యముగానున్నది. (చూ1-122).

1 ముద్ధరించు.

బచ్చడి సేయువాఁడ నని ఫాలనటన్ఖ్యాతికటీకరాళుఁ డై
యిచ్చ నొకింతయేనియుఁ జలింపక తద్బలవీధిఁ దూఱెఁగదా. 165

హరికథాసారమున.—

క. తెంపరియై మది యింత చలింపక నని లోనఁ దెగియె నెవ్వఁ డతఁడు నై
లింపసభనుండు ననుఁడుఁ బ్రదంపడి యార్యులు వచింపఁ దా నిట్లనిరేకా. 166

భారతము, ఆరణ్యకాండమున.—

క. వంచనయు మాయయుమదిఁ గుఱించి పరాక్రాంతి నయ్యుమేశాస్త్రమునన్
గొంచక నంతకపురి కేఁగించితి పౌలోమకాలకేయాసురులన్. 167

వ. అని యిట్లు బహుప్రబంధములయందు నున్నది గనుక జాడ తెలియగలదు. 168

నిత్యసమాసయతి.

అనంతునిచ్ఛందమున (1. 103).—

గీ. ఏని యనుపదమ్ములో నాదిపదమాది, సంధి నిత్యయతులు జరుగు రెంట
నెట్టి క్రూరకర్ముఁ డేని సద్గతిఁ జెందు, నిన్ను నాత్మఁ దలఁచె నేని కృష్ణ. 169

మఱిన్ని, ఉత్తమగండచ్ఛందమున.—

క. చను నాపోశన వాతాయనము లలరసాయనము పరాయణనారా
యణ శుద్ధాంతైకాంతము, లనునిత్యసమాసములను యతు లిరతెలుఁగుల్. 170

తా. "ఏని" యను తెనుఁగుపదము నిత్యసమాసపద మైనపుడు 'కనె నేని, వినె నేని, ఎవ్వఁ డేని' యని బహువిధములుగా విస్తరిల్లినది కావున వానియందచ్చులకు హల్లులకు రెంటికి యతిచెల్లును. మఱియు సంస్కృతమున ఆపోశన వాతాయన రసాయన పరాయణ నారాయణ శుద్ధాంతైకాంతాది నిత్యసమాసశబ్దముల నచ్చులకు హల్లులకుఁ గూడ చెల్లు ననుట.

క. ఆనందరంగరాయమహీనాయకచంద్రుఁ డెన్నఁ డేని దురాశల్
దా నొడువఁడు సుకవుల కనె, నేనియు నాక్షణమె యొసఁగు నెమ్మది తనియన్.

మఱిన్ని, నంది సింగన వామనపురాణమున.—

గీ. సరసచిత్రాన్నములును రసాయనములు,భక్ష్యములు నూరుఁబిండ్లును బాలుఁజున్ను...

బ్రహ్మాండపురాణమున.—

సీ. అంబుధిశయన నారాయణ విగ్రహ యంబుజనాభ వేదాంతవేద్య... 173

మనుచరిత్రమున —

ఉ. ఇంతలు ... ... యే

కాంతమునందు నున్న జవరాండ్ర నెపంబిడి పల్కరించు... 174

నంది సింగన వామనపురాణమున. —

క. కాంతాలలామ నీ కే, కాంతంబునఁ బల్కరింతుఁ గల్గినకార్యం

బంతయు ముదమలరఁగ విను, మంతట నీమదికిఁ దెలివిడై యుండు సుమీ! 175

వరాహ(వామన)పురాణమున. —

గీ. ...త త్తరమున నాపోశన మెత్తఁబోయి, భూసురుం డెత్తె నుత్తరాపోశనంబు.

భారతము, ఆదిపర్వమున. —

గీ. కామభోగములకును నేకాంతగృహము, పొలుపు మీఱిన ధర్మార్థములకు నిదియె

యాస్పదంబును వర్గత్రయానిరుద్ధ, లయినజనుల నెంతయు నొప్పు నప్పురంబు.

వ. అని మఱిన్ని అనేకప్రబంధముల నున్నదిగనుక జాడ తెలియునది. 178

దేశ్యయతి.

కావ్యాలంకారచూడామణి (7. 69). —

చ. కటకరి [1]కల్లడంబు కడుఁ గట్టెఁడి తెప్పెర యోలమాస గ్ర

చ్చుఱ యొసలా[2]రజాబెఱకులాకడి వీటెఁడి రజ్జులాఁడు క్రి

క్కిఱియుట నాఁ దెనుంగునకు నీయుభయంబు యతిప్రకాశమై

మెఱయుఁ గవిత్రయోగముల మేర లెఱింగి రచింప నేర్చినన్. 179

మఱియు నథర్వణచ్ఛందంబున. —

గీ. దేశ్యతెలుఁగులయందుఁ దెలియ నొక్కొకచోట, హల్లులోన నచ్చు లణఁగియుండు

నట్టిచోట రెండు నమరు వళ్లకుఁ జెప్ప, నాదిసుకవివరుల యనుమతమున. 180

తా. తెప్పెర, ఓలమాస, గ్రచ్చుఱ, అఱడి, వీటెఁడి, క్రిక్కిఱిసె అనునీ మొదలుగాఁగల దేశ్యతెనుఁగుశబ్దములయందు హల్లులలో నచ్చులైన స్వరము లిమిడియుండుటచేత అచ్చుకు హల్లుకు ఆయక్షరమునే యతిగా జెప్పనగు ననుట.

క. దొరలదొర యనఁగ విని గ్రచ్చుఱ విజయానందరంగ హంవీరునియ

బ్బురపునగరివాకిటఁ గ్రిక్కిఱిసి కవుల్ కాచినా రహీనప్రార్థన్. 181

భారతము, అనుశాసనీకపర్వమున. —

క. అతిథి నిను వచ్చి వేఁడిన, మతిఁ గింకిరి పడక యోలమాసగొనక స్మృతితో...182

---

1 ప్రల్లదంబు. 2 వలుల్లుఱకులాడెడి.

ముక్కుతిమ్మన వాణీవిలాసమున.—

క. తెలివా తరువాతను గృచ్ఛలి నీనాయకుఁడు వశ్యుఁ డగు నెట్లంటే
మఱువక విను కలఁగాంచిన, తెలఁగెల్ల నటంచుఁ దేటతెల్లమిగాఁగన్. 183

భారతము, విరాటపర్వమున.—

క. మాటిమాటి చీఁకటియప్పుడు, నటిమాటి సుభటులు గడంగి యనిసేయంగా
మెఱసి తమ మెల్లచోఁ గ్రిక్కిఱిసిన మఱి పాటి నిలిచి రింతను నంతన్. 184

వ. అని మఱిన్ని అనేక ప్రబంధములయం దున్నది గనుక తెలుసుకోఁగలది. 185

మకారయతి.

*గోకర్ణచ్ఛందంబున.—

గీ. యరలవశషసహార్ణము లాదిబిందుయుతము లై మవర్ణవిశ్రామయుక్తి నలరు
మారుతాత్మజుఁ డరిదిసంయమి యనంగ, మదనజనకుఁడు దితిజసంహారుఁ డనఁగ.

మఱిన్ని, గావ్యచింతామణియందు.—

క. సున్న యనంగ మకారము, పన్నగ శషసహలమీఁదఁ బ్రభవించిన యా
సున్న మకారంబునకున్, గొన్నిట మవడియని చెప్పుకొందురు సుకవుల్. 187

తా. యరలవశషసహలకు దాపలసున్నలు కలిగి మకారమునకు యతిగాఁ జెప్ప వచ్చును. ఎటువలెనంటే సంయమి, సంతానము, సంవాసము, సంశయము, సంసారము, సంహారణము ఇవి మొదలయినశబ్దములయందలి దాఁపలసున్నగలయక్షరములు మకారముతో యతిచెప్పవచ్చును.

గీ. మహితభక్తవత్సలత సంయములఁ బ్రోచు, మాధవునివలె విగతసంశయత శ్రితుల
మనుపుచు నరాతిదంతిసింహమయి మించె, మహిమరంగేంద్రుఁడర్థసంసక్తిఁగొనక.

ఆదిమకవి భీమన చాటుధార.—

చ. గరళపుముద్దలోహ మవగాఢమహాశనికోట్లు సమ్మెటల్
హరునిటలాగ్నికొల్మి యురగాధిపుకోరలు పట్టుఁగాండ్లు ది
క్కరటిశిరంబు దాయి లయకారుఁడు కమ్మరి వైరివీరసం
హరణరణాభిరాముఁ డగుమైలమభీమనఖడ్గసృష్టికిన్. 189

---

*ఈపద్యము అనంతచ్ఛందములో అనంతుఁడు చెప్పినట్లున్నది. (చూ.1–117) అప్పకవీయములో అనంతునిఛందమునందు అని ఉన్నది (చూ. 3–77). సులక్షణసారములో పెద్దిరాట్ఛందమున అని ఉన్నది.

బ్రహ్మాండపురాణమున.—

క. ఓ సంయమిశేఖర ! సం,వాసమ్మునకు భవదాశ్రమము లెస్స యనం
గా నెలవి నగవు దెచ్చుక, యాసురవల్లభుని జూచి యతఁ డిట్లనియెన్. 190

నాచనసోముని హరివిలాసమున.—

క. జయమగుటకు నీమది సం,శయ మేటికి వినుమనుచు సమంచితకరుణా
లయుఁడగుమునీంద్రుఁ డెంతయుఁ, బ్రియమునగమంత్రంబు చెప్పె నృపతికి నెలమిన్.

వ. అని తరచుగాఁ బ్రబంధములలో వ్రాసి ఉన్నది గనుక జాడ తెలుసుకోఁగలది. 192

వికల్పయతి

అనంతచ్ఛందమున. —

గీ. నలినఁగకారవాల్లితరానునాసికాఖ్యఁ, గదిసి తత్ప్రంచమముగా వికల్పవిరతి
గలుగుఁ జక్రివల్లీసుదృఙ్ముఖుఁడనఁగ, గమలనేత్రుండు సకలదిఙ్మహితుఁడనఁగ.

కవిరాక్షసచ్ఛందమున.—

గీ. హయుతవర్గ హల్లువికల్పయతికిఁ జెల్లు, దేవకీనందనుఁడు జగద్ధితుఁ డనంగ
హరికుమారాగ్రజుండు వాగ్ఘురుఁ డనంగ, నవనిఁ దాల్చినయవి కకుబ్భృత్తు లనఁగ.

తా. వాక్ఛబ్దము, కకుప్ఛబ్దము, దిక్ఛబ్దము, దృక్ఛబ్దము, జగచ్ఛబ్దము యీ మొదలైనశబ్దములు సమాససంధిచేత వికల్పము లగును. గనుక వాటికి యతి చెప్పితే వికల్పయతి అని పేరు.

గీ. అవని భవదీయవిక్రమోద్ధతికి వెఱచి, దెసలకును బాఱె విద్విషన్నికర మెల్లఁ
గడఁక నీవిక్రమం బవాఙ్మనస గోచ,రంబుగా నున్న దానందరంగనృపతి. 195

నాచన సోముని ఉత్తరహరివంశమున.—

మ. ఒకనాఁ డిందుధరుండుఁ బార్వతియు లీలోద్యానకేళీసరి
న్నికటానేకవిహారదేశముల జై తేయోంద్రకన్యాప్సరో
నికురుంబంబులు,... .. 196

బేతాళపంచవింశతియందు.—

శా. చోరాగ్రావ్యాగజాంకుశంబు నలినీశుంభన్మదేభంబు ది
జ్ఞారీహాక్తికదర్పణంబు రజనీకాంతామనోహారి వి
స్తారాంభోధితరంగకారి గిరిజాప్రాణేశభాస్వజ్జటా
శ్రీరమ్యాభరణంబు చంద్రుఁ డుదయించెన్ సుప్రభాభాసియై. 197

మనుచరిత్ర, వంశావళియందు.—

సీ. అరివీరభటనుహోద్ధతి నద్ధిగంపింప మునమునఁ గదిసి తద్దో) హుః దునిమి .. 198

బ్రహ్మాండపురాణమున.—

మ. అవనీనాథ! తదాహవాంతరమునం దస్మత్కృతాకృష్టశా
ర్ఙవినిర్ముక్తనిశాతసాయకశతాగ్రచ్ఛిన్నమై... 199

వ. అని యిట్లు పెక్కుప్రబంధముల నున్నదిగనుకఁ దెలియునది. 200

బిందుయతి.

కావ్యాలంకారచూడామణియందు.—

గీ. టతపవర్గాక్షరములకు దాపలించి, యొనరనూఁదిన బిందువు లుండెనేని
వరుస నణమలు యతులగు వానికెల్ల, నవనిఁ గొందఱు సుకవులయనుమతమున.

తా. టఠడఢ తథదధ పఫబభ యీపంద్రెండక్షరములకు దాపల నున్నలుంటే ణకారనకారమకారములకు వరుసగా యతులు చెల్లును. ఇదిగాక యేయక్షరము వలప లగిలకతో గూడియున్నదో ఆయక్షరములన్నీ నకారణకారములకు యతి చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. మహిఁ గుబేరునివంటిసంపదలఁ బొదలి, నిఖిలదిక్కులఁ గీర్తిచంద్రిక లవార
ణస్థితి వెలుంగ సుకవితండములఁ బ్రోచి, తౌర యానందరంగధరాధినాథ. 202

మనుచరిత్రమున.—

శా. శీలంబుఁ గులముఁ... ... ...
సాలగ్రామముముఖ్యమున్నగాఁ గొనఁడు మాన్యక్షేత్రముల్ పెక్కుచం
దాలం బండు వొకప్పుడుం దఱుఁగ దింటం బాడియుం బంటయున్. 203

విజయవిలాసమున.—

శా. చెంగ్లాగుబ్బలు ... ... యీజవ్వనిన్
బెంగ్లాడంగలవాఁడు చేసినది సుమ్మీ భాగ్య మూహింపఁగాన్. 204

మనుచరిత్రమున.—

మ. అకలంకావధ... ... ...మంచుకొం
డకు రాఁజెల్లునె బుద్ధిజాడ్యజనితోన్మాదు ల్గదా శ్రోత్రియుల్. 205

రుక్మాంగదచరిత్రమున.—

మ. ధరఁ బాలించెఁ బురూరవున్ సగరునిన్ దైత్రిశంకునిన్ హైహయున్
బురుకుత్సున్ నెరి నంబరీషు శశిబిందున్ రంతి నంగున్ మరు
త్తు రఘూత్తంసు భగీరథున్ బృథు సుహోత్రున్ నాహుషున్ భార్గవున్
భరతక్ష్మాధిపునిన్ డిలీపు గయు మాంధాతన్ శిబిం బోలుచున్. 206

కళాపూర్ణోదయమున.—

ఉ. కావునఁ జంద్రుఁ గింద్రుఁ జిలుకన్ గిలుకన్ బికమున్ గికంబునుం
గావు మటంచు వేఁడకుఁడు నాబ్రదు కీరపుజాతికిన్ బ్రియం
బే వివరింప మీకుఁ బలెఁ బెంచినజాతికి ముద్దుగాక పెన్
బావురుబిల్లికిన్ గలుగునా మొక మోట మొకింత చిల్కపైన్. 207

మల్లన కూర్మపురాణము; మలయమారుతమున.—

క. తలిరాకుఁబోఁడినిడుక, న్గలఁకులఁ గర్ణాగ్రపాళి నీలాంబురుహం
బలరె నది యొట్టులన దృక్కుల కిది తులగామిఁ జేరి కొలుచువిధమునన్. 208

భారతము, అశ్వమేధపర్వమున(1).—

చ. అనుమతి యింక వేఁడె పడయన్ గత మెయ్యది కౌరవేంద్ర నన్
బనుపుము వాజిమేధకరణంబున కెయ్యది సేయువాఁడ నీయనుజులు... 209

వ. అని యున్నది గనుక నిజాడఁ దెలిసి యతులు చెప్పవచ్చును. 210

ప్రాదియతి.

*కవిరాక్షసచ్ఛందమున.—

గీ. ప్రాదినిత్యసమాసశబ్దములు గాక, పెఱపదంబులపై యచ్చు బెరసినప్పు
డన్నియునుస్వరయతులగు సాంబశివుఁడు, శ్రీశుఁడమరాన్వయాబ్ధిపూర్ణేందుఁడనఁగ.

తా. సాష్టాంగము, సాహంకారము, సాంబశివుఁడు, సాంగోపాంగము, సాటోపము యివి మొదలైనవానియందు అద్యక్షరహల్లుతో అచ్చుకూడి ఉన్నందున హల్లునకైనను, అచ్చునకైనను యతియుండ జెప్పితే ప్రాదియతియగును గనుక రెంటికి లక్ష్యము.

గీ. అమలభక్తితోడ సాష్టాంగముగఁ బూని, సాంబమూర్తి దివ్యచరణములకు
దాసులెల్ల మ్రొక్కుదారి మ్రొక్కిరి నీకుఁ, బ్రబలులైన రిపులు రంగనృపతి! 212

మఱియు, కేతన-కాదంబరియందు.—

గీ. జనవరేణ్యుఁ గాంచి సాష్టాంగ మెఱఁగిన, నావిభుండు వాని లేవనెత్తి
కౌఁగిలించి వానిఁ గనుఁగొని కేయూర, కాభిధాన మొసఁగెఁ [1]గౌతుకమున. 213

నాచనసోముని హరివిలాసమున.—

క. శంబరవైరివిభంజన, సాంబశివా యంధకప్రశాసక గజచ
ర్మాంబరధర యని నీదుపదంబులు పూజించువాఁడు ధన్యుఁడు సుమ్మీ! 214

---

*ప్రతులలో ఇట్లేఉన్నది గాని ఈపద్యము అనంతచ్ఛందములో అనంతుఁడు చెప్పినట్లున్నది (చూ: 1=92). 1 కడుమోదమున.

కాశీఖండమున.—

క. అంగీకరించు మనుజుఁడు, సాంగోపాంగాధ్వరక్రియాఫలము వియ
ద్గంగాపులినంబున శివలింగార్చన మాచరింప లెస్సఁగ శౌరీ! 215

మనుచరిత్రమున.—

శా. సాహంకారత శంకరుం డలిగి నేత్రాగ్నిం బయిం బంచినన్
స్వాహాకాముకుఁ డౌట... 216

అధర్వణాచార్యులు.—

గీ. అనవరతమును బూజించి సాంబశివునిఁ
దలఁపఁ దలఁపులు ఫలియించుఁ గలుష మణఁగు.... 217

వ. అని యనేకప్రబంధములయందుఁ జాలా చెప్పియున్నది గనుక సూచనవ్రాసినాను.

ఆదేశయతి.—

కవిరాక్షసచ్ఛందంబున.—

గీ. ద్వీప నా కాంతరీప ప్రతీపశబ్దములకు నచ్చుహల్లులకు యతులు చెలంగు
నితఁడు పటుశక్తి జాంబవద్వీప మేలి, నాకవాసులచే నుతు లందె ననఁగ. 219

తా. ద్వీప నాక అంతరీప ప్రతీప ఈశబ్దముల హల్లులలో అచ్చు లిమిడి యుండుటచేత రెంటికిని యతులు చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. ఎలమి సత్కీర్తి జాంబవద్వీపమునకు, భర్త యగుపాదుషా చేతఁ బ్రణుతులంది
నాకపతివైభవముఁ బూని యమరి తౌర, రసికమందార! యానందరంగధీర! 220

మఱిన్ని, పెద్దిరాజు అలంకారమున (7-65).—

ఉ. ద్వీపులఁ ద్రుంచు విశ్వజగతీపతి యుత్తమశక్తి జాంబవ
ద్వీపమునందు గోవులకు నిమ్ముగఁ జేయుటచేఁ బ్రసన్నయై
గోపతిధేనువవ్విభునకున్ దనవైభవ మిచ్చెఁగాక యే
భూపతు లీవదాన్యగుణబుద్ధిఁ బ్రసిద్ధివహించి రుర్వరన్. 221

మఱిన్ని, అందే.—

క. నీకరవాలముపాలై, నాకంబున కేఁగి రాజి నారాయణ యా
భూకాంతు లెట్టి చనవో, నాకవిటోత్తములఁ దూల నడుతురులీలన్. 222

భాస్కరరామాయణమున.—

క. నాకులజుఁ డైనరాముఁడు ౹ శ్రీకంఠునివిల్లు విఱిచి సీతను బ్రేమన్
గైకొను రే పని చెప్పఁగ, నాకమునకు నరుగువిధమునన్ రవి గ్రుంకెన్. 223

రంగనాథరామాయణమున.—

ద్వి. నాకీశ మొదలము న్నాఁడఁ బల్కితివి. 224

వ. అని చాలాదిక్కుల నుదాహరణములున్నవి గనుక సూచన తెలుసుకోగలది. 225

ప్రభునామాఖండయతి.

అనంతచ్ఛందంబున (1-120).—

గీ. ఒరుల నన్నమ్మ యనుచోట నూఁదఁబడక, ద్వివిధమగుఁ బ్రభునామాంతవిరమణంబు
మహి నయోధ్యకు రాజు రామన యనంగ, నతనిపట్టపుదేవి సీతమ యనంగ. 226

మఱిన్ని, నీలకంఠచ్ఛందంబున.—

క. తెనుఁగున నామాంతరములఁ, గనుపట్టెడి స్వరముఁ జెప్పఁగాఁ దగుహల్లున్
జనువళ్లకు రంగన సింగన యనఁగన్ వరుసతో నుదాహరణంబుల్. 227

తా. రామన, రామయ, సీతక, సీతమ అని యొకరిపేరితోఁ గూడి తేలికగా బలుకఁబడినశబ్దముల యచ్చులకు హల్లులకు యతి చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. అవనిలో నలమేలుమంగమకు సాటి, యాదిలక్ష్మి యానందరంగనకు సాటి
విష్ణు నటుగాన నోములు చేయు నోచి, మహిమ నాతనిఁ గన్నలక్ష్మమదె కీర్తి. 228

కాశీఖండమున.—

మ. అనవేమాధిపురాజ్యభారభరణవ్యాపారదక్షుండుఁ బె
ద్దనమంత్రీశుఁడు మామిడన్నసుతుఁడే తన్మాత్రుఁడే చూడఁగన్. 229

ఎఱ్ఱాప్రగ్గడ హరివంశమున.—

చ. నగినగియేనియున్ విను జనార్దన యెన్నఁడు బొంకు వల్క మ
త్యగణితవిక్రమోరుబలధైర్యసమగ్రుల మట్లు గాక కా
లగతిఁ దొలంగఁద్రోవఁగఁ దలంబగునే యగుగాక నీకు మె
చ్చుగ నిదె ప్రాణ మిచ్చెదము స్రుక్కమ చావున కొత్త నేమియున్. 230

వ. అని యనేకప్రబంధములయం దున్నది. 231

ఘుణ్ యతి.

నన్నయభట్టు-లక్షణసారమున.—

గీ. అచ్చు హల్లును లాపశబ్దాదివర్ణములకుఁ జెప్పిన ఘుణ్ యతు లనఁగఁ దనరు
నంబురుహగేహిని మధురాలాప యనఁగ, లక్ష్మి వాగ్జితకోకిలాలాప యనఁగ. 232

తా. అలాపశబ్దమధ్యవర్ణ మగుల కారమునందు స్వరముకూడా గలసియుండుట చేత అ లకారము యతివచ్చుతావున అచ్చుకు హల్లుకు యతి చెల్లును.

లక్ష్యము.—

క. శ్రీపరిఢవిల్ల సత్యాలాపవిలాసి యగుకృష్ణు నటువలె రంగ
క్ష్మాపతి శ్రీకరసత్యాలాపవిలాసమునఁ బ్రజల లాలన సేయున్. 233

పింగళి సూరన గిరిజాకల్యాణమున.—

క. కోపాటోపంబున ధరణీపాలకచంద్రముఁడు మునిశిఖామణులన్
దోపించిన వారు దురాలాపము లాడుచును బోయి రాసమయమునన్. 234

ఆముక్తమాల్యదయందు.—

ఉ. గోపురకందరాళికడకున్ శశిపుష్కరిణీకణార్ద్రసం
తాపహరానిలంబులు పతాకరణన్మణికింకిణీకలా
లాపములన్ సుఖంబడుగనాటిట జొచ్చి యకాండగావానా
చాపలకృన్మరుద్గణముఁ జందుఁడు దోలెడులోనివాకిటన్. 235

[1] ప్రబంధరాజమున.—

సీ. రమ్యతరాదినారాయణవిగ్రహాహారిశైణికకలాలాపహృదయ.... 236

నాచన సోముని హరివంశమున.—

గీ. అగ్రజన్ము నాతోమృషాలాప మిప్పు డాడినందుకు ఫలము జిహ్వాంచలంబుఁ
గత్తరించెద సీసూరకత్తిచేత, ననుచు దగ్గర జేరిన యసురఁ జూచి. 237

వ. అని యచ్చులైనస్వరముల కుండఁజెప్పినది కాన హల్లుకు నిస్సంశయ మని తెలియఁగలది. 238

శకంధుయతి.

కవిలోకసంజీవనియందు.—

గీ. స్వాంత వేదండ మార్తాండ శబ్దములకు
యతుల నుభయంబు వగు బుధస్వాంతమునకు
నతిసుఖావహుఁ డెపుడు వేదండవరదుఁ
డనఁగ హరి దైత్యతిమిరమార్తాండుఁ డనఁగ. 239

తా. "శుబ్దస్వాంతధ్వాంత" అనేసూత్రాన నిపాతమైనప్పటికిన్ని లింగాభట్టీయమున భిన్నముగా వ్యాఖ్యానము చేసినందువల్లనున్ను, పూర్వమహాకవి ప్రయోగసరణిచేతనున్ను శకంధు, కర్కంధు, కులటా, సీమంత, మనీషా, హలీషా, లాంగలీషా, పతంజలి, సారంగ శబ్దములకు నచ్చు హల్లు ఈరెండుయతులు చెల్లును.

---

1 ప్రబంధరాజవిజయ వేంకటేశ్వరవిలాసము.

లక్ష్యము.—

గీ. అనఘ! యానందరంగ! మార్తాండతేజ, యసుర నికొర్యమునకు వేదండశైరి
స్వాంతమున భీతిఁ జెంది మహాగుహాంతరమున దాఁగెను మిగులఁ జిత్రంబుగాను.

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

మత్త. దండితాహితవీర సూరినిదాన దానవినోద శ్రీ
దండపార్థ పరాక్రమ ప్రియ ధామదిక్పరిపూరితా
ఖండపాండుయశోనిధీ పరగండభైరవ వైరివే
దండతుండవిదారిఘోరతరాసి భాసినిజాంగుళా! 241

భారతము, భీష్మపర్వమున.—

ఉ. పాండునృపాలనందనుల పావని ముస్నుగ నేచి యప్డు భీ
ష్ముండు కడంకమై నడుచుచోటికిఁ జక్కటిగాఁగఁ ద్రోచి యొం
డొండఁ గడంగి సేన తమయుబ్బున కుబ్బగ నన్యసైన్యవే
దండముఖాంగముల్ తృణవితానముగాఁ గొని నిర్వికారులై. 242

భారతము, విరాటపర్వమున.—

ఉ. స్వాంతము బాహుగర్వఘనసంతమసాంధముగాఁగ శంక యా,నంతయు లేక...

శృంగారషష్ఠమున —

గీ. అధికరోషకషాయితస్వాంతుఁడైన, నరపతికి విన్నవించకు నాయనప్థ... 244

భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

మ. ధరణీచక్రము దిర్దిరం దిరిగె మార్తాండుండు కుంభీభవ
త్కిరణుండయ్యె దిశావితానమువడంకెన్... 245

సారంగధరచరిత్రమున.—

ఉ....సారంగధరా యనన్ గువలయప్రమదం బగు... 246

బహుళాశ్వచరిత్రమున.—

ఉ. ఇందతి మించి పల్కెదు మనీషివె... 247

వ. అని యీరీతి వారువారు మహాకవులు చెప్పిరి గనుక లెస్సఁగాఁ దెలియగలది. 248

సంయుక్తయతి.

భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ. 71).—

క. వెలయఁగ సంయుక్తాక్షరములలో నెద్దాని నైన మునుకొని వడిగా
నిలుపఁగ నగుఁ బాదములు, నలఘుపరాక్రమ మేడ రేచనా! వినయనిధీ! 249

తా. అక్షరానికి సాపత్తు, పాపత్తు, మాపత్తు, వలపలగిలుక, క్రారవడి యివి మొదలైనవర్ణము లేవి కూడియుండినా అజాతియక్షరములకు కూడా యతులు చెప్ప వచ్చును.

లక్ష్యము.—

గీ. ప్రకటమతి విజయానందరంగనృపతి,క్షణములోఁ దృణమును మేరుసమముచేయు క్షణములో మేరువుఁ దృణమ్ముఁగాఁగ జేయుఁ, దనదుచూపులనిదివిచిత్రంబుగాదె.

అనుముక్తమాల్యదయందు.—

గీ. అతఁ డఘమర్షణస్నాన మమ్మరుద్ధ్రిదాంబువుల నాడి మాధ్యాహ్నికంబు దీర్చి స్నాతయు నలంకృతయు నౌతనయను దోడి,కొనుచు వైష్ణవపరిషత్తు కొలువ వరిగె.

భీమన నృసింహపురాణమున.—

క. మానవనాథుఁడు గంగా,స్నానానంతరము సకలదానములు మహా దీను లగువిప్రకోటికి, సేనాదయతోడ నిచ్చి శివు సేవించెన్. 252

వ. దీనినే కొందఱు తకారయతి యందురు. కడమ సంయుక్తయతులు నిట్లే యని యెఱుంగునది. 253

విభాగయతి.

*కవిరాక్షసచ్ఛందమున.—

గీ. సంఖ్యకును బరిణామసంజ్ఞకుఁ దనర్చు
శబ్దములపై విభాగోక్తిసంఘటించు
నప్పుడు యతులు రెండేసియగు నుపేంద్రుఁ
డిచ్చుచుం డర్ధమును మూఁపెఁ డేసి యనఁగ. 254

తా. రెండవది, మూఁడవది, నాలవది యనిపలుకఁబడు సంఖ్యాపరమైనశబ్దము లకున్ను గంపెఁడేసి, మూఁపెఁడేసి, చేరెఁడేసి, పట్టెఁడేసి యనిపలుకఁబడు ప్రమాణ పరమైనశబ్దములకును అచ్చుహల్లులకు రెంటికిని యతి చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. అతులవైభవపటిమ రెండవసురేంద్రుఁ, డీతఁడే యనఁ దగి పెట్టెఁడేసిసొమ్ము లింపుతో నర్థులకు మూఁపెఁడేసివలువ, లిచ్చునానందరంగేంద్రు నెన్నవశమె?

భారతమున.—

సీ. అయుంబునందు నాలవభాగమొండెడు మూఁడవభాగమొండెఁ దదర్ధమొండె...

*ఈపద్యము అనంతచ్ఛందములో అనంతుఁడు చెప్పిన ట్లున్నది. (1-121).

మనుచరిత్రమున.—

మ. కవిలో...రెం,డవకొండంబున నార్తియుఁ గనుక డాయఁ వచ్చి కౌక్షేయక
ప్రవిభిన్నం బయి యోలిఁ గూలెఁ బవిధారాకీర్ణశైలాకృతిఁ. 257

కాశీఖండమున.—

మ. ...రెం,డవకైలాసముఁబోలె నున్నయది బ్రహ్మాండంబుతో రాయుచుఁ. 258

*అనంతచ్ఛందమున.—

గీ. కృష్ణుఁడిచ్చె నాలుగేనికోకలు కూర్మి, యింతులకును నాలుగేనిమణులు
శీవితోడ దోసెఁడేనిరూకల కడు, నింపెసంగ గంపెఁడేనిసొమ్ము. 259

వ. అని వున్నది గనుక సూచన తెలియ వ్రాసినాను. 260

చక్కటియతి.

నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున.—

గీ. పుఫుబుభులకు ముకారంబు పూర్వమునను
గాని పైగాని చెప్పఁ జక్కటియతియగు
ముప్పిఁ గొని కృష్ణుఁ డురమునఁ బొడిచె ననఁగ
బుధుల వినుతులఁ దగె వ్యాసముని యనంగ. 261

తా. పు, ఫు, బు, భు యీనాలుగక్షరములు ముందు గావున్నా వెనుకను
న్నా యతిచెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. మొనసి యానందరంగభూభుజునికీర్తి, భువనముల నాక్రమించిన మురహరుండుఁ
బురహరుండును దమగీము లరయలేక, నధివసించిరి యతనిచిత్తాబ్జమునను. 262

భాస్కరరామాయణమున.—

మ. అనుచుఁ జేరఁగ వచ్చి లక్ష్మణ వృథాయాసంబు నీకేల వే
చను మెచ్చోటికి నైన నీతరమె దోస్సారంబునఁ బోరఁగా
నను మున్ను వు నెఱుంగు దారయఁగ నానాగాస్త్రపాశంబు లే
పున బంధించినవన్నియుఁ మఱచితే మోహంబునం గల్గునే. 263

శ్రీరంగమాహాత్మ్యమున.—

క. అనుటయు నాగంధర్వుఁడు, మునివర! శ్రీకృష్ణుఁ డఖిలభూతావళియం
దును బాయకుండునేనియుఁ, గనరామి యదేమి యనినఁ గాశ్యపుఁ డనియెఁ.

---

*ఈపద్యము అనంతచ్ఛందమున లేదు. అప్పకవీయములో కావ్యచింతామణి
యందు అని ఉన్నది (చూ. 3-220).

హరిశ్చంద్ర ద్విపద:—
భూతేశుఁ డప్పుడు ముష్టిని బొడిచె. 265

వ. అని యిట్లున్నది గనుక తెలియఁదగినది. 266

సరసయతి.

*గోకర్ణచ్ఛందంబున.—

క. వెలయఁగ వర్గవు శషసలు, గలసిన సరసవడి యింద్రుఁడు కవివరు లెల్లన్
కలికోవర్గపు హాతోఁ, గలుపందగు వళ్లు కట్ల కందర్పనిభా ! 267

భీమనచ్ఛందంబున.—

క. అయహలుచఛజఝశషసలు, నయసన్నతనణలుశేచనాసరసగుణా
శ్రయ! యివి యొండొంటికి ని,శ్చయముగవళ్లయ్యె సర్వశాస్త్రవిధిజ్ఞా! 268

తా. అకారయకారహకారములకున్ను నకారణకారములకున్ను చఛజఝశష స యీ7 అక్షరములకున్ను ఒకటొకటికి యతులు చెప్పితే అది సరసయతి యనఁబడును.

లక్ష్యము.—

గీ. సరసకవిచకోరములకు శశివి నీవె, జగతిలో నెన్న నీశ్వరాంశజుఁడ వీవె
యఖిలజగములఁ బోషించు నాయకుఁడ వీవె, నవ్యకవితాప్రసంగ ! ఆనందరంగ!

రాఘవపాండవీయమున.—

సీ. గంభీరవేదిలక్షణలక్షితంబులై... 270

వ. అని యీరీతి సకలకవులు విస్తారముగా చెప్పుటచేతను ఇందుకు పూర్వకవిప్రయో
గము వ్రాయవలసినది అక్కరలేదు గనుక తెలియగలది. 271

అభేదయతి.

జయదేవచ్ఛందంబున.—

గీ. రహిగ ళకలకు లడలకుఁ బ్రాసయతు లొనరుప నవి యభేదప్రాసవిరతు లగును
గళల విలసిల్లు నిండుసెల యనంగ, జాడ నేసె రాముఁడు సప్తతాళము లన. 272

తా. లకారళకారములకున్ను లకారడకారములకున్ను ప్రాసములు యతులు చెల్లును. అకారరేఫలకు లకారమునకున్ను దకారడకారములకున్ను యతులు మాత్రము చెల్లును.

లక్ష్యము.—

గీ. రంగవరపాల విష్ణుకళావిలాస, దీనజనపారిజాత పాటించి నిన్ను
డాయువారికి లేము లేదారిఁ గలుఁగు, సకలసామ్రాజ్యగరిమ పాసంగుఁ గాక. 273

* ఈపద్యము కొన్ని ప్రతులయందుఁ గాన్పింపదు.

మఱియు, శ్రీనాథుని సునందనచరిత్రమున.—

సీ. శాశ్వతవిశ్వవిశ్వంభరాచక్ర మీ, రాజకుమారుఁ డేలంగఁ గలఁడు. 274

ధూర్జటివారి కాళహస్తీశ్వరశతకమున.—

శా. నీకుం గాక కవిత్వ మెవ్వరికి నే నీనంచు మీఁదెత్తితిన్
జేకొంటిన్ బిరుదంబుఁ గంకణము మున్ జేఁ గట్టితిన్ బట్టితిన్
లోకు ల్మెచ్చ వ్రతంబు నాతలఁపు తీరన్ భీరునింగాదు ఛీ
ఛీ కాలంబున రీతితప్పుడు సుమీ శ్రీకాళహస్తీశ్వరా! 275

అల్లసాని పెద్దన.—

ఉ. ఏపునఁ గృష్ణరాయజగతీశ్వరుఖడ్గము మింటిమార్గమున్
జూపిన భానుమండలముఁ జొచ్చి హుటాహుటి శత్రు లేగుచో
రేపటిబాపనయ్య పగలింటిమహోగ్రభుజంగమయ్య యో
మాపటిదాసరయ్య మము మన్నన సేయు మటందు రంతయున్. 276

భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

క. అభిముఖపరివృత్తము లగు, నిభతురగస్యందనంబు లిలఁ గూలఁగ సం
క్షుభితుం డగు వృషసేనుఁడు, రభసంబున నతని శరములను గడు నొంచెన్. 277

నన్నయభట్టు ఇంద్రవిజయమున.—

చ. ఒకపలువాతఁ గొన్నకిటియుం దలలో నిడుకూర్మభర్త నా
లిక లిరు గన్న సీదరపుఱేఁడు పయోధరధారఁ బొట్టఁ బెం
చుకులనగాలి యూడు ప్రతి జో డెన రొంచనఁ గూడ దేరి కె
న్నికగ యయాతియొండె ధరణిన్ భరియించి చెలంగు వానికిన్. 278

భాస్కరరామాయణమున.—

క. దానవసుందరు లత్తఱి, జానకి నందలముమీఁద సమ్మద మొదవం
గా నునిచి శారదాభ్రవిలీనత నేపారుచంద్రరేఖయుఁ బోలెన్. 279

రాఘవపాండవీయమున.—

రగడ. లులిత మసులవలీకుడుంగముల లుంగముల... 280

భాస్కరరామాయణమున.—

ఉ. గొబ్బున నానతిమ్ము రఘుకుంజర! నీకరుణాసముద్ధతిన్
డెబ్బదిరెండువెల్లువల దేవరలక్ష్మణు లంకఁ జేర్తునో
గబ్బిగ రావణాసురుని గర్వమడంచి... 281

కేతన కాదంబరియందు.—

శా. డాచే యంకతలంబుఁ జేర్చి నలచేతన్ మాలికన్ దాల్చి... 282

జైమినిభారతమున.—

శా. డిండీరోత్తరవీచులం దరసి యుద్రేకించి కూలంకషల్
మందాకీపరిణీయమానవిలసన్మాహాత్మ్యముల్... 283

ఆముక్తమాల్యదయందు.—

చ. ఇలఁగలవస్తుసంతతుల నెల్లను గెల్చెడుమత్స్యబీజాతపా
టలరుచి యింక వేఱె యొకదారికి వచ్చునె?... 284

మఱిన్ని, ఈయభేదయతికి నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున.—

క. పఫయోరభేద మనియెడు, నెపమునఁ బఫబభలు వాకు నిలిచినయెడలం
దుపమింప వచ్చుఁ గృతులం, దపనిషదుచితార్థసూక్తి యొనరుట వలనన్. 285
తా. పఫబభ యీనాలుగక్షరములకు వకారమునకు యతిచెల్లును.

భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

క. తురగము తురగము కరి కరి, నరుఁడు నరుఁడు తేరు తేరు నలిఁ దాఁకినయ
ప్పరుసుఁదన మేమి చెప్పుదుఁ, బొరి మిణుఁగురు లెగసెఁ గైదువులపాడి రాలన్.

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

క. వీరుం డగునరుఁ డేయున, పారశరావళుల నడుమ వారింపంగా
నేరక రమే టుడిగి మహా, శూరుఁడు రాధేయుఁ డింద్రజునకు ట్లనియెన్. 287

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

చ. నుతజలపూరితంబు లగునూతులు నూటికన్న నూన్నృత
వ్రత యొకబావి మేలు మఱి బావులు నూటికన్న నొక్కస
త్క్రతు వదిమేలు సత్క్రతుశతంబునకంటె సుతుండు మేలు త
త్సుతశతకంబుకంటె నొకసూనృతవాక్యము మేలు చూడఁగన్. 288

ఎక్కటియతి.

భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ 72).—

క. ధరబఘ అనునీరెండక్షరములు విన్నయది లేదు శబ్దము మొదలన్
మరవఱల లనెడియొద్దక్కరములు తమతమకె చెల్లుఁ గమలాధీశా! 289

అనంతచ్ఛందమున (1-118).—

క. ధర నెక్కటివ ళ్లెరిచను, లరమఱవలు వానిలోఁ దొలంగక శాకున్
సరిలా యని విశ్రమవేళ రమాధిప! రెండునుం గలసి వర్తిల్లున్. 290

తా. మకారమునకు మకారమున్ను, రేఫకు రేఫయున్ను, వకారమునకు వకారమున్ను, లకారమునకు లకారళకారమున్ను ఊకు ఊయున్ను యతిగా నుండునట్లు చెప్పిన నెక్కటియతి యగును.

వ. వీనికిఁ బ్రయోగములు సముద్రతరంగములవలెఁ బ్రబంధాదులయందుఁగలవు గనుక ఇటవ్రాయు లేదు. 291

ఋయతి.

అనంతచ్ఛందంబున (1-87).—

గీ. క్షితి ఋకారరూపస్వరయతులు పరఁగు, ఋగ్యజుస్సామవినుతుండు కృష్ణుఁడనఁగ
వృష్ణికులజుండు కరుణాసమృద్ధుఁ డనఁగ, [1]హేమచేలుండు దేవతాఋషభుఁ డనఁగ.

తా. స్వరములలోని ఋకారమునకు హల్లులతోఁ గూడినఋకార మగువట్రువసుడికిని, ఇకార రూప మైనక్రారవడికిని, రేఫ చెప్పితే అది ఋయతి యగును.

లక్ష్యము.—

క. క్షితి ధనదుమించుకలిమియు, ఋతురాజును మించురూపరేఖావిభవో
న్నతి రంగపతికిఁ జెల్లును, గృతిశతముల కతఁడె కర్త శ్రీకరుఁ డగుటన్. 293

అథర్వణభారతమున.—

శా. తృష్ణాతంతునిబద్ధబుద్ధు లగురాధేయాదులున్ గూడి శ్రీ
కృష్ణుం గేవలమర్త్యుగాఁ దలఁచి మర్దింపంగ నుత్సాహవ
ర్ధిష్ణుం డయ్యె సుయోధనుం డకట! ధాత్రీనాథ! యూహింపుమా
యుష్ణీషంబునఁ గట్టవచ్చునె మదవ్యాఘ్రోగ్రతుండాలమున్. 294

వరాహపురాణమున.—

క. కావున మీరు రచించిన, శ్రీవారాహంబు మంచికృతి నాపేరన్
గావింపుఁ డనుచు సుముఖుం, డై వీడెముఁ గప్పురంబు నర్పించుటయున్. 295

మనుచరిత్రమున.—

సీ. ప్రతిఘటించుచిగుళ్లపై నెఱ్ఱవారిన,రీతి నున్నవి వీనిమృదుపదములు... 296

వ. అని యిట్లు బహుప్రబంధములయందుఁ జెప్పఁబడి యున్నదిగానఁ దెలియునది. 297

ప్రాకృతాదేశయతి.

నన్నయభట్టు లక్షణసారంబున.—

గీ. తొలుతఁ బ్రాకృతసూత్రంబువలన జ్ఞాకు,నార్ణ మాదేశముగ వచ్చి యమరుకతనఁ
బ్రాకృతాదేశసరసవిరామ మైంత్ర,నర్చుఁ గృతుల శుకుండు సుజ్ఞాని యనఁగ. 298

1 హేమపీతాంబరుఁడు దేవవృషభుఁ డనఁగ.

అనంతచ్ఛందమున(1-114).—

గీ. యజ్ఞమునకు జన్న మాజ్ఞప్తి కానతి, యాజ్ఞ కాన సంజ్ఞ కరయ సన్న
విన్నపంబు వెండి విజ్ఞాపనమునకు, జ్ఞాకు దద్భవంబు నా ధరిత్రి. 299

తా. జ్ఞాకు దద్భవపదముగా నకారము వచ్చును గనుక నారెంటికి యతి చెప్పి తే అది యాదేశయతి యనఁబడును.

లక్ష్యము, వరాహపురాణమున.—

మ. ...జ్ఞానమూర్తిం,దనమే లాత్మఁ దలంచి దేవరకు విజ్ఞాపింప నేనచ్చితిన్. 300

పావులూరు మల్లన గణితమున.—

ఉ. ...సత్యభారతీ,జ్ఞానులు పద్మగర్భువదనంబులు నాలుగు... 301

ప్రబంధరాజవిజయ వేంకటేశ్వరవిలాసమున.—

సీ. పావకనగజలస్నాతపాపహరాయ నతిమాత్రసాధన జ్ఞాయదాయ... 302

వ. అని వున్నదిగనుక తెలియునది. 303

పోలికయతి.

భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ. 73).—

క. పోలుఁ బుఫుబుభులకు మూ, పోలికవడి శీలమల్లమున కెన యనఁగా
శీలం బల్లం బనఁగా, భూలోకం బమరలోకమున కెన యనఁగన్. 304

తా. శీలము, శీలంబు; లోకము, లోకంబు; చిత్తము, చిత్తంబు; కరము, కరంబు; అని రెండువిధములుగా పలుకఁబడిన ముకారము తుదనుండేశబ్దములకు పుపు బుభులు యతి చెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము.—

క. ఆనందరంగనరపతి, భూనుతగుణశాలి లోకమున నతనికి సా
టైనదొర లేఁడు కావునఁ, బూనిక నిఁక రాయపట్టమున కర్హుఁడగున్. 305

భారతము, శాంతిపర్వమున.—

క. దారుణకల్పాంతమరు, త్ప్రేరితహవ్యవహశిఖలపై ల్లిది యన బృం
దారకమునిబృందస్తుతి, ఘోరనఁగా నగ్నిమూర్తములతో నెగసెన్. 306

వ. అని బహుప్రబంధాదుల విస్తరించి చెప్పియుండుటచేత నుదాహరణములు మెం
డుగ నిట వ్రాయలేదు. 307

అఖండయతి.

భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ. 66).—

ఉ. మానుగ విశ్రమాక్షరసమన్వితమై స్వర మాదినన్ దదీ
య్యానుగణాక్షరంబె కొనియైనను జెప్పఁగవచ్చు నిక్రియన్

భానుసహస్రభాసి వృషభాధిపుఁ డన్నటు లరయుక్రమై
పూనినచో నఖండయతి పొల్పగు నాదికవిప్రణీతమై. 308

తా. పొల్లుగా నిల్చియున్న విశ్రమాక్షరమందు స్వరము కూడియున్నను నాయక్షరమునే యతిగాఁ జెప్పినట్లైతే అది యఖండయతి యనఁబడును.

లక్ష్యము.—

క. ఆనందరంగనృపతి జనానందతనేయుఁడొక్క నాఁటి సెలవు పా
చ్చానగరున సెలకట్టడ, మానుగ లెక్కింపఁ దుల్య మంపురు పేర్మిన్. 309

భారతము, అశ్వమేధపర్వమున.—

క. నీవును దమ్ములు బంధుజనావళి పురజనులు హస్తినాపురమునకున్
రావలయు ధర్మజుని సంభావనయును బడయు డెసఁగుఁ బరమసుఖంబుల్. 310

భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

ఉ. తేరులయొప్పు మోటువడఁ దేకువ దప్పి పదాతికోటి ను
గ్గై రుధిరమ్ములో మునుఁగఁ గ్రమ్మినయేనుఁగుపిండు వక్షముల్
ఘోరముగాఁగ... 311

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

క. నావచనమున నపత్యముఁ, గావించుచుఁ గుంతి నీకుఁ గడు నెయ్యముతో
నీ వడిగినయాయర్థము, నూనె మనంబునను దలఁచుచుండును నేనున్. 312

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

క. తమతండ్రి భంగి నీకును, సముచితముగ భక్తిఁ జేసి సజ్జనసుత మా
ర్గమునఁ జరింపంగా విమలమతీ నీకొడుకు నట్టు లరయంగ నగున్. 313

అష్టమహిషీకల్యాణమున.—

ద్వి. ఉన్నాఁడు తడవుగా నున్నాఁ డతండు, మన్నాఁడు మమ్ముఁ దెమ్మన్నాఁ డటన్న.

వ. ఋషిపర్యాయమున అచ్చు కద్దని పూర్వకవిప్రయోగముగలవు. 315

రంగనాథరామాయణమున.—

ద్వి. ఎక్కడ గురుఁడని యెఱుఁగ నీకు, నక్కటా! గురుఁడు విశ్వామిత్రుఁ డయ్యె.

అల్లసాని పెద్దన హరికథాసారమున.—

క. శఠకోపయతికి ఖలతరుకుఠారరూపమతికి శఠగురుమతవ్యాత్య
ర్థరనిరతికిఁ జతురాగమపఠనాయతనియతికి యజపాధికభృతికిన్. 317

భాస్కరరామాయణమున.—

క. రమణీయరత్నమూలరుచి, నమరెడునది పంక్తికంఠునగరు నృపాలో
త్తమ! ఇది దశయోజనవృత్తము వింశతియోజనాయతమునై యొప్పున్. 318

వ. దీనిని గొంద ఱాదేశయతికి నుదాహరణముందురు. అది కాదు, 319

భాస్కరరామాయణమున.—

ఉ. అన్నవు తండ్రియట్లు విను మంతియగా దటుమీఁద రాజ వే
మున్నను లెస్సయౌను మణిమండనముఖ్యము లైనకానుకల్
మున్నుగ సీత నిచ్చి జనలోకపతిన్ గని సంధిసేయు మీ
సన్నపుఁ గార్యము ల్వలను సంధియె మే లటుగాక తక్కినన్. 320

పారిజాతాపహరణమున.—

చ. వనిత యొకర్తు మున్కొని గవాక్షతలంబున నిల్చి యుండుటన్
గనుఁగొనఁ బోయి... 321

రాఘవపాండవీయమున.—

గీ. గళితహరికుంజరశతాంగముల ధరిత్రిఁ, గప్పుచు యథానునోరథగతిఁ జరించె
నవనిజారూఢమదవారణక్రియలకు, నిలువలేక పార్థబలయోధులు తొలఁగ. 322

వ. అని యిట్లనేకప్రబంధములయందు విస్తారముగా నుదాహరణయోగ్యముగా లక్షణకవులైన మహాత్ములు చెప్పియున్నారు గనుక ఇది జాడయని తెలిసి యతుల నిలుపునది. 323

ప్రాదియతులు.

భీమనచ్ఛందమున (సంజ్ఞ. 67).—

క. ప్రపరాపసమనుసు, స్ప్రత్యపినిర్దురధిన్యుపాఖ్యుదాఙ్ని ర్వ్యవప
ర్యుపసర్గవింశతికివళ్లు పరస్పరవర్ణయుక్తి నుభయముఁ జెల్లున్. 324

తా. ప్ర, పర, అప, సం, అను, సు, ప్రతి, అపి, నిః, దుః, అధి, ని, ఉప, అభి, ఉత్, ఆఙ్, ని, అతి, అవ, పరి, అని యిరువదివిధముల యుపసర్గములు గలవు, వీనికి స్వరము లున్నచో నచ్చులకును, హల్లులకును యతిచెల్లుననుట. ఇందొక్కొక్కదానికిఁ బ్రత్యేకముగాఁ బూర్వకవిప్రయోగములు వ్రాయుచున్నాఁడను.

1. 'ప్ర' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు ఉత్తరహరివంశమున.—

శా. ప్రారంభం బగుశక్తి కుట్మలితహస్తాంభోజ యై యిట్లనున్. 325

హల్లునకు పాండురంగమాహాత్మ్యమున.—

శా. ప్రారంభించిన వేదపాఠములకున్ బ్రత్యూహమై నంచు నో... 326

2. 'పర' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు శ్రీరంగమాహాత్మ్యమున.—

క. పరమ మిది యొకరహస్యం, బరవిందజ విను మపత్ప్రరాయణు లెందున్
దురితములు పెక్కొనర్చియు, నరుగరు పటుఘోరనారకాఘోగతులన్. 327

హాల్లుకు భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

చ. అమరనదీతనూజు సమరావనిఁ గోల్పడి నాదుయోధవ
ర్గము మఱి యెవ్వరిఁ గొని పరాక్రమనుర్దమపాండుపుత్త్రి సై
న్యములను మార్కొనం గడఁగె నక్కట! కౌరవు లేమి సేసిరో... 628

3. 'అవ' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు భారతము, అనుశాసనీకపర్వ
మున.—

క. నాయంగమ్ముల నెల్లన్, బాయస మతిభక్తిఁ బూని పాదతలమునన్
బూయవు కావునఁ గలుగు న, పాయం బరకాల నీకు నవిలంఘ్యం బై. 329

హాల్లుకు భారతము, ఆదిపర్వమున.—

క. భారతవంశాచార్యుఁడు, భారద్వాజుండు నా కపాయము సేసెన్
ఘోరాజి నతనినోర్చు న,పారపరాక్రమునిఁ బుత్త్రుఁ బడయఁగవలయున్. 330

4. 'సం'అనునుపసర్గయందలియచ్చుకు భారతము,అనుశాసనీకపర్వమున.—

చ. అమరఁగ రాజధర్మము సమాశ్రయ మై నడపున్ త్రివర్గమున్... 331

హాల్లుకు భారతము, ఆదిపర్వమున.—

క. చల్లని దక్షిణమారుత, మల్లన వీతెంచి తగిలె నాలలనాధ
మ్మిల్లకుసుమాంగరాగస,ముల్లసితసుగంధి యగుచు మునివరుమీఁదన్. 332

5. 'అను' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు భారతము, ఆదిపర్వమున.—

క. నయమున ధర్మము గలయు, న్నయమున జనియించినాఁడ నక్కట ధర్మ
క్రియ యెఱుఁగంగావలయును, భయలోక విరుద్ధ మైన పద మేమిటికిన్. 333

హాల్లుకు బ్రహ్మాండపురాణమున.—

సీ. నృపవరాగ్రణి విను మీఁక మీఁదఁ బానకాన్వయమున సారసనాభుఁ డుదయ
మంది దుష్టాత్ముల నణఁచు... 334

6. 'సు' అను నుపసర్గయందలి యచ్చుకు భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

చ. వదనభుజోరుపాదయుగవర్ణచతుష్టయమున్ యుగాదియం
దొదవ సృజించు ఋగ్యజుస్సూక్తులు సామ మధర్వణంబునన్. 335

హాల్లుకు భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

ఉ. కప్పినయాదురాగ్రహము గర్వము మించుకొనంగ నాకు మున్
జొప్పడియెన్ సుధాసదృశసూక్తులఁ దేర్చితి వీవ యచ్యుతా
యిప్పుడు... 336

7. 'ప్రతి' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు భీమన నృసింహపురాణమున.—

సీ. గీ. ఉల్లసిల్లుచు మేలిమి యొప్పునప్పు, డబ్జగర్భుని మోల బ్రత్యక్షమయ్యె. 337

హుల్లునకు భారతము, అరణ్యపర్వమున.—

క. దక్షమఖక్షయకరు నిట్లులాక్షజహుతవహనభక్షి తానంగు విరూ
పాక్షు మహోక్షధ్వజుఁ బ్రత్యక్షముగాఁ జేసికొనియెఁ దపముల పేర్మిన్. 338

8. 'అపి' అనునుపసర్గయందలి యచ్చునకు పెద్దిరాజు హారికథాసుధా
రసమున.—

క. శయధృతఫణివలయ భవాప్యయ విహితవిశుద్ధసంవిదాత్మక మాయా
మయ నానావిధలీలోదయ సదయకటాక్ష శైలతనయాధ్యక్షా. 339

హుల్లునకు నాచనసోముని హ(రి)రవిలాసమున.—

క. జయవిజయవినుత జన్యాన్వయ దూరానందరూప భాసుర దత్తా
భయ హరిహయముఖనిర్జర, నయనన్నక్షత్రయూథ నళినీనాథా! 340

9. 'నిః' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు రాజశేఖరచరిత్రమున.—

ఉ. సాహసికాగ్రగామి నృపసత్తముఁ డట్లు తదీయఘోరమా
యాహిమికల్ హరింపుచు నిరంకుశవిక్రమకేళిఁ జూప ను
త్సాహముఁ దక్కి యాత్మపురిచక్కటి నొప్పెడు నొక్క కాళికా
గేహముఁ జొచ్చి తద్దనుజకీటము పాటిలుభీతి పెంపునన్. 341

హుల్లునకు శ్రీనాథుని నందనచరిత్రమున.—

సీ. రామానుజుండు నిరంతరము పదాఱువేల నూటెనమండ్రు వెలఁదు లతని... 342

10. 'దుః' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు శ్రీరంగమాహాత్మ్యమున.—

ఉ. అంత నిరంతరంబును దురంతసమున్నతిమంత మయ్యె హే
మంత ముదారవిస్ఫురితమంజులమౌక్తికజాలఝల్లరీ
కాంతలసత్తుషారకరకాపరిగుంభితభిల్లభీరసీ
మంతము దుర్దమభ్రమవిమర్దితపద్మవనాంత మెంతయున్. 343

హుల్లునకు భీమన హరవిలాసమున.—

క. ఎంతయును దుస్తరంబు ద్వురంతరసంసారవారిరాశి యది వెసన
గంతునొను మాసెవుం డొక్కయింత శివస్మరణచేసి రోచిన భక్తిన్. 344

11. 'అధి' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు.—

సీ. ఆగ్రజుచేత నధ్యాత్మరామాయణం బొకపరి విన జనులకును గలుగు... 345

హల్లునకు భీమన హరవిలాసమున.—

క. భువిలో మిత్రుం డగువాఁ, డవిరతమును వేఱులేక యాత్మీయమహో
త్సవముఖకృత్యంబుల నధ్యవసాయం బెఱుకపఱుపఁ దగు సంప్రీతిన్. 346

12. 'ని' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు సునందనోపాఖ్యానమున.—

క. భూతలపతి మదిలోపల, నీతమిఁ బాలించి యస్మొయిన్ విప్రగురు
వ్రాతముల ధనములంతయు, నాతతదుర్మతి హరించి యఱమట నిడియెన్. 347

హల్లునకు సునందనోపాఖ్యానమున.—

గీ. నిఖిలజనములు గనుఁగొన నీబలంబు. 348

13. 'ఉప' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు జైమినిభారతమున.—

ఉ. అట్టిన వింటినారి బిగియం దగిలించి విరోధిమోహముఁ గ
ట్టెట్టవహించుకన్నుల నిరీక్షణ మొప్పఁగఁ దెచ్చి వేటకాఁ
డిట్టియుఁబోలె నవ్వుచు నుపేంద్రుని ముందటఁబెట్టి పేఁడుగో
గుట్టుపదొంగ వచ్చె సమకొన్నప్రతిజ్ఞవహించె నావుడున్. 349

హల్లునకు దశకుమారచరిత్రమున.—

ఉ. ఆమగధేశమాళవధరాధిపు లెక్కటిఁబోరి రాజిలోఁ
గాముఁడు శంబరుండు శశిఖండధరుండు గజాసురేంద్రుఁడున్
రాముఁడు రావణుండు సురరాజతనూజుఁడు సింధునాథుఁడున్
భీముఁడు దుస్ససేనుఁడు నుపేంద్రుఁడు కంసుఁడు బోరునాకృతిన్. 350

మఱియు, అల్లసానిపెద్దన.—

గీ. అఖిలపారికాంక్షి శౌత్రియపర్ణశాలోపకంఠమునకు లోకకర్త
చేర నేఁగి యచట వారువంబును డిగ్గి, యధివసించి యుండునట్టియెడను. 351

14. 'అభి' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు భాస్కరుఁడు నందనోపాఖ్యానమున.—

గీ. ఇప్పు డేనుదలఁచినయభీష్ట మెల్లఁ, జేకుర నొనర్చి నీవు రక్షింపవయ్య. 352

హల్లునకు విజయసేనమున.—

ఉ. అల్లనఁ దొండ మెత్తి శివు నాదలయేటిజలంబుఁ బుచ్చి సం
ఫుల్లతఁ బాదపీఠమున భొంతనయున్నసహస్రనేత్రుపైఁ

జల్లి శివార్చనాకమలసంహతిఁ బ్రోక్షణ సేయునట్లు శో
భిల్లు గజాననుండు మదభీప్సితసిద్ధికరుండు గావుతన్. 353

15. 'ఉత్' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు మనుచరిత్రమున.—

క. కాంచి తదీయవిచిత్రో, దంచితసౌభాగ్యమహిమ కచ్చెరువడి యా
క్కాంచనగర్భాన్వయమణి, యించుక దరియంగ నచటి కేఁగెడువేళన్. 354

హల్లునకు భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

చ. పటువిశిఖంబులం ద్రిదశపాలతనూజుఁడు పంది నేసెఁ దా
నటు పరమేశ్వరుండును రయంబున దానికి మున్నె యేసె నో
క్కటపడియున్ హరార్జునుల ఘోరశరంబులు పందిపైఁ గుభృ
త్తటముపయిన్ వడిం బడునుదగ్రమహాశనులట్లు మ్రోయుచున్. 355

16. 'ఆఙ్' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు అల్లసాని పెద్దన హరికథా
సారమున.—

క. బాలరసాలకిసాలముఁ, గ్రోలుచుఁ బలికెడిపికం బకో యనఁ జాలా
జాలిపడియాన యలిమధు,రాలాపము లనియె నాదరణమున వినఁగన్. 356

హల్లునకు నాచనసోమన హరి(రి)విలాసమున.—

క. వనితిలక! సజ్జనసం,తానమహీరుహ! భవత్సుధాలాపము నా
వీనులకు విందొనర్చెన్, మేనుగఁ గలతాపమణఁచె మృషగాదు సుమీ. 357

17. 'వి' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు మనుచరిత్రమున.—

మ. అతఁ డావాతపరంపరాపరిమళవ్యాపారలీలన్. 358

హల్లునకు భారతము, సభాపర్వమున.—

క. ఉపగతశుద్ధులు పాపవ్యపగతబుద్ధులు వినీతివంతు లసములన్
సుపరీక్ష నియోగించితె, నిపుణుల నర్థార్జనాదినృపకార్యములన్. 359

18. 'అతి' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు భారతమున.—

చ. ఇనసమతేజులై ధరణి నెన్న నధర్మపథంబుచక్కఁ ద్రొ
క్కనిభరతాదిరాజుల జగన్నుతవంశమునందుఁ బుట్టి య
త్యనఘచరిత్ర! యిట్లు తగునయ్య! యధర్మము సేయ నీ వెఱుం
గనినృపధర్మము ల్గలవె కౌరవపుంగవ! గౌరవస్థితిన్. 360

హల్లుకు బ్రహ్మాండపురాణమున.—

మ. సమదేభాళి తలంకి పైపరికినఁ శంకించి భూపాలుఁ డా
లముఁ గన్గొఁ గని దాని శూద్రకుఁడు లీలఁ ద్రుంచె నే నవ్వు డ
త్యమితోద్యత్ప్రసవార్థి నై కుసుమగంధఘ్రాణలుబ్ధభ్రమ
ద్భ్రమరభ్రాజితపాటలీవిటపమధ్యస్థుండనై చూచితిఁ. 361

19. 'అవ'అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు భీమన నృసింహపురాణమున.—

సీ. నరనాథ! యతని దానమ్ములచేత నవాప్తకాములు గానియగ్రజన్ము(లు). 362

హల్లుకు రంగనాథుఁడు మిత్రవిందాపరిణయమున.—

సీ. వనమాలి గొల్చినజనములం దెన్న నవాప్తకాములు గానివారు లేరు. 363

20. 'పరి' అను నుపసర్గయందలి యచ్చునకు రుక్మాంగదచరిత్రమున.—

ఉ. ఆరయెడ దేహదీప్తు లఖిలావనిభాగము లావరింప నా
రాయణపాదపంకజపరాయణుఁ డంబుజగర్భునూనుఁ డా
మ్నాయవిశారదుండు మునినాయకమౌళివిభూషణంబు ప
ర్యాయపితామహుండు హృదయంబున నంతకుఁ జాలు వేడుకన్. 364

హల్లుకు ధ్రువచరిత్రమున.—

సీ. రాజులకును విపర్యాసబుద్ధి జనింప నాసీమప్రజకెల్ల హాని గాదె? 365

తా. ఇట్లు ప్రాదియతుల కనేకప్రబంధముల నుదాహరణములు గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిట సూచనగా వ్రాయఁబడినవి. ఇట యతిప్రాసలక్షణలక్ష్యప్రకరణం బంతయు విశదంబు గావించినాఁడ. ఇఁకఁ సంధివిభక్తిసమాసగతులవింతలను వృత్తరత్నాకరప్రకరణంబును విస్తరించెద.

ఆశ్వాసాంతము.

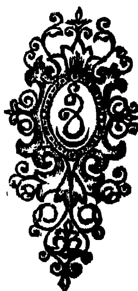
చ. ధృతమహిభార! భారవిసదృక్కవిరాజసమాజసన్నుతా
ద్భుతగుణవార! వారణరిపుప్రతిమానపరాక్రమారిప
ర్వతసుశతార! తారకవరాశనశాసనసన్నిభోజ్జ్వలా
మితభుజసార! సారతరమేరుధరాధరధీర ధీరతా!. 366

పంచ. త్వరాసదృగ్విధీయమానదానతోయశోషితాం
బురాశివర్ధనాతికృత్ప్రభూతకీర్తిమండల
స్ఫురత్సుధామయూఖవైరిభూమిభృచ్ఛిరోల్లస
త్కిరీటరత్నరాజికాంతిదీపితాంఘ్రిపంకజా! 367

మాలిని. విమలజలధికన్యా విస్ఫుటాగారధన్యా
శమితసుజనదైన్యా సర్వరాజన్యమాన్యా
సమధికతరపుణ్యా సత్యభాషానుగుణ్యా
నమదహితశరణ్యా నందనంశాగ్రగణ్యా! 368

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర కరుణాకటాక్షలబ్ధసాహితీవిభవ ధర్మవెచ్చకులజలధికుముదమిత్ర శ్రీవత్సగోత్రపవిత్ర వేంకటకృష్ణార్యపుత్త్ర విద్వజ్జనమిత్ర సుకవిజనతాలవిత్రి యార్వేలకమ్మనియోగికులీనలక్షణకవి కస్తురిరంగనామధేయప్రణీతం బైన యానందరంగచ్ఛందం బను లక్షణచూడామణియందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

చతుర్థాశ్వాసము.



క. శ్రీ లలనావాణీరమ
ణీలసితకటాక్షవదనని రేజ సుహృ
జ్జాలసురసాల కీర్తివి
శాలా! ఆనందరంగ! సదయాపాంగా! 1

గీ. అవధరింపుము నీపేర నంకితముగ, సకలలక్షణగ్రంథవిస్తారసార
౨ పటిమ లన్నియు నొకటిగా ఘటనపఱిచి, లక్షణగ్రంథ మొనరింతు రంగనృపతి.

క. వరసాహితి చెప్పినవేమఱు సంధివిభక్తులును సమాసపువింతల్
పరికింపవలయుఁ గావున, ధర నేనవి కొన్ని తెలిపెదఁ రంగనృపా! 3

వ. సాహిత్యంబు రచియించునెడఁ బ్రాబంధికు లగుమహాకవీంద్రులు తమతమలాక్షణికసామర్థ్యంబు విశదం బగుటకునై యపూర్వంబు లైనసంధిభేదంబులు, నచ్చెరువులైనవిభక్తిరీతులు, నరుదైనసమాససంగతులు వివరించియున్నవారు కావున నే నదిపరిశోధించి తత్కవి సార్వభౌమవిరచితాంధ్రప్రబంధంబులం గలపద్యంబులు లక్ష్యంబులుగాను భవదీయనామధేయాంకితంబు లైనపద్యంబులు లక్షణంబులుగా జతగూర్చి యుద్ధంబులోన నేనుంగును గనుంగొనిపించినతెఱంగున సుకవులు ప్రయాసంబెఱింగి పొంగఁ గుకవు లసూయచే నంతరంగంబునం గుందఁగ భవదీయసమగ్రదయావిశేషంబునఁ బురాతనకవినాయకపూర్ణానుగ్రహబలంబున, నుమామహేశ్వరసాంద్రప్రసాదవైభవంబున వివరించెద నాకర్ణింపుము. 4

*అనంతచ్ఛందంబున:—

గీ. సుఖులురులు బొల్లు లగును దెనుంగుసంధి
హేమ మది పదార్థమ్మె; నల్మోములతఁడు
బ్రహ్మ; హరిఁ గొల్చియున్నవా ర్పరమమునులు
కోటిలో నొప్పు సతికిఁ గన్గొనలనంగ. 5

*ఈపద్యము అనంతచ్ఛందస్సులో లేదు; కొన్నిప్రతులలో ఇది ఎవరిదో చెప్ప లేదు.

తా. పదాఱు+నన్ని=పదార్వన్ని; నలు+మోములు=నల్మోములు; వారు+పరమమునులు=వార్పరమమునులు ; కను+కొనలు=కన్గొనలు ; పలు+మాఱు=పల్మాఱు. అని యిట్లు నుకార రుకార లుకారము లంతమందుఁగల తెనుఁగుశబ్దములు సమాస సంధిచేత ద్విత్వములుగూడ నగును.

క. తెల్లంబుగను నకారపుఁ, బొల్లులకు న్నచ్చుసంధి పొసఁగుఁ గవులకున్
గొల్లలుగ రంగధరణీ,వల్లభుఁ డిచ్చు న్నపారవస్తువు లనినన్. 6

తా. నకారపొల్లువెనుక నచ్చులయినయకారాదు లుండిన సంధి పొసఁగును.

లక్ష్యము భారతము, ఆదిపర్వమున:—

మ. అనిలం బాపురిపౌరచిత్తముల కత్యానంద మొందంగనం
దిని యన్నేటితరంగలం బెనఁగుచున్ దివ్యద్రుమాకీర్ణనం
దనసందోహము దూఱుచున్ వికచ కేతక్యాదినానాలతాం
తనవామోదము నొందుచు న్నెగయు నిత్యంబున్ గరం బిష్టమై. 7

మఱియు భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

చ. వరదుఁడు పాండుశౌర్యవిభవంబున కాతనిధైర్యశక్తికి
న్నరుదుగ మెచ్చి సన్నిహితుఁ డయ్యె జటామకుటేందురేఖయున్
గరమున శూలమున్ గరళకాలగళంబు బృహద్గజాజినాం
బరముఁ దృతీయలోచనముఁ బన్నగహారము లొప్పుచుండఁగన్. 8

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

మత్త. మానితం బగునాతపోమహిమం ద్రిలోకపరాభవం
బేను జేయఁగఁ బూని చేసితి నిట్టి దొక్కప్రతిజ్ఞ మున్
దీని నెట్టులు గ్రమ్మఱింతు మదీయభాషణ మెన్నఁడు
న్నేని మోఘము గాదు దిగ్ధరణీంమభాను లెఱుంగఁగాన్. 9

పారిజాతాపహరణమున:—

క. వచ్చినమునిపతి కెదురుగ, వచ్చి నమస్కృతు లొనర్చి వనితయుఁ దాను
న్నొచ్చెంబు లేనిభక్తి వి,యచ్చరరిపుభేది సల్పె నాతిథ్యంబున్. 10

వ. అని యున్నది గనుకఁ దెలియఁదగినది. 11

గీ. పొల్లుతోఁగూడ సంధిగా నచ్చుపొసఁగు, నెలమి నానందరంగరాయేంద్రుతోడ
సహితు లేలొక్కొ యీరీతి నలుకొనర్చి, వనముల వసించుచున్న వారనుచుఁ బలుక.

తా. ఏల+ఒక్కొ=ఏలొక్కొ; అలుక+ఒనర్చి=అలుకొనర్చి. అని పొల్లులైన కకారాద్యక్షరములతో నచ్చులైనస్వరము లిముడ సంధి గూర్పవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

మ. వెర వేసంపదఁ గోరి గాండివగుణావిర్భూతబాణాళికి
స్థిరరై వచ్చుట యిమ్మహీపతి కితం డేలోకొ యత్యంతని
ష్ఠురశౌర్యోన్నతి నిన్నుఁ దాఁకెఁదలఁపన్ శోద్యంబు వీఁడగ్గమై
దొరకెన్ లర్జున! నీమతొంటిసుకృతస్తోమంబుకల్మిం జుమీ! 13

భారతము, విరాటపర్వమున.—

క. జన్నములు సేయునెడఁ బక్వాన్నంబులు గుడుచుచుండు మధిపతి నిన్నున్
జన్నియవిడిచె రణముతతి, [1]మిన్నక కినుకుడిగి పొమ్ము మీగృహమునకున్. 14

వ. అని యున్నదిగనుకఁ దెలియునది. 15

గీ. క్రియలతుదిరేఫ పొల్లగుఁ గృతులయందు, మదిఁ దలంతు ర్విపక్షభూమండలేంద్ర
లహరహము భవదీయశౌర్యాతిశయము, శ్రీవజారత రంగధాత్రీతలేంద్ర! 16

తా. ఏతురు, ఒప్పగురు, తునుమునురు, చూతురు, ఖండింతురు అనునిమొదలగు ఉకారాంతశబ్దముల రేఫ పొల్లుగాఁగూడ నుండవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, శాంతిపర్వమున.—

మ. పరిహాసంబునఁ దేలి భృత్యులయెడన్ బ్రహ్లాదముం జెందు భూ
వరునాజ్ఞంజన రేఁగి మెచ్చరు పనిన్ వంచింతు రగ్గాడఁ జొ
త్తురు కాతూహలవేషభాషణములన్ దుల్యత్వముం జెంది యే
తురు వా రెల్లపదంబు వేఁడుదురు నింతుర్ భూమి మాటొడ్డుచున్. 17

భారతమున:—

క. అప్పురుసునఁ బెనఁగినరిపు, లిప్పుడు భారతరణోర్వి కరదై పలువుర్
కుప్పలు గొనఁబడి రనికిన్, దప్పినవాఁ డొకఁడొకండు ధర నింతంతన్. 18

వ. అని యున్నదిగనుక జాడ తెలియునది. 19

గీ. క్రియ విభక్త్యవ్యయములు సంస్కృతములు గను
దెనుఁగునందుండు శ్రీరంగ ధీవరాయ
భూపచంద్రాయ 'తుభ్యన్నమో' యటంచు
నహితు లేప్రొద్దు మ్రొక్కుదు రనుచుఁ బలుకు. 20

తా. క్రియలుగనుండునవియు, విభక్తిరూపములుగ నుండునవియు, నవ్యయములుగ నుండునవియు నగుసంస్కృతశబ్దములు తెనుఁగున నొక్కొక్కదిక్కున ననుకరణమునందుఁ బ్రయోగింపవచ్చును.

1 మిన్నకుడిగి మగుడిపొమ్ము.

లక్ష్యము భారతము, విరాటపర్వమున.—

ఉ. శ్రీయన గౌరినాఁ బరగు చెల్వలయుల్లము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగు రూపముఁదాల్చి 'విష్ణు రూ
పాయ నమశ్శివాయ' యనిపల్కెడుభక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయిత కిచ్చు మెచ్చుపరతత్త్వము గొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్. 21

శృంగారనైషధమున.—

మ. కమలేందీవరషండమండితలసత్కాసారసేవారతిన్
గమికశ్రీకృతసైకనిర్వృతుఁడనై కంటిన్ విదర్భంబునన్
రమణిన్ బల్లవపాణిఁ బద్మనయనన్ రాకేందుబింబాననన్
సమపీనస్తని నస్తినాస్తివిచికిత్సాహేతు శాతోదరిన్. 22

ఆముక్తమాల్యదయందు.—

శా. అద్ధావాగ్విబుధం బహూపచనకవ్యాహార'మాహావచ
స్సిద్ధమ్మా కృతతాంగతఃకలిరితి శ్రీసూక్తివిద్యాధరం
బిద్ధాద్ధత్య మగాల్లయం హి కుధియా మిత్థం వదత్యున్నర
మ్మద్ధీరాగ్రణిగెల్పుటుత్సవమునం దయ్యెన్న భంబంతయున్. 23

రుక్మాంగదచరిత్రమున.—

సీ. అంబుజభవసురేంద్రార్చితచరణాయ మరణదూరాయ నమశ్శివాయ
పద్మాప్తకోటిప్రభాదివ్యదేహాయ మఘహరణాయ నమశ్శివాయ
డమరుత్రిశూలఖడ్గకపాలహస్తాయ మధితరోషాయ నమశ్శివాయ
గగనకల్లోలినీకలితోత్తమాంగాయ మౌళిచంద్రాయ నమశ్శివాయ
తే. మధువిరోధిశరాయ నమశ్శివాయ, మౌనిసంసేవితాయ నమశ్శివాయ
మదనదర్పహరాయ నమశ్శివాయ, మంత్రరూపాయ తుభ్యన్నమశ్శివాయ. 24

మఱియును రుక్మాంగదచరిత్రమున.—

సీ. దంభోళిధరసతీ తాంబూలపేటీషు దహనబింబాధరీ స్తనభరేషు... 25

వ. అని తెలియఁదగినది. 26

గీ. ఇల నుకారాంతశబ్దము తెనుఁగులైన, నుత్వము విసర్గలోపమౌ నొనరు పురుష
మేరు శ్రీరంగపతి రఘుదారి నాపు,రూరువలె బాహుబలిమిచే మీఱు ననఁగ. 27

తా. మేరు, ఊరు, రాహు, రఘు, లఘు, ధేను, మను, తను, గురు ఈ మొదలగు నుకారాంతశబ్దములు తెనుఁగులైనచో మేరువు, ఊరువు, రాహువు, బాహువు, రఘువు, లఘువు, తనువు, ధేనువు, మనువు, వసువు, గురువు అనియు, 'వు'కారము అంతమునలేకనే సంస్కృతశబ్దమువలెను చెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము రఘుశబ్దమునకు భారతము, ఆదిపర్వమున.—

మ. రజనీనాథకులైకభూషణుఁడవై రాజర్షివై ధారుణీ
ప్రజనెల్లన్ బ్రజవోలె ధర్మనియతిన్ బాలింపుచుం దొంటిధ
ర్మజు నాభాగు భగీరథుం దశరథున్ మాంధాతృ రామున్ రఘున్
విజయుం బోలితి సద్గుణంబుల జగద్విఖ్యాతపారిక్షితా! 28

బాహుశబ్దమునకు భారతము, విరాటపర్వమున.—

గీ. నేలనాలుగుచెఱఁగుల నృపులకొలువు,లందు నేను వర్తించితి నవనినాథ
యగ్గలించి నాయెదురఁ బాహాస్ఫాలింపఁ,గడఁగఁజాలినమల్లులఁ గాననెందు. 29

రాహుశబ్దమునకు భారతము, శల్యపర్వమున.—

క. ఉర్వీచక్రము వడఁకెను,బర్వములేకుండ రాహు భానునిఁ బట్టెన్
పర్వతము లురలె వరలులు, సర్వదిశల నరచె నభము శర్కర గురిసెన్. 30

ఘోరశబ్దమునకు భారతము, కర్ణపర్వమున.—

శా. లీలన్ నేల నమర్చి మత్తగజకేళీసుందరోల్లాస మా
భీలత్వం బలరింపఁ దిప్పుఁ జదలన్ బృథ్వీసలిన్ వైచు ముం
గాలన్ ద్రోచు మొగంబువ్రేయు దిశ లుగ్రస్ఫూర్తి వీక్షించు మో
కాలూరుం బయిఁ గ్రమ్మ నెక్కు మెండ నిక్కుం ద్రొక్కు లేచున్ నగున్. 31

మేరుశబ్దమునకు పాండురంగమాహాత్మ్యమున.—

శా. మీఁదన్ దారధరాధరంబుగల యామేరు న్నగంజాలి త
త్పాదప్రస్తుతవరుచిన్ దలిర్చుఖగయూథస్వామి హేమప్రభా
ప్రాదుర్భావశుభప్రదుండు మనుచున్ రామానుజామాత్యు శ్రీ
వేదాద్రీశు విదూరిమందిరు జగద్విఖ్యాతచారిత్రునిన్. 32

వ. అని యారీతి నున్న దిగనుకొఁ దెలియునది. 33

గీ. పరగునభిలాషశబ్దము భ్రమపదంబు, నొనరు స్త్రీలింగరీతి నొక్కొక్కచోట
భ్రమను సుందరు లానందరంగపతికి, వలచి రభిలాష యొట్టిదో వారి కనఁగ. 34

తా. భ్రమశబ్దము, అభిలాషశబ్దము అకారాంతములుగనుక నవి తేనుఁగులైనపుడు భ్రమము, అభిలాషము అని యుండవలెను. అట్లుగాక భ్రమ, యభిలాష అని స్త్రీలింగశబ్దములవలెఁ జెప్పవచ్చును.

భారతము, అనుశాసనీకపర్వమున.—

క. భ్రమచే నద్దేవునిఁ జిత్తమునం జిడి శరణుశరణు దయఁగావుము న
న్నమితైశ్వర్య... 35

వ. అని యున్నదిగానఁ దెలియునది. 36

గీ. హంస లన హంసము లనంగ నమరుఁ గృతుల, నిరుదెఱంగుల రంగనరేంద్రుకీర్తి
హంసమును గాంచి ధరఁ గల్గుహంసలెల్ల, మించ వెలవెలఁ బాఱెనటంచు బలుక.
తా. హంసయనియు, హంసమనియుఁ జెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, కర్ణపర్వమున.—

సీ. అనుటయుఁ గాక మిట్లను హంసములతోడ గతులు నూటొక్కటి గలవుగాన. 38

భారతము, అరణ్యపర్వమున.—

క. దమయంతికి నలునకు సంగమకారణదూత యైనకలహంస మనో
జ్ఞమనుష్యవాక్యముల నా,దమయంతికి హర్ష మొదవఁ దా నిట్లనియెన్. 39

భారతము, కర్ణపర్వమున.—

క. బలశాలి యైనహంసముఁ, బిలిచిలిపురుడించి సాఱ బేలతనమునన్
గలవే! యింతకుమును హం,సలతోఁ బురుడించువాయసంబులు జగతిన్. 40

వ. అని యున్నదిగనుకఁ దెలియునది.

గీ. కృతుల స్త్రీలింగమువలెఁ జరిప చరిత్ర, బరగు నానందరంగభూపాలుచరిత
వినవినఁగఁ జెవులకు బాలవేడ్కపుట్టె, మాధవచరిత్ర యాలించు మాడ్కి ననఁగ.
తా. చరిత, చరితము, చరిత్ర, చరిత్రము అని రెండువిధములుగను చెప్ప
వచ్చును.

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

గీ. ధరణిప్రజఁ గరంబు దయతోడ సర్వధర్మాభిరక్షఁ బెంచి యమలచరిత
నేలి రాజ్యవిభవ మిదిరేుల నని తపశ్చరణ మునికి వనికిఁ జనియె ననఘ! 42

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

గీ. హితముఁ గర్తవ్య మెఱిఁగించి తీవు నాకు, ధర్మపుత్త్రుచరిత విదితంబు నీకు
నట్లుగావున వివరింపు మఖిలకార్య, జాతమును జిత్తతాపోపశమము గాఁగ! 43

చరిత్రకు భారతము, ఆదిపర్వమున.—

చ. హిమకరుఁ దొట్టి పూరుభరతేశకురుప్రభుపాండుభూపతుల్
క్రమమున వంశకర్త లనఁగా మహి నొప్పుచు నస్మదీయవం
శమునఁ బ్రసిద్ధులై యమలసద్గుణశోభితు లైనపాండవో
త్తములచరిత్ర నాకు సతతంబు వినంగ నభీష్ట మెంతయున్. 44

వ. అని యున్నదిగనుకఁ జరిత చరిత్ర అను రెంటికిని లక్ష్యములు వ్రాసినాఁడను. చరి
తము, చరిత్రము వాడుకలోనివి గనుక వ్రాయలేదు. 45

గీ. భువిఁ దకారాంతశబ్దముల్ పురుషపరము, లైన నూఁదుచుఁ దేఁజుచు నలరుఁగృతుల
నమరుఁ గైటభజితువలె యుధాజిమూఁ గాంచు, శ్రీ వజారతరంగధాత్రీశుఁ డనఁగ. 46

తా. కైటభజిత్తు, యుధాజిత్తు, పరీక్షిత్తు, ఇంద్రజిత్తు, సత్రాజిత్తు లుపిమొదలగుపురుషవాచ్యశబ్దములు తెనుఁగున నొక్కొక్కచిక్కునఁ దేలికగాఁ గైటభజితు, ఇంద్రజితు, సత్రాజితు, యుధాజితు అనియుఁ జెప్పవచ్చును.

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

చ. అనవరతాన్నదానయజనాభిరతుణ్ భరతాన్వవాయవ
ర్ధను సకలప్రజాహితవిధాను ధనంజయసన్నిభుం భవ
జ్జనకుఁ బరీక్షితుం బటుభుజంగుఁ డసహ్యవిషోగ్రధూమకే
తనహతిఁ జేసి చేసె నతిదాంతుఁ గృతాంతనికేతనాతిథిణ్. 47

వ. అని యున్నదిగనుక జాడ తెలియునది. 48

గీ. కలిగి యనుచోట నై యని పలుకవచ్చు,నంద్రు శ్రీపద్వజారతానందరంగ
రాయమణి గంధసింధురరాజముఖ్య,చిరతరవిభూతి యై ప్రకాశించు ననఁగ. 49

తా. 'కలిగి' యనుశబ్దము నిలుపఁదగినచోట 'ఐ' యనుశబ్దము నుంచినయెడల నాయర్థమునే యిచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, విరాటపర్వమున.—

క. అరుణాశ్వంబులఁ బూన్చిన, యరదంబున వీఁడె నిడుద లగుచేతులు బం
ధురకంధరంబు వెడలుప,టురమును నై ద్రోణుఁ డొప్పె నుత్తర కంటే. 50

భారతము, ద్రోణపర్వమున.—

సీ. తెల్లనిగొడుగు నై తేజరిల్లుచు నున్న యుల్లవాఁడే పాండవాగ్రజుండు... 51

భారతము, శాంతిపర్వమున.—

సీ. అర్థి విశ్వావసుఁ డాదిగాఁగలుగుగంధర్వులు హృద్యవాదన మొనర్ప
నప్సరోనికురుంబ మాటలుపాటలు నై వినోదింపంగ నమరగణము... 52

అని యున్నది.

గీ. పంచమివిభక్తిని నికారవర్ణ మొకటి, లోపముగఁ జెప్పవచ్చు మాల్లోకములను
గీస్తులను నించి మించి శ్రీకృష్ణుకంటె, నసము గనిరంగభూపాలుఁ డెసఁగె ననఁగ.

తా. కృష్ణుకంటె, కృష్ణునికంటె; రాముకంటె, రామునికంటె; అని పంచమీవిభక్తి రెండువిధములఁ జెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, విరాటపర్వమున.—

సీ. రాత్రిమైఁ దఁకి క్రూరతఁ బోరి సుగఁటిమి వాసినయంగారపర్ణుకంటె
ఘోషయాత్రావిధిఁ గురురాజు చెఱఁబట్టి మాన మేఁదినచిత్రసేనుకంటె

ఖాండవోద్యానంబుఁ గాన నేరక సిగ్గుపడి చన్న నిర్జరప్రభునికంటెఁ
క్రీడాకిరాతుఁడై క్రోడంబునను గాను, బెనఁగి చిక్కినత్రిలోచనునికంటె. 54

వ. అనియున్నదిగనుకఁ దెలియునది. 55

గీ. ప్రథమలు విశేషణములుగాఁ బలుకవచ్చు
షష్ఠికి రమాధవుఁడు రంగశౌరియొకఁడె
సాటి యగు శ్రీయుతుఁడు రంగశౌరి కనఁగ
ఘనుఁడు తిరువేంగళేంద్రనందనున కనఁగ. 56

తా. షష్ఠీవిభక్తికి విశేషణములైనశబ్దములు ప్రథమావిభక్తులుగఁ గూడఁ జెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, భీష్మపర్వమున.—

క. అపరాహ్ణసమయమున ని, ట్లుపమాతీతాతిఘోరయుద్ధం బయ్యెన్
విపులభుజబలుఁడు భీముఁ, డపరిమితబలుండు కౌరవాధీశునకున్. 57

వ. అనియున్నదిగాన జాడ తెలియునది. 58

గీ. వెలయు మూర్ఖధూర్తవృద్ధనీచపదాళి, కొనయు దుత్వమైన సుత్వమైన
క్షోణి రంగనృపతి సుగుణవృద్ధి యొప్పు, సకలరాజవర్యసభల ననఁగ. 59

తా. ధూర్తు, ధూర్తుఁడు; మూర్ఖు, మూర్ఖుఁడు; నీచు, నీచుఁడు; వృద్ధు, వృద్ధుఁడు; అని యీ నాలుగుశబ్దములు రెండువిధములుగఁ బ్రయోగింపవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

ఉ. చొచ్చినచోన చొచ్చి తెగఁజూచెద నంచుఁ గడంగుఁ గాని నన్
మెచ్చఁడు బాహుగర్వమున నీచు సుయోధనుఁ డట్టివానితో
నొచ్చెము లేక కూడి మన నూల్కొనియుండఁగ రాదు నాకు వి
వ్వచ్చుఁడు రాచవారుఁ గురువర్గము చావున కోర్వకుండుటన్. 60

భారతము, అరణ్యపర్వమున.—

క. అలయికయుఁ దలవడఁకు వెక్కులుజనియించుటయు నురలు గలుగుటయును వృ
ద్ధులలక్షణమే జ్ఞానము, కలదేనియును బాలుఁ డైనఁగడువృద్ధరయన్. 61

వ. అని యున్నదిగనుక జాడ తెలియునది. 62

గీ. పరఁగ దిర్యక్కులిలశ్రేష్ఠపదము లైనఁ, బురుషవాచకములుగాను బూన్పవచ్చు
చక్కనితురంగరాజుపై నెక్కి వెడలె, స్వారి యానందరంగభూజాని యనఁగ. 63

తా. తిర్యక్పదము లైనశబ్దములు శ్రేష్ఠవాచకము లైనపుడు పన్నగేంద్రము, పన్నగేంద్రుఁడు; మృగరాజము, మృగరాజు; పతగశ్రేష్ఠము, పతగశ్రేష్ఠుఁడు;

అశ్వోత్తమము, అశ్వోత్తముఁడు; గజేంద్రము, గజేంద్రుఁడు; అనియు నిది యుఁ గాక ఉరగము, ఉరగుఁడు; సముద్రము, సముద్రుఁడు; ఘనము, ఘనుఁడు; అనియుఁ జెప్పవచ్చును.

లక్ష్యము భారతము, సౌప్తికపర్వమున.—

ఉ. అగ్గురునందనుండు వారిజావళిఁ గాంచి కుశప్రకటంబు వే
డిగ్గుమృగేంద్రుచాడ్పునఁ గడింది మగంటిమి యుల్లసిల్లఁగా... 64

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

మ. వివిధోత్తుంగతరంగఘట్టనచల ద్వేలావనైలావళీ
లవలీలుంగలవంగసంగతలతాలాస్యంబు వీక్షించుచున్
ధవళాత్ముల్ చని కాంచి రంత నెనుటన్ దత్తీరదేశంబునం
దవదాతాంబుజఫేనపుంజనిభు నయ్యశ్వోత్తముం దవ్వులన్. 65

భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

క. గిరిశృంగతుంగవిగ్రహుఁ, డురుతరసత్త్వుఁడు విహంగమోత్తముఁ డపుడా
కద్రూజుఁ డ్రొయ్యన నెయ్యెడకున్... 66

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

చ. అరిదితపోవిభూతి నసురాదులఁ బాధలు పొందకుండఁ దా
నురగుల నెల్లఁ గాచినమహోరగనాయకుఁ డానమత్సురా
సురమకుటాగ్రరత్నరుచిశోభితపాదున కద్రినందనే
శ్వరునకు భూషితంబయిన వాసుకి మాకుఁ బ్రసన్నుఁ డయ్యెడున్. 67

భారతము, ఆరణ్యపర్వమున.—

క. మృగయార్థ మరిగి హిమవన్నగభూములయందుఁ బవననందనుఁ డొకప
న్నగుచేతఁ జిక్కువడి యిట్లగు ధర్మజుచేతఁ దాను మోచితుఁ డయ్యెన్. 68

వ. అని యీతీరున విస్తారముగా నున్నదిగనుకఁ దెలిసికొనఁదగినది. 69

గీ. పడెఁ బఱచెఁ బట్టెఁ బాటను నుడువు మొకట, సంస్కృతంబునఁ జెల్లును శత్రువులను
భంగపడఁజేసి యానందరంగనృపతి, ధీజనులకష్టపాటెల్లఁ దీర్చు ననఁగ. 70

తా. పడె, పఱచె, పట్టె, పాటు ఈ నాల్గుశబ్దములు సంస్కృతపదములు కొన్నిటియందుఁ జేరియుండవచ్చును. సుఖపడె, సుఖపఱచె, సుఖపెట్టె; దుఃఖపడె, దుఃఖపాటు, దుఃఖపెట్టె, దుఃఖపఱచె; సంకటపడె, సంకటపఱచె, సంకటపెట్టె; భంగపడె, భంగపెట్టె, భంగపఱచె; అని యిటువంటిశబ్దములమీఁద నొకసమాసమువలె నుండవచ్చును.

లక్ష్యము.—

ఉ. దానవుచేతఁ గష్టపడి దైన్యమునొందుట కోర్వలేక నీ
దైనపదాంబుజంబుల భయం బనివేఁడితి... 71

భారతము, ఉద్యోగపర్వమున.—

గీ. తండ్రి లేని ప్రజలు తల్లిని జూసి పెద్దయును గాల మవ్విధమునఁబడఁతి
భంగపాటు దుఃఖపాటును సంకటపాటుఁ గలిగె విరటు పాలఁ బడప. 72

పాండురంగమాహాత్మ్యమున.—

సీ. దరిఁద్రొక్కియున్న యాతలిదండ్రులనుజాలఁబడు చప్పె సంతోషపఱచప్పై తి....

భారతము, ఆదిపర్వమున.—

చ. తిరుగుచుఁ బుట్టలం బొదలఁ ద్రిమ్మరుపాముల రోసిరోసి ని
ష్ఠురభుజదీర్ఘదండమునఁ డొల్లఁగ వ్రేయుచు వచ్చి వచ్చి య
య్యెర నొకడుండుభం బనుసహిం గని వ్రేయఁగ దండ మెత్తుఁడుగా
హరిహరి యంచు డుండుభమహాహి భయంపడి చేరి భార్గవుగా. 74

వ. ఈరీతి నున్నదికనుక జూడ తెలుసుకొనఁ దగినది. 75

గీ. ఆంధ్రభాషను నాలుగైదక్షరముల, పైని సంస్కృతపదముఁ బూన్పఁగను జెల్లు
మగువ లానందరంగేంద్రుతో గరుమోవి,యమృతమును గ్రోలనాసింతురనుచుఁబలుక.

తా. తెనుఁగున నైదాఱక్షరములకు విశేషణమును నవతల సంస్కృతశబ్దము
విశేష్యముగను చెప్పవచ్చును.

భారతము, కర్ణపర్వమున.—

సీ. గీ. అవలికారవాధీశులఁ గవసికడిమిఁ
బొదవుటయు నన్నిశరముల భూరిరయము
పెంపుయ నందఱఁ దెగటార్చి తెఱపు నతనిఁ
దాఁకె వేయు మున్నూఱుదంతావళములు. 77

గీ. ఇంద్రునకు రుద్రుఁ డత్తతి నిట్టులనియె, ననఘ యిరువదివేయుదివ్యాబ్దములు మ
హాతపం బొనరించెను నసుర వాని,కొసఁగె పద్మజుఁ డధికమహోగ్రబలము. 78

ఆముక్తమాల్యదయందు.—

మ. పునుగుండావినవోదనంబు మిరియంపుంబొళ్లతోఁ జట్టిచు
య్యానునాదారనికూరగుంపు మొకుమం దైయేర్చునావం బిగు
ర్కొనుపచ్చళ్లను బాయసాన్నములు నూరుంగాయలుం జేచురు
క్కను నేయుం జిఱుబాలవెల్లువుగ నాహారంబిడుగా సీతునగా. 79

మనుచరిత్ర.—

సీ. కటికిచీఁకటితిండికిరములు గిలిగింత సెవ్వాఁడు తొగకన్నె నవ్వఁ జేనకు... 80

వ. అనియున్నదిగనుక జాడ తెలియునది. 81

గీ. అగును స్త్రీలింగశబ్దంబు హ్రస్వముగ సమాసమధ్యంబునను రంగమనుజవిభుని
కీర్తి హరజటాజూటసంకీర్ణదివ్యగంగజలముల మితి మీఱు గరిమ ననఁగ. 82

తా. గంగాజలము, గంగజలము; తమసాతీరము,తమసతీరము; రాకాచంద్రుఁడు, రాకచంద్రుఁడు, నదీసుతుఁడు, నదిసుతుఁడు అని యీరీతి స్త్రీలింగశబ్దములు ఆకారాంత, ఇకారాంతశబ్దములవలె నుండనచ్చును.

లక్ష్యము, భారతమున, ఆదిపర్వమున.—

చ. జలరుహనాభ రమ్యగిరిసానువనంబుల వేఁట లాడుచుఁ
సలుపుద మీనిదాఘదివసంబుల నీవును నేను [1]నెమ్మదిఁ
నలినరజస్సుగంధియమునా హ్రదతుంగతరంగసంగతా
నిలశిశిరస్థలాంతరవి నిర్మిత నిర్మలహర్మ్యరేఖలఁ. 83

రాఘవపాండవీయమున.—

క. నెలకొనియె వేఁటతమి నృబ్బలియుఁడు శిశిరనగరుచిరపరిసరమహిమం
గలతమసతీరసికతావిలసనములు డెందమునకు వింపొనరింపఁ. 84

శృంగారనైషధమున.—

ఉ. రాకసుధాంశుమండలమురాకకు మాఱుమొగంబు వెట్టుచో
దీకొనివచ్చు దండధరదిక్పవమాన మదక్షిణంబగుఁ... 85

వ. అనియున్నదిగనుక జాడ తెలిసికొనునది. 86

వృత్తరత్నాకరప్రకరణము.

క. క్షితివృత్తనియమములసంగతి విద్వజ్జనము లెన్న గణబద్ధములై
ధృతివెలయఁ జెప్పెద వజ్రారతవిజయానందరంగరాయబిడౌజా! 87

గీ. ధరను బ్రస్తార మనఁగ నధ్వం బనంగ, నష్టమన సంఖ్యయనఁగ నుద్దిష్ట మనఁగ
విను లగక్రియ యన నాఱువిధములుగను, ప్రత్యయములొప్పు నానందరంగశౌరి.

తా. ప్రస్తారప్రత్యయము, అధ్వప్రత్యయము, నష్టప్రత్యయము, సంఖ్యాప్రత్యయము, ఉద్దిష్టప్రత్యయము, లగక్రియాప్రత్యయము, అని యాఱువిధములప్రత్యయము లొప్పును. అందుఁ

---

1 సున్నిష, స్నలిన.

ప్రస్తారప్రత్యయము.

గీ. వరుస సర్వగురువు లుంచి గురువుక్రింద, లఘువు నవతలఁ బైబండిలాగు వ్రాసి
దాపటను గురు లుంచఁ బ్రస్తార మయ్యె, ననఘ! యానందరంగరాయాగ్రగణ్య.

తా. ఎన్నవఛందము ప్రస్తరింపవలె నన్న నన్ని గురువులువరుసఁగవ్రాసియందు తొలిగురువుక్రింద లఘువును నావలఁ బైబంతి యెట్లున్నదో యామేరకు వ్రాసిదాపట గురువు వ్రాసినఁ బ్రస్తారమగును. ఇట్లు సర్వలఘువు లగువఱకు వ్రాయునది.

అధ్వప్రత్యయము.

గీ. అమర సుక్తాది యిన్నిఛందములవఱకు
నెన్నివృత్తంబు లెఱిఁగింపు మన్న దాని
లెక్క రెట్టించి యందులో రెండు త్రోయఁ
దక్కినది యధ్వమగురంగధారుణీంద్ర! 90

తా. మొదటిఛందస్సు మొదలుకొని యిన్నిఛందస్సులవఱకు నెన్నివృత్తము లని యడిగినచో నడిగినఛందస్సుకుమాత్ర మెన్నివృత్తము లున్నవో యవి రెట్టించి యందులో రెండు త్రోసి మిగిలిన వెన్నియో యన్ని చెప్పునది.

నష్టప్రత్యయము.

గీ. పలుకఁబడులెక్క భాగ మేర్పడినలఘువు, వ్రాసి బేసైన నొక్కటి వ్రాసిఁ గూర్చి
యది సగము చేసి గురువుంచి తుదకుఁ గనిన, నష్టలబ్ధాఖ్య మయ్యె నానందరంగ! 91

తా. ఎన్నవవృత్త మేరీతి నుండు నని యడిగిన నాలెక్క భాగించి సరిగా నున్న లఘువువ్రాసికొని బేసిగానుండిన నొకటికూర్చి భాగించి యందుకు గురువు వ్రాసికొను నది. ఇట్లు కడదనుక భాగించుకొని గురువులఘువువ్రాయుచు వచ్చినట్లయిన నది నష్ట ప్రత్యయ మగును.

సంఖ్యాప్రత్యయము.

గీ. వెలయ నీఛందమున కన్నివృత్తము లన, యడుగ నేకోత్తరంబుగా నదివఱకును
గూర్చి యాలెక్క రెట్టించుకొనిన వృత్త, సంఖ్య యగు నది రంగరసాతలేంద్ర!

తా. ఈఛందమున్న నెన్నివృత్తములు పుట్టు నని యడిగిన నెన్నవఛందము చెప్పు చున్నాఁడో యదివఱకు నేకోత్తరవృద్ధిగా రెట్టించి కడనువచ్చినలెక్కను రెట్టించి యిన్నియని చెప్పునది.

ఉద్దిష్టప్రత్యయము.

గీ. వృత్తమున గురులఘువులు పేర్చి దాని, క్రింద నేకోత్తరర్ధి లెక్కించి యాల
ఘువులసంఖ్యతో నొక్కటి గూర్చుకొనిన, నామ ముద్దిష్ట మయ్యె నానందరంగ.

తా. ఈఛందములో నిది యెన్నవవృత్త మనియడిగిన నావృత్తమున్న మేరకు గురులఘువులు వరుసఁగా వ్రాసికొని దాని క్రింద నేకోత్తరవృద్ధిగా లెక్కలెన్ని యందు లఘువుల క్రింద నుండులెక్కమాత్రము కూడి యందు మఱియొకటిగూడఁ గూర్చుకొని యిన్నవవృత్త మని చెప్పునది.

లగక్రియాప్రత్యయము.

సులక్షణసారంబున:—

సీ. చక్రి లగక్రియాచక్రంబునకు మేరు వర్ధమేరు వనంగ నమరు నందు
నాదినొక్కటిఁ బెట్టి యాక్రిందటిండ్లలో నారెంటి నిడుచు నయ్యడ్డబంతి
రెండవ దాదిగా రెట్టించి దానిలో నొక్కటొక్కటి తీసి లెక్క విడుచు
నడిచాలిలో నొప్పుకడలెక్క కెక్కుడౌ నంతన నిలుపుచు నవలికడకు
తే. మీఁదియోలికుఱుచ లాదట నిసుమడుల్, గూర్చి వ్రాసికొందువనుసు మునుపటి
వలెనె నొకటి త్రోసి వ్రాయంగ నగు నిట్లు, లన్నిఛందములకు నవధరింపు. 94

సీ. వరుస నీచక్రాదిఁ బరగడ్డబంతిని సర్వగుర్వులవృత్తసమితి కలరు
నాక్రిందిచాలున నమరు వృత్తములెల్ల నొక్కొక్కమాత్రల నొప్పుచుండు
నావెన్కచాలిపద్యము లెల్ల రెండేసిలఘువులు గలవి యై లలిఁ దనర్చు
నానాలుగవచాలినలరువృత్తములు మాత్రలు మూఁటమూఁట నై తనరుచుండు
తే. నిటుల బంతుల కన్నింటి కిట్టిసంజ్ఞ, జరుగుఁ గడబంలివృత్తముల్ సర్వలఘువు
లిది లగక్రియ యనఁదగు నిలను బ్రత్యయంబు నాఱవ దైయొప్పు నంబుజాక్ష. 95

తా. మేరువు, అర్ధమేరువు అని రెండుకలవు. అందు మేరుచక్ర మిరువది యాఱుఛందములకు నిరువదియాఱిండ్లునిడివిని, బహుగా నిండ్లు నడ్డబంతులుండ వ్రాసి నిడివిబంతి మొదటియింట నొకటి పెట్టి యాక్రిందియిండ్ల ౨,౪,౮,౧౬,32 యాక్రమమున రెట్టింపులెక్కలు నిరువది యాఱిండ్లను వ్రాసి, ఒక అడ్డబంతి రెండవ యింటి రెండును ఒకటి మూఁడు లెక్కవెట్టి అది రెట్టించి ఒకటితీసి ౫ అవలియింట వ్రాసి యాతీరున నిరువదియాఱుఛందములకును వ్రాసి మొదటినిడివిబంతి రెట్టిలెక్కచేత నడ్డబంతుల నెల్ల నాయాపైబంతిఁ గూర్చి వ్రాయుచు నధిక మైనలెక్క పుట్టిన నిల్పి మఱి యాక్రిందటిరెంటిలెక్కను దాని కుఱుచ లెల్ల నన్నిఛందస్సుల కొకటొకటి విడిచి యీవిధమున సావధానముగా వ్రాయవలెను.

ఇది షట్ప్రత్యయముల లక్షణము.

లక్షణవృత్తంబులు.

1. ఇక నిర్వదియాఱుఛందములకు వివరము. ఉక్త, అత్యుక్త, మధ్య, ప్రతిష్ఠ, సుప్రతిష్ఠ, గాయత్రి, ఉష్ణిక్, అనుష్టుప్, బృహతి, పంక్తి, త్రిష్టుప్, జగతి, అతి జగతి, శక్వరి, అతిశక్వరి, అష్టి, అత్యష్టి, ధృతి, అతిధృతి,కృతి, ప్రకృతి, ఆకృతి, వికృతి, సంకృతి, అభికృతి, ఉత్కృతి అనునామధేయంబులఛందంబు లిర్వది యాఱై విస్తరిల్లె. అందు మొదటిఛందంబున వృత్తములు౨, రెండవఛందంబున ౪, మూఁడవచ్ఛందంబున ౮, నాలవచ్ఛందంబున ౧౬, ఐదవ చ్ఛందంబున ౩౨, ఆఱవచ్ఛందమున ౬౪, ఈతీరున నేకోత్తరవృద్ధిగా నిరువదియాఱు ఛందంబుల వృత్తంబులు పదుమూఁడుకోట్లు నలువదిరెండులక్షలు పదునేడువేలు నేడునూట యిరువదియా ఱుద్భవిల్లి నాల్గేసిపాదంబులుగల్గి యొకయక్షరము మొదలుగఁ గ్రమక్రమంబున నెక్కుడుగ నక్షరంబులు వెలయుచు వేఱువేఱఁ ప్రశస్తంబులై ఛందంబు లనియొడుగనుల వృత్తంబు లనియొడురత్నంబులు పుట్టి విస్తరిల్లె నందుఁ బ్రశస్తంబులై నవిద్యున్మాలయుఁ, జిత్రపదంబును, ప్రమాణియుఁ, గీరకిశోరంబు నుత్సుకంబును, వాగ్మియుఁ, గోమలంబును, శుద్ధవర్గాటియు, నుపజాతియు, నుపేంద్రవజ్రంబును, శృంగారిణియుఁ, గలరవంబును, నింద్రవజ్రంబును, దోదకంబును, స్వాగతంబును, శ్యేనియు, వాతోర్మియుఁ, భుజంగప్రయాతంబును, దోటకంబును, నింద్రవంశంబును, వంశస్థంబును, ద్రుతవిలంబితంబును, స్రగ్విణియు, జలధరమాలికయు, మత్తమయూరంబును, మంజుభాషిణియు, బంభరగానంబును, లతావృత్తంబును, వసంతతిలకంబును, వనమయూరంబును, బుష్పదామంబును, ప్రహర్షణకలితంబును, సురుచిరంబును, మణిగణనికరంబును, గజరాజంబును, మాలినియు, సుగంధియు, కాంతియు, లలితగతియు, ప్రియకాంతయుఁ, బాలాశదళంబును, బంచచామరంబును, చంద్రభానువును, బృథ్వియు, శిఖరిణియు, మందాక్రాంతంబును, హరితపదగతియు, మత్తకోకిలయు, దేవరాజంబును, శార్దూలవిక్రీడితంబును, గుసుమితలతావేల్లితంబును, దరళయు, భూతిలకంబును, మత్తేభంబును, గలితయుఁ, భుజంగంబును, నుత్పలమాలికయు, నంబురుహంబును, ఖచరప్లుతంబును, సురభూజరాజంబును, స్రగ్ధరయుఁ, గనకలతికయు, మానినియుఁ, జంపకమాలికయు, లాటీవిటంబును, మణిమాలికయు, వనమంజరియు, మాలినియుఁ, గుసుమంబును, మహాస్రగ్ధరయుఁ, దురగంబును, మృగనారీయు, విచికిలస్తబకంబును, బంచశరంబును, శృంగారంబును, నశ్వలలితంబును, గవిరాజవిరాజితంబును, సరసిజముకుళంబును, క్రౌంచపదంబును, వనరుహంబును, మనుచుశ్రీయు, విజయంబును, బంధురంబును, బుధవరసుతంబును, భాస్క

రవిలసితంబును, జారుమతియును, భుజంగవిజృంభితయు, మంగళీమహాశ్రీయు నను నీమొదలుగాఁగల వృత్తంబు లపారంబులై విస్తరిల్లుటంజేసి తదీయలక్షణంబులు వివరించెద. నానందరంగేంద్ర! విన నవధరింపుము. మొదలియుక్తాచ్ఛందంబున నొకయక్షరంబు పాదంబుగా రెండువృత్తంబులు పుట్టె. నందు 96

శ్రీయనువృత్తము (భీమనచ్ఛందమున).—

“శ్రీ
శ్రీఁ
జే
యున్.” 97

వ. రెండవయత్యుక్తాచ్ఛందమున రెండక్షరములు పాదములఁ గలనాలుగుసమవృత్తంబులు పుట్టె. అందు

శ్రీపెంపు అనువృత్తము (భీమనచ్ఛందమున).—

“శ్రీపెం
పొప్పున్
ప్రాపుం
దాపున్” 98

వ. మూఁడవమధ్యాచ్ఛందంబున మూఁడక్షరములు పాదములఁ గలసమవృత్తము లెనిమిదిపుట్టె. నందు నాలవదగు

వినయమనువృత్తము (భీమనచ్ఛందమున):—

“వినయం
బునయం
బునయ
జ్ఞానకున్.” 99

వ. నాల్గవప్రతిష్ఠాచ్ఛందంబువ నాల్గక్షరములు పాదములఁ గలసమవృత్తములు పదునాఱుపుట్టె. నందేడవ దగు

బింబయనువృత్తము (భీమనచ్ఛందమున).—

“పంబి భకా
రంబు గకా
రం బనఁగా
బింబ మగున్.” భ. గు. 100

వ. అందు ౯౭వ దగు

సుకాంతియనువృత్తము (భీమనచ్ఛందమున).—

"జకారముల్
గకారముల్
సుకాంతి కౌ
ప్పకుండు నే." జ. గ. 101

వ. ఐదవసుప్రతిష్ఠాచ్ఛందంబున నైదక్షరములు పాదములఁ గలసమవృత్తంబులు ౩౨ పుట్టె. నందు ౧౯వ దగు

వలమురి యనువృత్తము.—

"నలగపదం
బలవడఁగా
వలమురియౌ
జలదనిభా" న. లగ. 102

వ. అందు ౭వ దగు

సుందరీవృత్తము (భీమనచ్ఛందమున).—

"చెంది భకారం
బొంది గగంబుల్
సుందరి యగున్ జే
రందురు సూరుల్." భ. గగ. 103

వ. ఆఱవగాయత్రీచ్ఛందంబునం దాఱక్షరములు పాదములఁ గలసమవృత్తంబులు ౬౪ పుట్టె. నందు ౧౯వ దగు

విజయశుభ మనువృత్తము (సులక్షణసారమున).—

"నయగుణవృత్తిన్
నయచరణాప్తిన్
జయశుభవృత్తం
బై యగు శూరారీ!" న. య. 104

వ. అందు ౨౯వ దగు

కిసలయ మనువృత్తము.—

"సస లింపొసఁగన్
వసుధన్ బదమై
కిసలం బెసఁగున్
వసుదేవసుతా!" స. స. 105

వ. ఏడవయుష్ణిక్ఛందంబున నేడక్షరములు పాదములఁ గలసమవృత్తంబులు ౧౨౮ పుట్టె. నందు ౩౭వదగు

ప్రసవపర మనువృత్తము (సులక్షణసారమున).—

"ఎసఁగఁ బదమందుఁ
నసగములు చెందఁ
బ్రసవశర మయ్యెఁ
బిసరుహాదళాక్షా!" న. స. గ. 106

వ. ఎనిమిదవయనుష్టుప్ఛందంబున నెనిమిదక్షరంబులు పదంబులం గలసమవృత్తంబులు ౨౫౬ పుట్టె. నందు మొదటిదగు

విద్యున్మాలావృత్తము.—

"దేవా మాగా ప్తిఁ విద్యున్మా
లావృత్తం బౌ రంగాధీశా!" మ. మ. గ. గ. 107

వ. అంద ౫౫వ దగు

చిత్రపదం బనువృత్తము.—

"రాగిలుఁ జిత్రపదంబై
భాగయుగా ప్తత రంగా!" భ. భ. గ. గ. 108

వ. అంద ౮౬వ దగు

ప్రమాణి యనువృత్తము.—

"ప్రమాణికిం జర ల్గదఁ
వ మెప్పు రంగపార్థివా!" జ. ర. వగణము. 109

వ. తొమ్మిదవ బృహతీచ్ఛందంబునఁదొమ్మిదక్షరంబులు పాదంబులఁ గల సమవృత్తంబులు ౫౧౨ పుట్టె. నందు ౧౮౩ వ దగు

సుత్సుక మనువృత్తము.—

"అంగుగ సుత్సుక మై చనుఁ
రంగనృపా భభరంబులఁ" భ. భ. ర. 110

వ. అంద ౧౮౪వ దగు.

కిశోర మనువృత్తము.—

"సునభరా ప్తి కిశోర మిం
పెనయు రంగమహీపతీ!" న. భ. ర. 111

వ. పదవపంక్తిచ్ఛందంబున పదియక్షరంబులు పాదంబులఁ గల ౧౦౨౪ సమవృత్తంబులు పుట్టె. నందు నేఁబదియవదగు

కోమల మనువృత్తము.—

"భామగురుప్రతిభఁ జెంపొందుఁ
గోమలవృత్త మనఁ రంగేంద్రా." భ. భ. మ. గ. 112

వ. అందు ౧౫౯వ దగు

వాగ్మి యనువృత్తము.—

"వారక యొప్పుఁ వాగ్మికి భంబుఁ
ధారుణి రంగేంద్రా మసగంబుల్" భ. మ. సగ. 113

వ. అందు ౩౮౫వ దగు

శుద్ధవిరాటి యనువృత్తము.—

"రంగచ్ఛుద్ధవిరాటికిఁ మసల్
రంగోర్వీప వరా జగంబగుఁ." మ. స. జ. గ. 114

వ. పదునొకండవత్రిష్టుప్ఛందంబునఁ బదునొకొండక్షరంబులు పాదంబులం గలిగిన సమవృత్తంబులు ౨౦౪౮ గు పుట్టె. నందు ౩౫౭ వ దగు

నింద్రవజ్రావృత్తము.—

"ఆనందరంగేంద్ర మహానుభావా
తానింద్రవజ్రం బగుఁ దాజగా ప్తిఁ." త. త. జ. గగ. 115

వ. అందు ౩౫౬వ దగు

నుపజాతి (నుపేంద్రవజ్రా)వృత్తము.—

"జత జ్జగల్గం బుపజాతి కొప్పుఁ
రతీశతుల్యాకృతి! రంగభూపా!" జ. త. జ. గగ. 116

వ. అందు ౪౩౯ వ దగు

తోట(దోద)క మనువృత్తము.—

"జ్ఞావన భత్రయగా ప్తిని రంగో
ర్వీవర తోటకవృత్తము మీఱుఁ." భ. భ. భ. గగ. 117

వ. అందు ౩౬౦ వ దగు

నుపేంద్రవజ్ర యనువృత్తము.—

"ఉపేంద్రవజ్రం బొనరుఁ సిరంగా
ధిపా! జతజ్జద్విగురు ల్చెలంగుఁ" జ. త. జ. గగ. 118

వ. అందు ౪౪౩ వ దగు

స్వాగత మనువృత్తము.—

"స్వాగతంబు రనభ ల్గగ యుక్తిఁ
బాగిలుఁ విజయరంగమహీపా!" ర. న. భ. గగ. 119

వ. అంద ౮౧౭ వ దగు

వాతోర్మి యనువృత్తము.—

“దాసత్రాతా మభతంబుల్ లగమై
భాసిల్లున్ రంగప వాతోర్మి కిలన్.” మ. భ. త. లగ. 120

వ. పండ్రెండవజగతీచ్ఛందంబునఁ బండ్రెండక్షరంబులు పాదంబులం గలసమవృత్తంబులు ౪౦౯౬ పుట్టె నందు ౮౮౦ వ దగు

కలరవ మనువృత్తము.—

“కలరవవృత్తము గాంచు నజాయల్
బలయుత రంగనృపాలకచంద్రా!” న. జ. జ. య. 121

వ. అంద ౧౭౫౬ వ దగు

తోటక మనువృత్తము.—

“ససలున్ ససలున్ వరుసం గదియన్
రసఁ దోటకమై తగు రంగనృపా!” స. స. స. స. 122

వ. అంద ౧౧౭౧ వ దగు

స్రగ్విణీ యను వృత్తము.—

“సారె భూభృద్వ్రతిన్ స్రగ్విణీవృత్త మా
రారరల్ గూడినన్ రంగరాయాగ్రణీ!” ర. ర. ర. ర. 123

వ. అంద ౫౮౬ వ దగు

భుజంగప్రయాత మనువృత్తము.—

“యయాయల్ భుజంగప్రయాతాన కిష్టా
నయా నాగవిశ్రాంతి నానందరంగా!” య. య. య. య. 124

వ. అంద ౧౩౮౧ వ దగు

నింద్రవంశ మనువృత్తము.—

“తా నింద్రవంశం బగుఁ దాజరాప్తిచే
నానందరంగా! వడి! యామవైఖరిన్.” త. త. జ. ర. 125

వ. అంద ౧౩౮౨ వ దగు

వంశస్థ మనువృత్తము.—

“సనీతి వంశస్థ మగున్ జతజ్జరల్
పెనంగ రంగోర్విప! షడ్విరామతన్” జ. త. జ. ర. 126

వ. అంద ౧౪౬౪ వ దగు

ద్రుతవిలంబిత వృత్తము:—

“ద్రుతవిలంబిత రూఢిని రంగభూ
పతి! మరుద్యుతిఁ జర్వు నభారలన్.” న. భ. భ. ర. 127

వ. అంద ౮౮౦ వ దగు

తోధకవృత్తము.—

“ద్విపయతిఁ దోధకవృత్తము రంగా
ధిపతి నజాయలఁ దేజముఁ జెందున్.” న. జ. జ. య. 128

వ. అంద ౨౪౧ వ దగు

జలధరమాలావృత్తము. —

“మారమ్యాస్యా జలధరమాలావృత్తం
బౌ రంగేంద్రా! మభసమ లందంబైనన్.” మ. భ. స. మ. 129

వ. పదుమూఁడవదగు నతిజగతీచ్ఛందంబునందుఁ బదుమూఁడక్షరంబులు పాదంబులం గలసమవృత్తంబులు ౮౧౯౨ పుట్టె. నందు ౩౫౨౦ వ దగు

బంభరగాన మనువృత్తము.—

“ప్రజితవిమత బంభరగాన మగున్
గజయుతి ననభాగల రంగనృపా!” న. న. భ. భ. గ. 130

వ. అంద ౪౦౪౮ వ దగు

లతావృత్తము.—

“సతవడి రంగేశ్వర నయననగో
న్నతిని లతావృత్తము చెలువమరున్.” న. య. నన. గ. 131

వ. అంద ౨౭౯౬ వ దగు

మంజుభాషిణి యనువృత్తము.—

“చను మంజుభాషిణి సజస్సజప్రగా
ప్తిని రంగధీర! నవవిశ్రమోన్నతిన్.” స. జ. స. జ. గ. 132

వ. పదునాల్గవశక్వరీచ్ఛందంబునందు పదునాలుగక్షరంబులు పాదంబులం గలసమవృత్తంబులు ౧౬౩౮౪ పుట్టె. నందు ౪౦౯౬ వ దగు

సురుచిర మనువృత్తము.—

“యతి నిధి దుగనన లమరిన రంగ
క్షితిపతిమణి సురుచిర మగు గాప్తిన్.” న. న. న. న. గగ. 133

వ. అందు ౨౯౩౩ వ దగు

వసంతతిలకావృత్తము.—

"ధీతత్పరా వసుయతిన్ తభజాగగప్ర
ఖ్యాతిన్ వసంతతిలకం బగు రంగధీరా!" త. భ. జ. జ. గగము. 134

వ. అంద ౩౭౨౩ వ దగు

వనమయూర మనువృత్తము.—

"అవనమయూరమున కా భజసనగ్లా
ప్రావిరళరత్నయతి రంగమహిపాలా!" భ. జ. స. న. గగ. 135

వ. అంద ౭౧౨౭ వ దగు

ప్రహరణకలిత మనువృత్తము.—

"బలునసభనవల్ ప్రహరణవిలస
త్కలితకుఁ దగు రంగనృప వసుయతిన్.", న. న. భ. న. వ. 136

వ. పదునైదవ యతిశక్వరీచ్ఛందంబునఁ బదునైదక్షరంబులు పాదంబులం గల సమ వృత్తంబులు ౩౨౭౬౮ పుట్టె నందు ౧౦౪౭౭ వ దగు

గజరాజ మనువృత్తము.—

"సజభా! సలఘు విశ్రమ రీతిఁ దనరినన్
గజరాజ మౌను రంగనృపాల వసుమతిన్." స. జ. భ. భ. స. 137

వ. అందు ౪౬౭౨ వ దగు

మాలినీవృత్తము.—

"నవవిరమణ యుక్తిన్ నామయాసంగతంబై
యవనిఁ దగును మాలిన్యాఖ్యచే రంగధీరా!" న. న. మ. య. య. 138

వ. అంద ౧౬౩౭౪ వ దగు

మణిగణనికర మనువృత్తము.—

"ననలను ననసల నవయతిఁ దగి రం
గనృపతిమణి మణిగణనికరము నా." న. న. న. న. స. 139

వ. అంద ౧౧౯౨౩ వ దగు

సుగంధి యనువృత్తము.—

"ఖండవిశ్రమంబునన్ సుగంధి యొప్పి మిన్నగా
నుండు సారజల్ రజల్ రయుక్తి రంగధీమణీ!" ర. జ. ర. జ. ర. 140

వ. అంద ౧౫౩౬౦వ దగు

లలితగతి యనువృత్తము.—

"నలిని బదునొకటి యతి నానజసలుఁ
లలితగతి కలరు నిజ రంగనృపతీ!" న. న. న. జ. స. 141

వ. పదునాఱవయష్టిచ్ఛందంబునఁ బదునాఱక్షరంబులు పాదంబులం గల ౬౫౫౩౬ సమవృత్తంబులు పుట్టె నందు ౨౧౮౪౮ వ దగు

చంద్రభాను వనువృత్తము.—

"నరజరల్ జగల్ గదించినం దిశావిరామమై
యరయఁ జంద్రభానువృత్త మౌను రంగభూవరా!" న. ర. జ. ర. జ. గ.

వ. అందు ౨౧౮౪౬ వ దగు

పంచచామర మనువృత్తము.—

"క్రమంబునం జరల్జరల్జగంబు గల్గి పంక్తివి
శ్రమాప్తిఁ బొల్చుఁ బంచచామరంబు రంగధీమణీ!" జ. ర. జ. ర. జగ.

వ. అంద ౧౩౨౬౪ వ దగు

ప్రియకాంత యనువృత్తము.—

"నయనయసల్గం బలవడినంతఁ బ్రియకాంతా
హ్వయ మగు నేకాదశయతిరై రంగమహీశా!" న. య. న. య. స. గ.

వ. పదునేడవ, యత్యష్టిచ్ఛందంబునందుఁ బదునేడక్షరంబులుఁ పాదంబులఁ గల సమవృత్తంబులు ౧౩౧౦౭౨ పుట్టె నందు ౩౮౭౫౦వ దగు

పృథ్వీవృత్తము.—

"జసల్జసయవంబుతోను జలజాప్తవిశ్రామతఁ
బొసంగు నిలఁ బృథ్వివృత్తము సుభోగరంగాధిపా!"జ. స. జ. స. య. వ.

వ. అంద ౫౯౩౩౦ వ దగు

శిఖరిణి యనువృత్తము.—

"యశోభూషాయొప్పఁ యమనసభవప్రాప్తినిద్రయో
దశోద్యద్విశ్రాంతిఁ శిఖరిణిలసద్రంగనృపతీ!" య. మ. న. స. భ. వ.

వ. అంద ౧౮౯౨౯ వ దగు

మందాక్రాంత యనువృత్తము.—

"సంతుష్టాశా మభనతతగాసమ్మతిం ధాత్రి మందా
క్రాంతం బర్యొఁ బదునొకయతిఁ రంగభూపాలవర్యా!"
మ. భ. న. త. త. గ. గ. 147

వ. అంద ౩౨౭౬౮ వ దగు

త్వరితపదగతి యనువృత్తము.—

“అయిదునగణములు గగ మమితగుణ రంగేం
ద్ర యతిపదునొకటఁ ద్వరితపదగతి కొప్పుఁ.”

న న. న. న. న. గగ. 148

వ. పదునెనిమిదవ దగుధృతి యనుఛందంబునఁ బదునెనిమిదియక్షరంబులు పాదంబులం గలసమవృత్తంబులు ౨౬౨౧౪౪ పుట్టె నందు ౧౨౧౮౧౬ వ దగు

దేవరాజ మనువృత్తము.—

“క్షితినరల్ నజల్ భసలును జెన్నుగా నభవయతి
స్థితియు దేవరాజమునకుఁ జెల్లు రంగవరపతీ!” న. ర. న. జ. భ. స. 149

వ. అంద ౯౩౦౧౯ వ దగు

మత్తకోకిల యనువృత్తము.—

“సత్తయారసజాభరల్ భవసంఖ్య విశ్రమ మొప్పినఁ
మత్తకోకిలవృత్త మా నసమానరంగనృపాలకా!” ర. స. జ. జ. భ. ర.

వ. అంద ౩౭౮౫౭ వ దగు

కుసుమితలతావేల్లిత యనువృత్తము.—

“శ్రీరంగోర్వీశా మతనయయయుల్ చెంది విశ్రాంతియుఁ వే
ర్వేఱఁ మిత్రాప్తిఁ గుసుమితలతావేల్లితావృత్తమయ్యెఁ.”

మ. త. న. య. య. య. 151

వ. పందొమ్మిదవ యతిధృతిచ్ఛందంబునందుఁ బందొమ్మిదక్షరంబులు పాదంబులం గల సమవృత్తంబులు ౫౨౪౨౮౮ పుట్టె నందు ౧౪౯౩౩౭వ దగు

శార్దూలవిక్రీడిత యనువృత్తము.—

“సారంబౌ మసజస్సతాగురువులుఁ శార్దూలవిక్రీడితం
బారూఢిం బదుమూటఁ గల్గుయతిచే నానందరంగాధిపా!”

మ. స. జ. స. త. త. గ. 152

అంద ౧౮౬౦౩౯ వ దగు

భూతిలక మనువృత్తము.—

“సారెకు భారసజాగముల్ మది సారసాప్తవిరామముఁ
జేరిన భూతిలకం బగుఁ సుతశీల రంగనృపాలకా!”

భ. భ. ర. స. జ. జ. గ. 153

వ. అంద ౧౮౬౦౪౦వ దగు.

తరళ యనువృత్తము.—

“తరళ కా నభరల్సజాగయుతంబుగా నినవిక్రమ

స్ఫురణా రంగనృపాలశేఖర భూరిదానగుణాకరా” న. భ. ర. స. జ. జ. గ.

వ. ఇరువదవ దగుకృతిచ్ఛందంబునం దిరువదక్షరంబులు పాదంబులం గలసమవృత్తంబులు ౧౦౪౮౫౭౬ పుట్టు నందు ౫౨౨౧౭౬వ దగు

కలిత యనువృత్తము.—

“ననభసననవంబుల నలినాప్తవిరమణము రస

ప్రణుత కలితవృత్త మమరు రంగమనుజపతిమణీ”! న. న. భ. స. న. న. వ.

వ. అంద ౨౯౮౬౭౬వ దగు

మత్తేభవిక్రీడితావృత్తము.—

“నలువొందన్ సభరల్ నమ ల్యవలతో సంగూడి మత్తేభ మిం

పలరారున్ బదునాలుగౌ విరతిచే నానందరంగాధిపా!”

స. భ. ర. న. మ. య. వ. 156

వ. అంద ౩౫౫౭౯౯వ దగు

ఉత్పలమాలికావృత్తము.—

“పన్నిప దాయతిన్ భరనభారవసంజ్ఞగణాళిఁ గూడి య

త్యున్నతవృత్తితో వెలయు నుత్పలమాలిక రంగధీమణీ!”

భ. ర. న. భ. భ. ర. వ. 157

వ. అంద ౩౭౨౨౧౬వ దగు

భుజగ మనువృత్తము.—

“మును నభల్ నభరసవముల్ పదుమూఁట విశ్రమ మొప్పినన్

ఘనవజారతవిజయరంగశిఖామణీ భుజగం బగున్.న.” భ. న. భ. ర. స. వ.

వ. అంద ౩౭౨౧౫౧వ దగు

నంబురుహ మనువృత్తము:—

“నాలుగుభంబులపై రసవంబులు నల్వ్యాగాఁ బదుమూఁట నిం

పొలి విరామము లంబురుహంబున కొప్పు రంగమహీపతీ!”

భ. భ. భ. భ. ర. స. వ. 159

వ. ఇరువదియొకటవ దగు ప్రకృతిచ్ఛందంబునం దిరువదియొకండక్షరంబులు పాదంబులం గలసమవృత్తంబులు ౨౦౯౭౧౫౨ పుట్టు నందు ౭౮౬౧౦౪వ దగు

సురభూజరాజ మనువృత్తము.—

"రవియతిఁ సురభూజరాజము ప్రబలు నభరవనారలఁ
తవిలి రంగమహీతలాధిప! దళితవిమతనృపాలకా!న" భ. ర. న. న. న.ర.

వ. అంద ౩౧౧౬౦౦వ దగు

చంపకమాలిక యనువృత్తము.—

"సలలితరీతితో నజభజాజరసంజ్ఞగణాళిఁజంపకం
బలవడ రుద్రవిశ్రమసమంచితమై తగురంగభూవరా!"
న. జ. భ. జ. జ. జ. ర. 161

వ. అంద ౩౦౭౯౯౩వ దగు

స్రగ్ధర యనువృత్తము.—

"సారెఁ నాగాధిరాట్పంచదళవిరమతిఁ స్రగ్ధరావృత్త మౌఁ గాం
తారాజీవాస్త్ర యుద్యన్మరభనయయయోద్భాసిమై రంగభూపా"
మ. ర. భ. న. య. య. య. 162

వ. అంద ౭౮౪౩౦౮వ దగు

వనమంజరి యనువృత్తము.—

"నగణముపై జజజాభరలుఁ పదునాల్గిటఁ విరమంబునుఁ
దగి చెలఁగుఁ వనమంజరివృత్తము ధాత్రి రంగనృపాలకా"
న. జ. జ. జ. జ. భ. ర. 163

వ. ఇరువదిరెండవ దగు నాకృతిచ్ఛందంబునం దిరువదిరెండక్షరంబులు పాదంబులం గలవృత్తంబులు ౪౧౯౪౩౦౪ పుట్టె నందు ౧౭౯౭౨౫౫౯వ దగు

మానిని యనువృత్తము.—

"ఏడిటవళ్లు మహిఁ బదుమూఁడిట యొక్కటుతక్కువయిర్వదిటఁ
కూడిన మానిని కొప్పును శైలభగుర్వులు రంగప! గూఢముగాఁ."
భ. భ. భ. భ. భ. భ. భ. గురు. 164

వ. అంద ౨౦౯౭౧౫౨వ దగు

కనకలతిక యనువృత్తము:—

"దనర నిసుల కవలివడి సతనగణములు గురువు రం
గనృపతిమణి వితరణగుణికనకలతికకును దగుఁ."
న. న. న. న న. న. న. గ. 165

వ. అందు [illegible]వ దగు

మహాస్రగ్ధర యనువృత్తము:—

"రవిహ ఖండగ్లౌకళావిశ్రమములను మహాస్రగ్ధరావృత్త మా శ్రీ
సహితౌదార్యా సతావల్ సరరగురువు లుంచంగ శ్రీరంగభూపా!"

స. త. త. న. స. ర. ర. గ. 120

వ. అందు [illegible]వ దగు

తురగ మనువృత్తము:—

"ఇలను దురగము సెనిమిదిటఁ బదు నేనిటఁజా యతు లొప్పఁగా
నలరు నలునగణములు సజజగలంది రంగమహీపతీ!"

న. న. న. న. స. జ. జ. గ. 121

వ. ఇరువదిమూఁడవవికృతిచ్ఛందంబునం దిరువదిమూఁడక్షరంబులు పాదంబులఁగల
వృత్తంబులు [illegible] పుట్టె నందు [illegible] వ దగు

కుసుమ మనువృత్తము:—

"నభనభ త్రిగనగణము ల్వగణయుతమయి చెలు వలరినఁజా
విభుఁడు రంగనృపతి! త్రయోదశవిరతి వసుమతిఁ గుసుమమా."

న. భ. న. భ. న. న. న. వ. 122

వ. అందు [illegible]వ దగు

కవిరాజవిరాజిత మనువృత్తము:—

"నగణము షడ్జగణంబులపై వగణంబుఁ ద్రయోదశవిశ్రమముం
దగఁ గవిరాజవిరాజితవృత్త మనంజను రంగనృపాలమణీ!"

న. జ. జ. జ. జ. జ. జ. వ. 123

వ. ఇరువదినాల్గవ దగుసంకృతిచ్ఛందంబునం దిరువదినాలుగక్షరంబులు పాదంబులం
గలవృత్తంబులు [illegible] పుట్టె నందు [illegible]వ దగు

పంచచామర మనువృత్తము:—

"మించినరుద్రపౌఢిని బందొమ్మిదిటను యతి తగి మెఱసినయంతఁజా
బంచశరం బౌ రంగనృపాలప్రభుతిలక! భమసభననయా ప్తిఁజా."

భ. మ. స. భ. న. న. న. య. 124

వ. అందు ౪౧౯౩౩౮౦వ దగు

శృంగార మనువృత్తము:—

"మృదువిశ్రామం బవలఁ బందొమ్మిదిటను యతి తగి మెఱసినయంతఁ
గడు శృంగారాఖ్యం దెలంగుఁ రంగనృపతి! సతయభననసయయుక్తిన్."

స. త. య. భ. న. న. న. య. 125

వ. ఇరువదిరైదవ దగు నతికృతిచ్ఛందంబునం దిరువదిరైదక్షరంబులు పాదంబులం గల సమవృత్తంబులు ౩౩౫౫౪౪౩౨ పుట్టె నందు ౧౬౭౭౬౬౦౧వ దగు

వనరుహ మనువృత్తము:—

"రుద్రప్రౌఢిని బందొమ్మిదిటఁ రుజ లగుయతు లొనరుట వనరుహ మై
భద్రశ్రీయుత! రంగాధిపతీ! పరగులిపుల మసభభననననగల్."

మ. స. భ. భ. న. న. న. న. గ. 126

వ. అందు ౪౧౭౯౯౦౪వ దగు

సురుచి యనువృత్తము:—

"వసుమనువుల నిర్వదియొకటఁ జెల్వై విరమణములు వఱలం బాగై
నసమసురుచి శ్రీవారిసమ రంగేంద్రా! ననభసతననయగప్రాప్తిఁ."

న. న. భ. స. త. న. న. య. గ. 127

వ. అందు ౧౬౬౪౪౫౧౧వ దగు

విజయ మనువృత్తము:—

"భానులం బదియుం దొమ్మిదిటఁ జొప్పడి విరతులు సేర్పడ విజయ మగుఁ
బైనిశయుతరంగాధిపసల్లాణనుభసభతనల్ సననగములతోఁ."

భ. స. భ. త. న. స. న. న. గ. 128

వ. అందు ౮౩౮౧౩౧౧వ దగు

భాస్కరవిలసిత మనువృత్తము:—

"మానితసుగుణ త్రయోదశవిశ్రామంబును భనజయభననసగాప్తిఁ
భానుసదృశరుచిరంగనృపాలా భాస్కరవిలసిత మగునిలలోనఁ."

భ. న. జ. య. భ. న. న. స. గ. 129

వ. అంద ౧౫౬౫౮౭౩౫వది యగు

చారుమతి యనువృత్తము:—

"చారుమతి యొప్పును భజల్ సనభజల్ సనగ
సంగతి కవీంద్రవినుతా !
సారకుఁ ద్రయోదశకసప్తదశసద్యతి ల
సద్గతిని రంగనృపతీ !"

భ. జ. స. న. భ. జ. స. న. గ. 130

వ. ఇరువదియాఱవ దగు నుత్కృతిచ్ఛందంబునం దిరువదియాఱక్షరంబులు పాదంబుగం గలసమవృత్తంబులు ౬౭౧౦౮౮౬౪ పుట్టె నందు ౧౫౬౫౮౭౩౫ వ దగు

మంగళమహాశ్రీ యనువృత్తము:—

"సత్తుగనురత్నములసప్తదశమంబునను
సద్యతులు మంగళమహాశ్రీ
వృత్తమున కా భజసవృత్తినభజల్సనల
పై గురులు రంగనృపధీరా !"

భ. జ. స. న. భ. జ. స. న. గ. గ. 131

ఇవ్విధంబున నుక్తాదియిరువదియాఱుచ్ఛందంబుల నుద్భవిల్లినవృత్తంబు లందు నూతనపురాతనవృత్తంబులు కొన్ని పూర్వకవిప్రయోగసరణి వివరించినాఁడ, నింకనం దుద్ధరమాలావృత్తంబులు స్వస్థానపరస్థానవృత్తంబులు మొదలుగాఁ గలవృత్తభేదంబులు వివరించెద.

క. ధర రంగధీమణీ! యీయిరువదియాఱక్షరముల కెక్కుడు లై యు
ద్ధరమాలావృత్తము లని, పరగు లయగ్రాహి లయవిభాతియుఁ గృతులన్. 132

లయగ్రాహివృత్తము:—

"విస్తృతి వెలయన్ భజసనమ్ములు మతిన్ భజస
నమ్ములపయిన్ భయగణమ్ములు లయగ్రా
హి స్థితియు రంగనృప! యిమ్మహిని బ్రాసయుతు
ల స్థితిని నాల్గుచరణమ్ములను వేడ్కన్."

భ. జ. స. న, భ. జ. స. న. భ. య. 133

లయవిభాతి:—

"నగణము సనమ్ములును నగణము సనమ్ములును
నగణము సనమ్ములును నగణము సగంబుల్
జగతిఁ గృతులందు వెలయఁగ లయవిభాతి యనఁ
దగు విజయరంగనృప! యగణితగుణాఢ్యా!"
న. స. న. న. స. న. న. స. న. న. స. గ. 134

వ. మఱియు లయవిహారి, తరువోజ, త్రిభంగి మొదలగునవియు, బహువిధోపరివృత్తంబులుంగలవు. వెండియు దండకవృత్తంబులు దశవిధంబులుగల వవి చండవృష్టి, అర్ణ, అర్ణవ, వ్యాళ, జీమూత, లీలాకర, ఉద్దామ, శంఖ, తగణ, యగణ దండకంబులు ప్రశస్తంబులై విస్తరిల్లు నందు మొదటి చండవృష్టిదండకంబునకు ౨౭ అక్షరంబు లొప్పు నది యెట్టులనిన.

"నగణయుగము మీఁద రేఫావళుల్ మానిసం
ఖ్యన్ దగన్ జండవృష్ట్యు మహిన్ భూధవా!"
న. న. ర. ర. ర. ర. ర. ర. ర. 135

క్రమంబున [1]నర్ణ్యాదిదండకములకు నొక్కొక్క రగణ మెక్కువగా నొప్పుచుండును.

భీమనచ్ఛందంబున:—

"అమరఁగ ననహంబు లందాదిగా నొండె కాదేని నాదిం దకారంబుగా నొండెలోనం దకారంబు లిమ్మైఁ గకారావసానంబుగాఁ జెప్పినన్ దండకం బండ్రు దీనిం గవీంద్రుల్ జగద్గీతకీర్తీ! పురారాతిమూర్తీ! సదాచారవర్తీ! వణిగ్వంశచూడామణీ! బంధుచింతామణీ! రేచనా! కావ్యసంసూచనా! దానవైరోచనా!"

అనియున్నది గనుకఁ బురాతనకవులు తగణప్రధానముగానే దండకములు రచియించినారు గనుక నాలాగునను చెప్పవచ్చును.

రగడలు:—

రగడలు తొమ్మిదివిధములు. హయప్రచారము, తురగవల్గనము, విజయమంగళము, ద్విరదగతి, విజయభద్ర, మధురగతి, హరిగతి, హరిణగతి, వృషభగతి అని. అందు హరిగతి యనురగడకు అటతాళము; హయప్రచారము, తురగవల్గనము, విజయమంగళము వీనికి రూపకతాళము; మధురగతి యనురగడకు నేకతాళము; ద్విరదగతి,

1 నార్ణాది.

విజయభద్ర వీనికి జంపెతాళము; హరిణగతి, వృషభగతులకుఁ ద్రిపుటతాళము. ఇట్లు నవవిధంబులైనరగడలు తాళభేదంబులు దెలుఁగుచు నుదాహరణంబులకు నాకరంబైయుండు. ఆయుదాహరణములు వీరావళిమొదలయినవి పెక్కులుగలవు.

భీమనగారు సప్తవిభక్తులు సంబోధనతోఁగూడ నెనిమిదివిభక్తులకు వరుసగాఁ గృతినాయకాంకితపద్యంబులు రచియించి రగడల సాళిగా ౮ దళంబులతోఁ గదళిక యనఁజా వివరించి యందు సగం బుత్కళికగా నేర్పరిచి యేడేసిపదమ్ము లేక సమాసరీతి విభక్త్యర్థమ్ము లుండఁజెప్పి వానికి సరిగా నెనిమిదవదళంబుఁ గూర్చి కడను బద్యం బొకటి సర్వవిభక్త్యర్థకంబుగాఁ జెప్పవలయుననియు నట్లుకాదేని యన్నియుత్కళికలకు విభక్త్యాభాసంబుగాఁ జెప్పి షష్ఠ్యుత్కళికకేనియుఁ జతుర్థ్యుత్కళికకేనియుఁ బొసఁగునట్లు రచియింపవలయునని చెప్పినారు. ఈవిభక్తుల కధిదేవతలు. ప్రథమకువీరావళి; ద్వితీయకుఁగీర్తిమతి; తృతీయకుసుభగ; చతుర్థికి భోగమాలిని; పంచమికిఁ గళావతి; షష్ఠికి గాంతిమతి; సప్తమికిఁ గమల; సంబోధనకు జయపతి. అను నీపేరులు గలుగఁ జెప్పినఁ దద్దేవతలు సకలశుభంబులొసంగుదురు. ఇవ్విధంబునం బలుక నది యుదాహరణం బనందగును.

మఱియు ననంతనపథ్యార్య, విపులార్య, చపలార్య, ముఖచపలార్య, జఘనచపలార్యఅని యైదువిధంబుల యార్యావృత్తంబులును; మహాక్కర, మధ్యాక్కర, మధురాక్కర, అల్పాక్కర, అంతరాక్కర అనియక్కరజాతివృత్తంబులు ౫ తెఱంగులును; గద్య, బిరుదుగద్య, చూర్ణిక, వచనము, విన్నపములు నని ౫ విధములు గద్యలును, ఆటవెలఁది, తేటగీతి, పవడగీతి, మలయగీతి, ఉపగీతి, ఉద్గీతి, యార్యాగీతి యని ౭ విధంబులగీతంబులును; వృత్తప్రాససీసము, సర్వతఃప్రాససీసము, అర్థసమసీసము, అవకలిసమసీసము, అవకలివడిసీసము, అవకలిప్రాససీసము, సర్వలఘుసీసము, ఉత్సాహవేదండసీసము, విషమసీసము, సమనామప్రాససీసము, గీతరహితచతుష్ప్రాససీసము, సర్వవడిసీసము అని ౧౨ విధములసీసపద్యములును; సమకందము, విషమకందము, ఆర్యాకందము, కురుచకందము, నిడుదకందము, ద్వివిధకందము, చతుర్విధకందము, వృత్తగర్భితకందము, ప్రమితాక్షరకందము నన ౯ విధంబులకందపద్యములును; పంచరత్నంబులు, దిగ్గజంబులు, నవరత్నంబులు, కళావళి, తారావళి, విద్యావళి, శతకము, వృత్తమాలిక, కందమాలిక, సీసమాలిక, యక్షగానము, నాటకము, కీర్తనలును, పదములు, సూళాదితాళకా(క)ట్నములు, ధవళములు, శోభనములు, ఉరుటణులు, ఆరతిపాటలు, జోలలు, అష్టకములు, ఏలలు, గొబ్బిళ్లు, చందమామపదములు మొదలుగాఁగల బహువిధగతుల నతులప్రభావంబుల గంగాప్రవాహంబులై విస్తరిల్లు. మఱియుఁ బద్యభ్రమక, పాదభ్ర

ముఖ, సౌగంధిక, కుసుమమంజరీగర్భితోత్పలమాలికా, కందగీతగర్భిత చంపకమాలికా, వృత్తకందగర్భితసీస, మంగళమహాశ్రీ, వనమయూరగర్భితలయగ్రాహి, కందద్వయగర్భితక్రౌంచపద, గీతగర్భితవృత్తాదులును; చలజిహ్వా, అచలజిహ్వా, ఓష్ఠ్యము, నిరోష్ఠ్యము, ఉత్వకందవృత్తములు, ఇత్వకందములు, అత్వకందములు, పాదగోపనంబులు, గుణితరీతులు, తురగ, శంఖ, డిండిమ, మండూక, చక్రవాళములును; త్రిపాదసంఘట్టనంబులును; శంఖబంధ, చక్రబంధ,ఖడ్గబంధ, శార్ఙ్గబంధ, గదాబంధ, పద్మబంధ, ఛత్రబంధ, చామరబంధ, శూలబంధ, దశావరణచక్రబంధ, కులాలచక్రబంధ, మణిమాలికాబంధ, పుష్పగుచ్ఛబంధ, పుష్పమాలికాబంధ, చతురంగబంధ, డమరుబంధాదిచిత్రకవిత్వనానావిధబంధనిబంధనంబులును; త్రిపాదసమస్యాపూర్తి విషసమస్యాపూర్తులు మొదలుగాఁ గల ప్రయాసబంధంబు లనేకంబులు గలిగి, ఆశు చిత్ర మధుర విస్తారంబు లనుచతుర్విధ కవితాచాతురీమహిమంబులు విస్తరిల్లియున్నయవి. కావున నిట్టికవిత్వంబునందుఁ బదవాక్యాదిదోషంబులు పెక్కులు గల వవి యెట్టులనిన:— 137

సీ. పునరుక్తి గ్రామ్యంబు పోఁవ విసంధి సంశయము హీనోపమ చతుఃప్రాస
భంగంబు విశ్రమభంగంబు ప్రక్రమభంగంబు ఛందోవిభంగము వతి
మాత్రయు న్యూనోపమయు భిన్నలింగంబు వ్యర్థంబు పరమగూఢార్థసరణి
యమరఁ గ్లిష్టార్థ మనన్యప్రయోగంబు లాది యానష్టాదశాతిదోష

తే. ములను వర్జించి కృతిపతికులముత్తారఁ
గని శుభగణంబు తద్యామమునను మొదట
నిలుపునెడ సముముఖవర్ణములును బీజ
యుక్తముగఁ జూచి కృతి పూన్ప నొదవు శుభము. 138

వ. కావునఁ గవీంద్రు లగువార లిన్ని తెఱంగుల విమర్శించి కృతులు రచియించిరేని యవి యుత్తమకావ్యంబు లనంబరగుఁ గావున నేను గవితాలక్షణప్రకరణంబు లన్నియు టీకామూలంబును లక్షణలక్ష్యయుక్తంబునుగాఁ దేటపఱచుటంజేసి సుకవు లైనవారు తప్పొప్పు లారసి క్షమించి యీ యానందరంగచ్ఛందంబు నాచంద్రార్కంబుగా వర్ధిల్లునట్టు లనుగ్రహింపఁదగిన దని వేడుకొనియెద:

మత్తకోకిల:—

సాధుపోషణ దుష్టభీషణ సత్యభాషణభూషణా
యోధనాయక ధీరగాయక యూథగేయక సాయకా

బోధబంధుర ధీయుగంధర భూధురంధరసింధురా
సాధువిగ్రహ భీమవిగ్రహ శాత్రవాగ్రహనిగ్రహా! 139

మ. హరిసద్విక్రమచంద్రచేలవిధుభక్తాగ్రేసరాయబ్జసుం
దరపాణిద్వయసోమభూతియుతసన్నాధాసు(ను)జై వాత్రికా
యరిహారాజకళానిధీ కుముదమిత్రాగోమదీశాన్వయా
హరిణాంకస్ఫుటబింబసన్నిభముఖా యానందరంగాధిపా! 140

క. భువనందసంతతిపయో,వననిధిరాకాశశాంకవాసవవిభవా
వనితాజనతానూతన, మనసిజయానందరంగమహీపతిచంద్రా! 141

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర కరుణాకటాక్షలబ్ధసాహితీవిభవ ధర్మవెచ్చ కులజలధికుముదమిత్ర వేంకటకృష్ణార్యపుత్త్ర శ్రీవత్సగోత్రపవిత్ర విద్వజ్జన మిత్ర సుకవిజనతాలవిత్రి యార్వేలకమ్మనియోగికులీనలక్షణకవి కస్తురిరంగనామధేయప్రణీతం బైన యానందరంగచ్ఛందం బను లక్షణచూడామణియందు సర్వంబును జతుర్థాశ్వాసము.

ఆనందరంగరాట్ఛందము సంపూర్ణము.

చెన్నపురి: 'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.—19[illegible].